

MEĐUNARODNA politika

BEOGRAD
GOD. LXIX, BR. 1169
JANUAR–MART 2018.

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Ivo Visković

DETERMINANTE SPOLJNE POLITIKE SRBIJE:
TEORIJSKI MODEL I NJEGOVA PRIMENA

Marko Babić

IZAZOVI GEOPOLITIČKIH KONCEPCIJA
NA BALKANU: SLUČAJ SRBIJE

Uroš Đaković

POLITIKA GRČKE PREMA DRŽAVAMA
BALKANA – DA LI JE EKONOMSKA
I IZBEGLIČKA KRIZA PROIZVELA GUBITAK
INTERESA GRČKE ZA REGION?

Jelena Kostić

NACIONALNA EKONOMIJA
KAO DETERMINANTA SPOLJNE POLITIKE
SRBIJE U KONTEKSTU PRISTUPANJA
EVROPSKOJ UNIJI

Slobodan Prošić

ZALAZAK ERE MULTILATERALIZMA
KAO DETERMINANTA
SPOLJNE POLITIKE SRBIJE

Milan S. Šojić

VAŽNIJE DEMOGRAFSKE PROMENE
U REPUBLICI SRBIJI I ZEMLJAMA
U OKRUŽENJU NA POČETKU 21. VEKA

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 3373 825 (pretplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXIX, br. 1169, januar–mart 2018.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav Đorđević

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir Trapara

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Slobodan Janković

Sekretar redakcije

Msr Dragana Dabić

Izdavački savet

Prof. dr Tanja Mišević (predsedavajuća), glavni pregovarač Srbije sa EU
vanredni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Tian Deven, Institut sa evropske studije Kineske akademije društvenih nauka,
Peking, Kina

Dr Milica Delević, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska

Dr Hue Li, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking, Kina

Dr Žoltan Hajdu, Mađarska akademija nauka, Pečuj, Mađarska

Jorgos Leventis, Univerzitet Ujedinjenih nacija
i Međunarodni bezbednosni forum, Levkozija, Kipar

Dr Mihail M. Lobanov, Institut za ekonomiju Ruske akademije nauka, Moskva, Rusija

Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose i razvoj, Zagreb, Hrvatska

Prof. Nikoleta Sirgi, Fakultet za ekonomiju Univerziteta Zapadni Temišvar,
Temišvar, Rumunija

Dr Zoila Gonsales Maikas, Institut za međunarodne odnose, Havana, Kuba

Dr Biser Bančev, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija, Bugarska

Prof. dr Joakim Beker, Institut za međunarodnu ekonomiju i razvoj Univerziteta za ekonomiju i poslovnu administraciju, Beč, Austrija

Uređivački odbor

Prof. dr Miroslav Mladenović, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Edita Stojić-Karanović, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav Antevski, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ana Jović-Lazić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Aleksandar Jazić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ivan Dujic, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Vidoje Golubović, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Žaklina Novčić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Petar Stanojević, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Stevan Gajić, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan Dostanić, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Milovan Radaković, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prelom

Sanja Balović

Lektura

Maja Jovanović

Štamparija

Sajnos doo, Momčila Tepavice 2, Novi Sad

Godišnja pretplata

Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXIX, br. 1169, januar–mart 2018.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

Ivo Visković

Determinante spoljne politike Srbije:
teorijski model i njegova primena 5

Marko Babić

Izazovi geopolitičkih koncepcija na Balkanu:
slučaj Srbije 31

Uroš Đaković

Politika Grčke prema državama Balkana
– da li je ekonomska i izbeglička kriza proizvela
gubitak interesa Grčke za region? 50

Jelena Kostić

Nacionalna ekonomija kao determinanta spoljne politike Srbije
u kontekstu pristupanja Evropskoj uniji 70

Slobodan Prošić

Zalazak ere multilateralizma
kao determinanta spoljne politike Srbije 87

Milan S. Šojić

Važnije demografske promene u Republici Srbiji
i zemljama u okruženju na početku 21. veka 106

PRIKAZI

Vladimir Trapara, Dejan Mirović, Rusofobija kod Srba 1878–2017 117

Aleksa Nikolić: Bojan Milisavljević, Međunarodno običajno pravo 121

Međunarodna politika br. 1166-67, april–septembar 2017. godine

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP)

UDK 327(497.11)
Biblid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 5–30
izvorni naučni rad
Primljen: 25.1.2018.

Prof. dr Ivo VISKOVIĆ¹

Determinante spoljne politike Srbije: teorijski model i njegova primena

SAŽETAK

Rad predstavlja pokušaj da se napravi teorijski model analize determinanti spoljne politike i primeni praktično na Srbiju. Nakon kritičkog razmatranja shvatanja više autora u stranoj i domaćoj literaturi o tom pitanju, autor članka definiše sintagmu nastojeći da prevaziđe slabosti drugih definicija i vrši klasifikaciju determinanti spoljne politike na četiri osnovne grupe: istorijske, determinante međunarodnog okruženja, determinante društvenog (tj. unutrašnjeg) sistema, te ideosinkratičke činioce. Zatim razvrstava pojedine činioce u svaku od tih grupa, objašnjava njihov sadržaj i značaj. Na kraju teorijskog dela rada, autor se ukratko osvrće na metodološke probleme vezane za ovakav pristup. Konačno, kao primer praktične primene predloženog modela izučavanja, vrši analizu važnijih determinanti spoljne politike Srbije. U zaključku poziva na doradu ovog modela kao pionirskog pokušaja ili, po tumačenju Džejmsa Rozenaua, rada ne u najrigoroznijem smislu na nivou naučne teorije, nego takozvanog pred-teorijskog karaktera, da bi se dostigao što viši teorijski nivo i poboljšao rezultat njegove praktične primene.

Ključne reči: teorija spoljne politike, determinante spoljne politike, spoljna politika Srbije.

Definicije i klasifikacije

Još od 1960-ih godina u nauci o međunarodnim odnosima, u okviru koje se tada izučavala i spoljna politika, objašnjenje „faktora“ (što je bio uobičajen termin) koji utiču na spoljne politike i, posledično, međunarodne odnose bilo je vrlo često prisutno u monografijama, a naročito udžbenicima iz ove oblasti.

¹ Redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, u penziji.

Rad predstavljen na konferenciji Ključne determinante spoljne politike Srbije, održanoj u hotelu Zira 6. decembra 2017. godine.

To se vidi, na primer, u radovima Morgentaua,² Padeldorfa i Linkolna,³ Sondermana, Olsona i MekLelana,⁴ Rejnoldsa,⁵ Holstija⁶ i mnogih drugih.⁷

Izdvajanjem spoljne politike kao samostalne discipline u okviru nauke o međunarodnim odnosima, uključivanje ove materije u studije postaje gotovo nezaobilazno. To je vidljivo još od radova „rodonačelnika“ ove discipline, a poslednjih tridesetak godina naročito u radovima teoretičara koji pripadaju „školi“ spoljnopolitičke analize (uobičajeno se koristi skraćenica FPA), što se može naći, na primer, u radovima Rozenaua,⁸ MekGoveni, Pauela, Mura, Hermanove, Harfa, Ista i Hermana,⁹ Ruda, Hermana, Ista i Vitkova,¹⁰ Sprautovih, Almonda, Kisindžera, Bouldinga i Verbe,¹¹ Hermanovih, Salmorovih, Ista, Filipa i Brejdija,¹² te plejade teoretičara iz oblasti spoljnopolitičke analize – Minca i DeRuana,¹³ Aldena i Arena,¹⁴ Smita, Hatfild i Dana,¹⁵ kao i niz onih koji su objavljivali članke o pojedinim determinantama u specijalizovanim časopisima poput *Foreign Policy Analysis* i sličnim.¹⁶

² Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, Alfred A. Knopf, New York, 1973, pp. 117-155 i 173-312.

³ Norman J. Padeldorf, George A. Lincoln, *The Dynamics of International Politics*, Second Edition, The Macmillan Company, London, 1969, pp. 51-193.

⁴ Fred A. Sondermann, William C. Olson, David S. McLellan, *The Theory and Practice of International Relations*, Third Edition, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1970, pp. 30-185.

⁵ Philip A. Reynolds, *An Introduction to International Relations*, Schenkman Publishing Comp. Inc., Cambridge, Ma, 1971, pp. 51-121.

⁶ Kalevi J. Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*, Third Edition, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1977, pp. 360-450.

⁷ Zbog ograničenja obima radova u časopisu *Međunarodna politika*, prinuđen sam da u ovom članku samo uputim zainteresovanog čitaoca na autore i njihove radove o ovom pitanju, bez elaboriranja i analize njihovih stavova.

⁸ James N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York, Collier-Macmillan, London, 1971, gotovo čitava knjiga.

⁹ U zborniku *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings and Methods*, James N. Rosenau (ed.), John Wiley and Sons, New York et al, 1974, pp. 25-325.

¹⁰ U zborniku *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*, Charles W. Kegley et al (eds.), The University of South Carolina Press, Columbia, S.C, 1975, pp. 135-177.

¹¹ U zborniku *The Shaping of Foreign Policy*, Harold K. Jacobsen, William Zimmermann (eds.), Atherton Press Inc., New York, 1969, pp. 43-208.

¹² U zborniku *Why Nations Act: Theoretical Perspectives and Comparative Foreign Policy Studies*, Maurice East, Stephen A. Salmore, Charles F. Hermann (eds.), Sage Publications, Beverly Hills, Ca, 1978, čitava knjiga.

¹³ Alex Mintz, Karl DeRouen, Jr, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, New York, 2010, pp. 25-55.

¹⁴ Chris Alden, Amnon Aran, *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, Routledge, London and New York, 2012, pp. 31-108.

¹⁵ *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne (eds.), Third Edition, Oxford University Press, Oxford, 2016.

¹⁶ FPA koristi kao oficijelan internet sajt www.uwm.edu/~ebenc/fpa i tu se može pronaći mnogo takvih članaka.

Oni obrađuju determinante ali, osim retkih, ne daju precizniju definiciju samog tog pojma. Ipak, i u tom pogledu situacija se menja i sve je više nastojanja da se pojam determinanti jasno odredi.

Jednu od boljih definicija je dao profesor Momir Stojković, utemeljivač spoljne politike kao naučne discipline u Srbiji:

„Pod determinatama spoljne politike podrazumevaju se oni faktori koji uslovljavaju i opredeljuju pravac i cilj/eve/ spoljne politike date države. To su *objektivno dati* činioци i okolnosti od kojih *zavisi* opredeljivanje države u spoljnoj politici, odnosno *od kojih se mora polaziti* pri utvrđivanju načela/principa spoljne politike i njihovom realizovanju u praktičnoj spoljnopolitičkoj aktivnosti države *ukoliko se želi da ona bude realna* i zasnovana na interesima datog društva u ime koga država deluje u međunarodnoj zajednici.“ (kurzivi I.V.)

Ova definicija ima dobar polazni stav: *U spoljnopolitičkom odlučivanju mora se naći prava mera između onoga što je željeno i onoga što je moguće.* Tome služe različiti činioци, koje odgovorni kreatori spoljne politike uzimaju u obzir pri utvrđivanju kako osnovnih strateških pravaca, tako i konkretnih odluka. Ali, ona ima i neke značajne slabosti: isključuje ideosinkratičke činioce (jer ih je profesor Stojković smatrao subjektivnim, a izričito isticao da se kod determinanti radi o „objektivnim činioциma“); ne uključuje i odluke u pogledu sredstava spoljne politike; ne uzima u obzir sagledavanje takvih činilaca kod „druge strane“, odnosno onog ili onih prema kojima je spoljnopolitički stav koji se usvaja usmeren. Uz to, ova definicija ne uzima u obzir razlike između realnog i subjektivnog u razmatranju pojedinačnih determinanti (tj. činioce koji otežavaju objektivno procenjivanje njihovog značaja, što je gnoseološko pitanje, ali ipak značajno za shvatanje determinanti).

Zbog toga bi moja polazna definicija bila:

Determinante spoljne politike su svi činioци koji utiču na kreatorе spoljne politike pri izboru nekog cilja i/ili sredstva te politike, uz njihovo ubeđenje da se radi o najbolje sagledanim izvorima moći sopstvene države i njenim ograničenjima, kao i o prednostima i slabostima koji su postavljeni bilo pred partnere, bilo pred protivnike u međunarodnim odnosima.

Drugim rečima, u pitanju su činioци za koje kreatori spoljne politike smatraju da opredeljuju konkretan stav kao najbolji izbor. Definicija podrazumeva da se radi i o objektivnim i o subjektivnim činioциma sa stanovišta onih koji kreiraju politiku u nekom konkretnom slučaju. Te činioce vidi kao izvore moći svoje zemlje (u anglosaksonskoj literaturi to se obično naziva *capabilities*), s jedne, odnosno ograničenja, prepreke za ambicioznije ostvarivanje ciljeva (engleski, *constraints*), s druge strane. Ona uključuje i stav da kreatori spoljne politike moraju da procenjuju i one činioce koji su relevantni za partnere/konkurenta/neprijatelja – čime se spoljna politika posmatra kao tzv. *dyadic*, interaktivan odnos ili kao „dvosmerna aktivnost“.

Iako brojni autori nabrajaju različite determinante, mnogi ne prave smisleniju i sistematičnu podelu. Kod onih koji to ipak čine postoje *različite klasifikacije*.

Osvrnućemo se na neke od potpunijih, posebno naših autora. Tako profesor Stojković determinante deli na dva načina:

a) istorijske i savremene, unutrašnje i spoljne, ekonomske i političke, prirodne i društvene, te stalne i promenljive (kao teorijska podela), a kao model za konkretno objašnjenje, jer je i sam bio svestan da takva serija dihotomnih podela po više kriterijuma ima manu da se svaka determinanta može svrstati u svaku od tih grupa, u slučaju (tadašnje) Jugoslavije na:

b) determinate *nasleđene prošlosti*, determinate koje čine osnovne karakteristike *društvenog sistema*, determinate koje čine osnovne karakteristike *međunarodnih odnosa*, determinate koje proizlaze iz *međunarodnog položaja zemlje* (u užem smislu).¹⁷

Većina autora deli determinante na *unutrašnje* i *spoljne*, ali gotovo nijedan od njih ne vidi ih na isti način i ne pridaje im isti značaj.¹⁸

U poznatom članku o „pred-teoriji“ spoljne politike iz 1966. godine¹⁹ Rozenau ističe da su se bitno promenili uslovi međunarodnog ponašanja država s obzirom na dinamiku savremenih međunarodnih odnosa i da se one *više ne pojavljuju kao subjekti koji u većini slučajeva svojim reakcijama samo odgovaraju na akcije koje dolaze iz spoljnog okruženja*. Sve veću važnost, po njegovom mišljenju, imaju tendencije unutar samih društava, pa je otuda potrebno izučavati i spoljne i unutrašnje faktore da bi se razumelo šta je uticalo na one koji su odluke donosili.

Rozenau vrši podelu tih faktora na pet „klastera varijabli“ na osnovu, kako on to naziva, nivoa izučavanja (*level of analysis*), odnosno „jedinica čije se ponašanje objašnjava“:

- a) *individualni faktori* (kvalitet, talenat, prethodno iskustvo)
- b) *faktor uloge* (zavisnost od funkcije, „uloge“, koju obavlja ličnost u pitanju)
- c) *državni faktori* (struktura može da proširi ili suzi dijapazon izbora)
- d) *društvene promene* (osnovne vrednosti, stepen nacionalnog jedinstva, stepen ekonomskog razvoja)
- e) *sistemske varijable* (geografski činioci, stabilnost vlade, ideološki izazovi)

¹⁷ Viditi detaljnije u: dr Velibor Gavranov, dr Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 297-325.

¹⁸ Postoje autori, kao Rozenau, koji u *karakteristikama države vide odlučujuće činioce* i oni drugi, poput Volca, koji *prevagu daju spoljnim determinantama*.

¹⁹ James N. Rosenau, „Pre-theories and Theories of Foreign Policy“, u: James N. Rosenau, *The Study of World Politics, Volume I: Theoretical and Methodological Challenges*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 171-199 i 270-275.

Među teoretičarima spoljne politike apsolutno su prevladavali oni koji prihvataju tradicionalne zapadne političke vrednosti. Jedan od retkih koji su pripadali marksističkom tumačenju međunarodnih odnosa, a bavili se i pitanjem determinati spoljne politike bio je rumunski diplomata i profesor Silviu Brucan. On je determinante spoljne politike ovako podelio:

- 1) *prirodne i materijalne osnove* (veličina teritorije, stanovništvo, geografski položaj i proizvodne snage)
- 2) *društvena struktura i snage* (klase i društvene grupe, nacije)
- 3) *faktori kontigencije i situacije* (političke i ekonomske krize, državni udari, izbori, masovni štrajkovi, masovno nasilje, vojne akcije, rat)
- 4) *državni sistem* (mehanizam donošenja odluka, državni aparat)
- 5) *vođstvo* (način na koji lideri upotrebljavaju vlast).²⁰

Brucan svojim modelom menja „rang“ Rozenauovih varijabli, ali bitno je napomenuti to da je i sam Rozenau istakao da to nije apsolutni rang, već da neki faktori mogu biti odlučujući od drugih zavisno od „genotipa“ države. On je utvrdio osam genotipova služeći se dihotomijama tri varijable: *veličina države* (mala/velika), *bogatstvo* (razvijena/nerazvijena) i *odgovornost u vršenju vlasti* (otvorena/zatvorena), a onda je to još udvostručio uvođenjem kategorija „ne-penetrirani“ i „penetrirani“ sistemi.

Tek kad se utvrdi kom „genotipu“ država pripada, mogu se utvrditi i odlučujuće varijable, smatra on. Tako u velikim, razvijenim i otvorenim državama *determinanta uloge*, po njemu, ima najznačajniji uticaj dok sistemske i ideosinkratičke imaju najmanji. S druge strane, u malim, nerazvijenim, zatvorenim državama upravo *ideosinkratički i sistemski faktori* imaju primat.²¹

Uz profesora Stojkovića, kod nas su se ovom problematikom – ali u okviru izučavanja međunarodnih odnosa – bavili i profesori V. Dimitrijević i R. Stojanović. Njihova podela činilaca međunarodnih odnosa (!) je:

- a) svetsko tržište (kretanje roba, kapitala i radne snage + razjedinjenost)
- b) geografski činilac (državna teritorija, međunarodni geografski položaj)
- c) nacija (nacionalna ekonomija, teritorijalnost i državnost, nacionalna kultura)
- d) društvenoekonomski i politički sistem (uključujući ideologiju)
- e) tehnologija (međunarodna podela rada, razvoj međunarodne naučne i tehničke saradnje razvoj komunikacija i kulturnih veza)
- f) vojna strategija (odnos strategije i politike, strategija i tehnika, nuklearna strategija i međunarodni odnosi)
- g) međunarodno pravo i moral.²²

²⁰ Silviu Brucan, *The Dialectic of World Politics*, The Free Press, London, 1978, pp. 35-48.

²¹ James N. Rosenau, „Pre-theories and Theories of Foreign Policy“, op. cit., pp. 173-177 i 271-272.

²² Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, četvrto izdanje, NIP Službeni glasnik, Beograd, 1996, str. 157-222.

U novijoj literaturi o spoljnoj politici, sve više autora bavi se ovom problematikom, ali prevladavaju dosta uopštene podele, s različitim pododelama unutar osnovnih vrsta determinanti. Tako, na primer, Kegli i Vitkof navode da se „faktori koji oblikuju spoljnu politiku država mogu svrstati u „tri osnovna nivoa“: *globalni* (strukturne karakteristike međunarodnog sistema), *državni* (oblik državnog uređenja, stavovi građana) i *pojedinačni* (karakteristike vođa – njihova uverenja, vrednosti i tip ličnosti). I oni naglašavaju da „sva tri nivoa istovremeno utiču na odluke, ali njihov relativni značaj obično zavisi od nerešenih pitanja i okolnosti u vreme donošenja odluke“.²³ Objašnjavajući tri „nivoa“, oni u svakom identifikuju više konkretnih činilaca, odnosno determinanti spoljne politike.

I u studiji Minca i DeRuena o odlučivanju u spoljnoj politici prihvaćena je podela na *psihološke činioce*, *međunarodne činioce* i *unutrašnje uticaje*, mada na nekim mestima u toj knjizi autori pominju i „okolinu u kojoj se odlučuje“ (*decision environment*, pod čime podrazumevaju vremensko ograničenje i ograničenja u raspolaganju informacijama) kao determinantu.²⁴ Kod psiholoških činilaca razmatraju: kognitivnu konzistentnost, emocije, predstave, verovanja i sisteme verovanja, operacionalni kod, analogije i učenje, ličnost lidera, stilove liderstva i tzv. kognitivno mapiranje. Kao međunarodne činioce uzimaju: zastrašivanje, trku u naoružanju, strateška iznenađenja, saveze i tip režima protivnika, a kao unutrašnje: taktike odvrtačanja (*diversionary tactics*), ekonomske interese, ulogu javnog mnjenja i izborne cikluse (!?).²⁵

Što se tiče mogućnosti generalizacije saznanja o uticajima pojedinih determinanti na kreiranje spoljne politike različitih država, odnosno odgovora na pitanje da li iste ili slične kombinacije determinanti proizvode slična ili različita spoljnopolitička opredeljenja pojedinih zemalja, takođe postoje različite ocene u analiziranoj naučnoj literaturi. Kao primer može da posluži sledeće upoređenje. Vukadinović i Džensen postavljaju *dve različite hipoteze*: različite države stvaraju različite koncepte svoje spoljne politike ili, pak, traže drugačije konkretne solucije kada se nalaze u sličnim ili identičnim situacijama (Vukadinović – ovo se gledište može označiti kao „subjektivističko“); postoji „obrazac“ u spoljnopolitičkom ponašanju i donosioci odluka će težiti da učine slične izbore kada se nađu u sličnim okolnostima (Džensen – ovo se gledište može okarakterisati kao „objektivističko“).

I davanje većeg ili manjeg značaja pojedinim konkretnim determinantama je veoma različito i, uglavnom, zavisi od pripadnosti autora pojedinom pravcu

²³ Čarls V. Kegli, Jr., Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 122-134.

²⁴ Alex Mintz, Karl DeRouen, Jr, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, op. cit., pp. 3-4, 25-26, a detaljno 97-148.

²⁵ Ibid., pp. 97-148.

u izučavanju međunarodnih odnosa i spoljne politike. Pripadnici realističkog pravca naglašavaju značaj činilaca međunarodnog sistema, geopolitičari izdvajaju, naravno, geopolitički/geostrateški/ /geoekonomski položaj zemlje, socijalkonstruktivisti i poststrukturalisti vrednosti i diskurs, pluralisti prepletenost unutrašnje i međunarodne politike (*linkage politics*), itd.

Predlog klasifikacije determinanti spoljne politike

Pošto je iz dosadašnjeg prikaza teorijskih stavova o determinantama spoljne politike vidljivo da (ni) u pogledu njih nema saglasnosti među teoretičarima kako po pitanju definisanja, tako i po pitanju njihovog nabiranja i klasifikovanja, nužno je dati sopstveni predlog određenja šta su konkretne determinante, kao i njihovu klasifikaciju po određenim kriterijumima. Naravno, za to je potrebno koristiti dobre stavove pojedinih autora, odnosno kombinovati ono što je dobro kod nekih od njih. Iako se tome može prebaciti da je eklekticizam, smatramo da dosadašnji teorijski rezultati upućuju na to, jer se pokazalo da nikakav „puritanizam“ u pogledu ortodoksne primene bilo kog teorijskog pravca ne daje dobar rezultat.

Treba odmah naglasiti da se u klasifikovanju determinanti ne može primeniti samo jedan kriterijum (kao što je pokazano na primeru dihotomnih podela profesora Stojkovića), nego se mora – kao što eksplicitno, što implicitno radi većina autora – praviti kombinacija kriterijuma. Ovome treba dodati i zaključak da nema vremenski nepromenljivih determinanti, nego samo trajnijih i manje trajnih, pa sam podelu po takvom kriterijumu svesno izbegao.

Na osnovu toga, predlažem da se kombinuju:

- po *vremenskom kriterijumu* – istorijske i savremene determinante,
- po *kriterijumu „nivoa“* – činioци iz međunarodnog okruženja i činioци iz unutrašnjeg sistema država
- po *kriterijumu vrste* – na determinante objektivne i subjektivne prirode.

Konkretizacijom tih kriterijuma dobijamo sledeću podelu determinanti spoljne politike:

- *Istorijske determinante,*
- *Determinante međunarodnog okruženja države,*
- *Determinante društvenog („unutrašnjeg“) sistema i*
- *Ideosinkratički činioци (tj. subjektivni činioци, oni koji su vezani za ličnosti koje donose odluke).*

Istorijske determinante

Iako ovu vrstu determinanti ne navodi velika većina autora smatramo da bi je trebalo prihvatiti, jer se u praksi pokazuje da u mnogim zemljama,

pogotovo u regionu kom Srbija pripada, ti činioci se itekako uzimaju u obzir od strane kreatora spoljne politike. Bez obzira što je bio jedan od retkih koji su tu vrstu determinanti razmatrali, pokazalo se da je profesor Stojković ne samo bio teorijski u pravu, nego i da je analiza tih činilaca korisna u praktičnim studijama slučajeva i da doprinosi boljem sagledavanju uticaja raznovrsnih činilaca na one koji donose odluke o ciljevima i/ili sredstvima spoljne politike. Stoga se može prihvatiti i stav profesora Stojkovića da su u ovom slučaju u pitanju oni *dogadjaji iz prošlosti koji imaju uticaja na savremene odnose među državama*.

Najčešće su u pitanju *problem teritorija*, odnosno nezadovoljstva načinom ranijeg razgraničenja sa nekim od suseda (npr. Mađarska, Bugarska i Albanija prema susedima) i tzv. *tradicionalna neprijateljstva* (npr. Francuska i Nemačka, Britanija i Rusija, Srbi i Albanci...). Mada to sve više gubi na značaju, još uvek u nekim situacijama ima ne baš minornu ulogu, zbog čega bi ove činioce svakako trebalo smatrati nimalo nevažnim determinantama.

Specifičnost delovanja *odgovornosti za zločine počinjene u prošlosti* (na primer, u odnosima Nemačke sa Izraelom i Poljskom, ili Japana s Kinom i Korejom) kao determinante spoljne politike je lako vidljiva, ali ni taj činilac ne može da se negira kao relevantan za pojedine države.

Ovim činionicima mogli bi se dodavati i neki drugi, ali to ostaje zadatak za buduće vreme.

Možemo zaključiti načelno razmatranje o ovoj grupi determinanti stavom da *nema jedinstvenog pravila o njihovom postojanju i značaju uticaja*, već da *zavise od konkretne zemlje i konkretnog vremena*. Drugim rečima, i one su promenjive i po kontekstu i u vremenu.

Determinante međunarodnog okruženja države

Oko ove vrste determinanti postoji možda i najveća saglasnost u teorijskoj literaturi. Naprosto je nemoguće ne videti da kreatori politike (ili donosioci odluka, zavisno od shvatanja pojedinih autora o prirodi procesa utvrđivanja spoljnopolitičkih ciljeva i/ili sredstava) moraju da uzimaju u obzir različite činioce izvan sopstvene države jer spoljna politika, kao „za granicu vezana“ aktivnost (*border activity*), upravo kao svoju specifičnost ima povezivanje unutrašnjih interesa nekog društva s njegovim međunarodnim okruženjem.

U pogledu konkretnih determinanti koje spadaju u ovu grupu, smatram da se može razlikovati *dve podvrste ovih determinanti*:

- a) karakteristike savremenih međunarodnih odnosa i
- b) činioce vezane za međunarodni položaj zemlje.

Kao *karakteristike savremenih međunarodnih odnosa* treba analizirati *strukturu međunarodne zajednice*, dominantan *tip međunarodnih odnosa* (unipolarni,

bipolarni, multipolarni), *tendencije integracionih i/ili dezintegracionih procesa, odnose u regionu* kojem država pripada, *odnose među velikim silama* i sl.

Pod *međunarodnim položajem* zemlje podrazumeva se njen ukupan *položaj* u međunarodnim političkim, ekonomskim, vojnim i drugim (naučnim, kulturnim...) odnosima u savremenom svetu.

Međunarodni politički položaj obuhvata činioce poput: članstva u međunarodnim univerzalnim i regionalnim organizacijama, (ne)pripadnosti političkim i vojnopoličkim savezima, odnosa sa velikim silama, odnosa sa susedima, stava prema tendencijama razvoja međunarodnih odnosa (njihovo prihvatanje ili suprotstavljanje njima).

Međunarodni ekonomski položaj obuhvata položaj države u svetskim ekonomskim i finansijskim organizacijama (MMF, MB, STO, FAO...), članstvo (ili izostanak članstva) u regionalnim ekonomskim integracijama (npr. EU, ASEAN i sl.), (ne)postojanje ekonomskih saveza sa susedima (npr. carinske unije, zone slobodne trgovine i sl.), kao i tzv. usmerenost ekonomske razmene s inostranstvom (ko su joj glavni partneri i kakvu razmenu ima s njima; posebno značajno je pitanje eventualne trgovinske, finansijske, tehnološke i/ili energetske zavisnosti od nekih partnera).

Geopolitički položaj države se različito tumači. Za potrebe ovog modela može se definisati kao suma uticaja geografskih karakteristika neke države na, s jedne strane, njenu moć na međunarodnom planu, te na interese drugih prema njoj, s druge strane; ili značaj geografske pozicije neke države i resursa kojima raspolaže za druge zemlje, kao i za (ne)stabilnost postojećih međunarodnih odnosa (npr. položaj Jugoslavije kao „bafer zone” u vreme Hladnog rata).

Geostrateški položaj države obuhvata vojni značaj njenog prostora za eventualne šire ili regionalne oružane sukobe, njenu pripadnost vojnim savezima ili neutralnost, odnos vojne moći kojom raspolaže prema takvoj moći potencijalnih neprijatelja i sl.

Neki autori smatraju da *geopolitički i geostrategijski značaj* bilo koje države predstavljaju *stalnu determinantnu* spoljne politike i da predstavljaju *konstantnu vrednost*, drugi ih vide kao „konstantnije” *uslovljavajuće faktore* u međunarodnoj politici koji utiču na moć, ciljeve i politiku država, dok ih geopolitičari smatraju za *odlučujuć faktor* koji utiče na ponašanje država na međunarodnom planu i njihovu spoljnu politiku.²⁶

²⁶ Smatram da je praksa pokazala neodrživost postulata o geografskoj uslovljenosti nacionalnog interesa (ili interesa države), ali da u nekim izuzetnim slučajevima, pre onima koji se odnose na prošlost nego na savremena zbivanja, i taj stav ima analitičku vrednost.

Determinante društvenog („unutrašnjeg”) sistema

Ova grupa determinanti obuhvata:

- *geografske determinante,*
- *demografske determinante,*
- *ekonomske karakteristike države,*
- *političke karakteristike države.*

Geografske determinante mogu, po mom mišljenju, imati veći ili manji značaj, ali ih je neophodno uzeti u obzir. Kada pišu o ovim determinantama, velika većina autora se uglavnom bavi istim pitanjima. To su: *položaj države i njena veličina, reljef, klima, (ne)postojanje prirodnih resursa, uloga i karakter granica država* i slično.

Položaj i veličina države imaju značaj za njenu ulogu u međunarodnim odnosima, posebno u geopolitičkom smislu, što kreatori politike moraju da uzmu u obzir. Uobičajeno se razlikuju *velike, srednje i male države*, ali ima i drugih podela. *Veličina teritorije neke države nije sama po sebi bitan činilac, nego se posmatra u vezi sa stanovništvom i resursima kojima raspolaže.* U tom smislu, kombinacijom ovih činilaca, razlikuju se velike i moćne države (npr. SAD, RF, Kina), velike i siromašne (npr. Sudan, Peru), srednje i moćne, srednje i siromašne države.

Reljef, a u širem smislu i druge geografske osobine, predstavljaju važnu karakteristiku neke države i imaju uticaja na njeno delovanje u međunarodnim odnosima. Geografske karakteristike imaju uticaj na uslove za život ljudi, (ne)mogućnost proizvodnje određenih dobara, saobraćaj unutar države i između nje i drugih, itd.

Klima ima određenog uticaja na spoljnu politiku država, ali danas ne više toliko kao u prošlosti, kada je bila važan činilac za poljoprivrednu proizvodnju ili mogućnost kretanja i prevoza roba tokom godine (primer Rusije do vremena razvoja od vremenskih prilika manje zavisnog saobraćaja korišćenjem vozova, aviona i moćnih ledolomaca).

Faktor koji je vrlo značajan za vođenje spoljne politike neke države je *postojanje (ili nedostatak) prirodnih resursa* – plodnog zemljišta, vode, ruda, energenata itd. Od toga zavisi (ne)mogućnost vođenja stvarno nezavisne politike. Iako danas ne postoje tzv. samodovoljne zemlje, stepen zavisnosti od drugih je manji kod onih koje raspolažu većim brojem prirodnih resursa (npr. SAD, RF, Kanada), nego kod onih kojima oni nedostaju.

Značaj tzv. retkih elemenata za savremenu tehnologiju daje novu dimenziju posedovanju tih resursa kao važnog činioca odnosa sa drugim državama (primer Kine kao zemlje s velikim udelom u posedovanju tih sirovina).

Demografske karakteristike obuhvataju važne činioce, kao što su:

- *broj stanovnika,*
- *starosna struktura,*

- trend rasta ili opadanja broja stanovnika (*prirodni priraštaj*),
- *imigracije ili emigracije* značajnijeg obima,
- *nacionalna homogenost ili multietičnost* i multikulturalnost,
- (ne)postojanje *nacionalne manjine* u susednim zemljama, odnosno njihovih manjina u posmatranoj državi,
- *konfesionalne karakteristike*, itd.

Pošto se oko relevantnosti ovih činilaca kao determinanti spoljne politike u stručnoj literaturi gotovo ni ne raspravlja (iako su kod nekih autora čak i oni „zaboravljeni“), nego oko toga postoji značajna saglasnost, smatram da nije neophodno da ih posebno tumačim i ukazujem na njihov značaj.

U ovoj su grupi su i pokazatelji koji se lakše mogu kvantifikovati i meriti (a time i validno upoređivati) nego u drugim grupama. U njih bi trebalo uvrstiti i tzv. *indeks humanog razvoja* (HDI), koji već dugo primenjuje Program UN za razvoj (od 1993. godine). Indeks se dobija matematičkom formulom na osnovu proseka životnog veka, obrazovanja, procenta pismenosti kod odraslih, godišnjeg upisa đaka i bruto društvenog proizvoda (GDP). Uzeti zajedno, ti pokazatelji određuju kvalitet života u nekoj zemlji, što bi se moglo odrediti kao jedna od determinanti tzv. meke moći, kako je takve činioce nazvao Džozef Naj.

Ekonomске karakteristike države su sledeća grupa činilaca iz ove grupe. Najznačanije među njima su:

- *ekonomska razvijenost* zemlje (gde je na svetskoj rang listi po bruto društvenom proizvodu i nacionalnom dohotku po stanovniku (nominalnom i ppp),
- *stopa rasta/opadanja proizvodnje*,
- *privredna struktura*,
- *ekonomski resursi* kojima raspolaže i njihova trajnost,
- *energetski izvori*,
- *saobraćajna infrastruktura* i njen značaj za druge države (tzv. kopneni, vodni i vazdušni koridori)

Raspolaganje dovoljnim količinama hrane i vode kao činilac koji će tek doći do izražaja.

Političke karakteristike se različito tumače, a najčešće obuhvataju sledeće elemente:

Uobičajeno razlikujemo *demokratske i autoritarne društvene sisteme*. Načini donošenja odluka u njima se mogu procenjivati i u odnosu na prihvaćenosti od javnog mnjenja, konzistentnost i efikasnost spoljne politike kao rezultata (ne)demokratičnosti u procesu kreiranja te politike, ali su stavovi o tome podeljeni. I stavovi o *odnosu unutrašnje i spoljne politike* neke konkretne države su veoma različiti, ali to u ovom modelu nije posebno važno.

Na primer, ne postoje jasni dokazi da neki od društvenih sistema u većoj ili manjoj meri doprinose međunarodnim konfliktima. Teorija demokratskog mira, ipak, navodi da demokratije ne ratuju među sobom, ali postoje i studije po kojima ne postoji veza između totalitarizma i međunarodnih konflikata, niti da su demokratije miroljubivije od autokratskih režima. Najveća korelacija između stanja političkog sistema i vođenja ratova uočena je kod sistema u tranziciji, kada postoji nedovoljna sposobnost zadovoljenja potreba stanovništva, a otuda i nesigurnost vladajućih grupa u svoj opstanak na vlasti, što ih neretko dovodi do usmeravanja nezadovoljstva građana prema „neprijatelju spolja“. Ipak, ne sme se zanemariti saznanje da u autoritarnim režimima postoji veća mogućnost za donošenje odluka nezavisno od širih društvenih interesa, a u interesu grupe na vlasti.

Često se kao determinanta navodi *tip političkog sistema* (parlamentarni, predsednički, itd.) koji postoji u toj državi, iako nije dokazano da postoji direktna veza konkretnog tipa političkog sistema sa sadržajem i karakterom njene spoljne politike. Ali tip sistema ipak deluje na organizaciju procesa kreiranja spoljne politike i ulogu pojedinih subjekata u tome.

Faktor koji utiče na proceduru donošenja odluka je i *vertikalna i horizontalna podela vlasti*. U federalnim državama proces donošenja, a često i sadržaj, spoljnopolitičkih odluka se razlikuje od onog u unitarnim državama. Uticaj federalne strukture vlasti na spoljnu politiku *može biti posebno značajan u višenacionalnim državama* budući da postoji veća mogućnost sukobljavanja interesa u kreiranju spoljne politike zbog različitih interesa etničkih grupa koje čine stanovništvo, ili mogućnosti njihove „instrumentalizacije“ iz inostranstva (od strane „matične države“).

Uloga javnog mnjenja je činilac koji se vrlo često proučava u okviru ove grupe determinanti, kao svojevrsni pritisak kom kreatori politike podležu, smatra se, više u demokratskim a manje u autokratskim sistemima.

Ideosinkratički činioci²⁷

Ideosinkratičke determinante, kao što su psihološke karakteristike lidera ili individualni sistemi verovanja, pojedini autori (posebno iz „FPA škole“²⁸)

²⁷ Umesto doslovnog prevoda pojma *idiosyncratic* na engleskom jeziku u idiosinkratički (ili idiosinkratski) na B/H/S jeziku/jezicima (pošto se tako u medicini i psihologiji označava nečija preosjetljivost u reakcijama na fizičke ili psihičke nadražaje, odnosno odbojnost prema nekome ili nečemu) koristim termin **ideosinkratički** u smislu specifičnih psiholoških, vrednosnih i karakternih osobina neke ličnosti (što mu je stvarno značenje u anglosaksonskoj teorijskoj literaturi o spoljnoj politici).

²⁸ Viditi, na primer, monografiju Jakova Vercbergera i tekstove u zborniku Majkla Klarka i Brajana Vajta. Yaacov Y.I. Vertzberger, *The World in their Minds: Information Processing, Cognition and Perception in Foreign Policy Decisionmaking*, Stanford University Press, Stanford, Ca, 1990; *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy System Approach*, Michael Clarke, Brian White (eds.), Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, 1994.

ocenjuju kao centralne, dok im drugi pridaju minimalan značaj u procesu donošenja spoljnopolitičkih odluka.²⁹

Prema Rozenau, individualni faktori su *faktori internog karaktera* i odnose se na kvalitet, talenat i prethodno iskustvo aktera odlučivanja i realizovanja spoljne politike. On kaže da *uticaj ovih faktora na donošenje odluka zavisi od „genotipa“ države* tako da će u velikim, razvijenim i otvorenim državama one imati najmanji uticaj, dok će u malim, nerazvijenim, zatvorenim državama upravo ideosinkratički i sistemski faktori imati primat.

Džensen navodi *nekoliko situacija u kojima ideosinkratički faktori mogu imati značajni uticaj na konačnu odluku*. To su:

- a) *interes glavnih aktera za spoljnu politiku* tj. pridavanje većeg značaja spoljnoj ili unutrašnjoj politici može da zavisi od afiniteta bitnih spoljnopolitičkih aktera i na taj način utiče na vođenje spoljne politike;
- b) *stepen slobode spoljnopolitičkog odlučivanja* koji se ispoljava po „formuli“ što više slobode u odlučivanju je dato odlučiocima tim je veći uticaj ličnih karakteristika na odluke;
- c) *nivo koji akter zauzima u strukturi odlučivanja* o spoljnoj politici (što viši nivo, to veći značaj ovog činioca), ali „uloga“ i organizacioni faktori mogu to ograničavati;
- d) *ne-rutinske situacije*, poput kriza, budući da u *kriznim situacijama* nema vremena da se ispoštuju postojeće procedure odlučivanja, a uglavnom mali broj aktera donosi najznačajnije odluke i u *takvim uslovima* individualne karakteristike najviše dolaze do izražaja;
- e) *nepredviđene situacije*; kao i
- f) *situacije kada postoji manjak ili previše informacija* ili kada su one *kontradiktorne*, zaključci i odluke na osnovu njih u velikoj meri će zavisiti od individualnih karakteristika aktera;
- g) *ideosinkratički faktori se mogu jasnije pokazati u dugoročnom planiranju spoljne politike* nego u rešavanju postojećih, konkretnih situacija;
- h) *donosioci odluka mogu sami sebe ograničiti i tako namerno umanjiti uticaj ovih faktora* ukoliko se radi o situacijama od velikog značaja, kao što je opstanak države.

Međutim, kako navodi Džensen, „osobine ličnosti nisu isto što i ponašanje; one prosto utiru put osobi da krene u jednom pravcu ili drugom. Do kakve vrste reakcije će doći umnogome zavisi od šireg okruženja u kome se ta osoba nalazi.“³⁰

²⁹ Brucan, na primer, faktor uloge i individualnih karakteristika daje najmanju vrednost budući da, po njemu, akter ne deluje kao samostalan i nezavisan činilac već kao proizvod određene klase i njene snage.

³⁰ Lloyd Jensen, *Explaining Foreign Policy*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J, 1982, pp. 14-17.

Stres i uticaj drugih ličnosti su sledeći faktori koji mogu imati efekta na odlučivanje. Stres umnogome utiče i na saznavne sposobnosti ličnosti, dok je uticaj drugih ličnosti doživeo svoj „trenutak slave“ u savremenoj teoriji kroz pojam *groupthinking*, kojim označava one unutargrupne odnose koji utiču na racionalnost pri odlučivanju.

Posebnu pažnju u analizi ideosinkratičkih determinanti zaslužuje *percepcija*. O ovom faktoru govore mnogi autori koji razmatraju subjektivne smetnje prilikom tzv. definisanja situacije (kod nas, na primer, prof. Dimitrijević).

Ono što utiče na percepciju su istorija, iskustvo i očekivanja, kao i uloga koju donosilac odluke ima u strukturi odlučivanja o spoljnoj politici (tj. položaj u nekoj instituciji ili radnom telu koje učestvuje u procesu). Džensen zaključuje da su međunarodni događaji viđeni od strane donosilaca odluka na bazi predstava koje oni imaju o svetu, a da su te predstave oblikovane individualnim iskustvima, ali i mitovima i tradicijom koja preovlađuje u određenom društvu (tj. ukupnom, a posebno političkom kulturom, I.V.).

U stvarnosti, *realni značaj ovog činioca je teško merljiv generalno*, ali se može relativno precizno utvrditi u konkretnim studijama slučajeva, *no pitanje je da li se to može naučno korektno generalizovati da bi važilo za ukupan model*.

Iako autori marksističke orijentacije definišu *ideologiju* kao iskrivljeni, iracionalni odnos prema stvarnosti, njen objektivni uticaj se ne može zanemariti. Vukadinović i Džensen se slažu oko *uticaja koji ideologija ima na spoljnu politiku*. Naime, ona predstavlja *prizmu* kroz koju odlučioi posmatraju raelnost, *ograničavajući faktor* kada se radi o alternativama, *faktor kontinuiteta* politike i sredstvo kojim odlučioi *opravdavaju* i *racionalizuju* svoje izbore pred domaćom i stranom publikom. Još jedna od njenih uloga je i da *ujedini* one koji veruju u nju i ono što ona govori o međunarodnim odnosima.

Ideologija se, po našem mišljenju, u pogledu njene prirode kao determinante spoljne politike najbolje može odrediti kao *svojevrсно „sidro“* za kreatore i *elemenat racionalizacije procesa* kreiranja spoljne politike. Drugim rečima, ona se koristi i kao skup principa (ili vrednosti) koji kreatorima politike služe kao polazna osnova u mnogim situacijama kreiranja spoljne politike.

Pitanje *tipa liderstva* kojem pripadaju pojedini istaknuti kreatori spoljne politike (naročito se to odnosi na američke predsednike, o kojima postoji obimna literatura) autori iz ove oblasti različito tumače. Postoje različite tipologizacije i klasifikacije. Tako, na primer, Margaret Herman navodi da postoje *dva tipa liderstva*:

Neki lideri se vode time da treba da reše problem. Drugim rečima, oni su *orijentisani na cilj (task-oriented)*. Nisu voljni da menjaju svoj stav ili ideologiju. Manje je verovatno da bi tražili široku međunarodnu ili domaću koaliciju pre nego preduzmu akciju ili održavaju neku politiku.

Na drugom kraju spektra su lideri koji su *oprezniji i prilagodljiviji kontekstu trenutne situacije (context-oriented)*. Ti lideri se konsultuju, diskutuju i otvoreni

su za fleksibilna rešenja različitih problema. Oni prilagođavaju svoje ponašanje tako da odgovara konkretnoj situaciji i procenjuju mišljenja drugih grupa i rade na stvaranju koalicija na međunarodnom planu.³¹

Suštinska razlika između ova dva tipa – orijentisan na cilj naspram orijentisan na kontekst – je u stepenu (ne)osjetljivosti na politički kontekst. To ima veliku važnost za stvaranje spoljne politike, jer nam govori da li će i u kom obimu aktuelna politika nekog društva ograničavati lidere u njihovim akcijama. Po tom tumačenju, među ostalim, orijentisani na cilj lakše uvode državu u oružane sukobe nego oni koji su orijentisani na kontekst.

Štesindžer pak navodi „krstaša“ i „pragmatistu“ kao dva osnovna tipa ličnosti predsednika.

Nešto drugačiju podelu (prvenstveno za svrhe analize postupanja američkih predsednika) predložio je Barber. On je napravio četvoročlanu „matricu“ kombinujući attribute „pozitivan ili negativan“ (koji vezuje za odnos predsednika prema obavljanju svojih spoljnopolitičkih ovlašćenja) sa atributima „aktivan ili pasivan“.³²

Kod dugih autora nailazi se na još složenije podele, s puno karakteristika kojima određuju tip ličnosti najvažnijeg kreatora spoljne politike. Tako Kegli i Vitkof daju čak deset tipova ličnosti (američkog) predsednika: nacionalista, militarista, konzervativac, pragmatist, paranoičar, makijavelist, „iskreni vernik“ (fanatik, ideolog, krstaš), autoritarac, antiautoritarac i dogmata.³³

Naj je klasifikaciju na tri vrste izvršio po kriterijumima osobina koje lider poseduje pri dominantnom korišćenju meke moći (emocionalna inteligencija, komunikativnost, vizija), tvrde moći (organizacione sposobnosti, makijavelističko ponašanje) i mudre moći (kontekstualna inteligencija), odnosno sposobnosti da koristi „inspirativne“ i „transakcionalne“ veštine.³⁴

Sve u svemu, shvatanja o ovoj determinanti su *daleko od usaglašenih*, izuzev opšteg prihvatanja stava da je teorijski i praktično važna. Sadržaj joj je ipak „razliven“, barem dok se ne pojavi šire prihvaćena klasifikacija.

Metodološki problemi

U metodološkom pogledu, dosadašnja razmatranja determinanti spoljne politike pate od dve slabosti.

³¹ Viditi detaljnije u: Alex Mintz, Karl DeRouen, Jr, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, op. cit, pp. 116-119.

³² James D. Barber, *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J, 1985, pp. 9-11.

³³ Eugene R. Wittkopf, Charles R. Kegley, Jr., *American Foreign Policy: Pattern and Process*, Fourth Edition, St. Martin's Press, New York, 1991, pp. 505-507.

³⁴ Joseph S. Nye, Jr., *The Powers to Lead*, Oxford University Press, Oxford et al, 2008, pp. 12-14.

Prva je izostanak u studijama razmatranja istih ili sličnih činilaca kod partnera ili protivnika u inostranstvu, prema kome je usmerena određena politika ili konkretna odluka. Naime, kako sam ranije naveo, spoljna politika nije jednosmeran, nego najmanje dvosmeran (*dyadic*) proces, u kom kreatori politike itekako uzimaju u obzir i činioce vezane za onog/one subjekta/subjekte prema kom je određena politika usmerena. Oni, zapravo, procenjuju koliki uticaj moć i ograničenja moći partnera ili suparnika imaju na ograničenje sopstvene moći ili sposobnosti da deluju na željeni način. U teorijskim radovima to izostaje, a bilo bi potrebno da se učini, barem kada su studije konkretnih slučajeva u pitanju. Pošto sam u ovom radu pokušao napraviti *opšti model* mesta i uloge determinanti u teoriji spoljne politike i njegovu primenu na Srbiju, smatrao sam da to nije potrebno obrazlagati, ali bi u studijama konkretnih slučajeva svakako trebalo primenjivati.

Drugi osnovni problem kod svakog poznatog teorijskog modela proučavanja determinanti spoljne politike je *problem merenja značaja* bilo koje od njih. Još od 1950-ih godina u SAD su pojedini autori počeli da ističu važnost prihvatanja saznanja da postoje dve vrste činilaca – *opipljivi* (*tangible*) i *neopipljivi* (*intangible*). U našem jeziku, smatram, bolje bi bilo koristiti termine *merljivi* i *nemerljivi*, jer navedeni termini imaju taj smisao. Drugim rečima, stav je autora koji ovo zastupaju, da se kod jednih činilaca može meriti kvantitet, a kod drugih samo utvrditi kvalitet (pa i to u dosta metodološki neodređenim kategorijama poput dobar, loš, velik, mali i sl.). Ovakvo tumačenje bi trebalo korigovati jer, što se previđa, i kod jednih i kod drugih se može utvrditi i analizirati kvalitet, a kod merljivih i *kvantitet*.

Važnije od toga je nešto drugo: čak i determinante koje se mogu kvantifikovati (npr. veličina teritorije, stanovništvo, GDP i sl.) *ne omogućavaju time da se automatski izmeri i njihov značaj za ukupnu spoljnu politiku neke zemlje*, nego *samo*, a i to ne uvek, *za konkretnu odluku* (tj. ima primenljivost za studije slučajeva, ali gotovo da ne omogućavaju generalizaciju).

Da li se sme govoriti o „približnom značaju” pojedine determinante (što je, u žargonskom humoru rečeno, takozvani „odokizam” kao metod)? Strogo naučno govoreći, ne bi trebalo, ali za praktične analize i to je bolje nego zanemarivanje razmatranja nekog činioca zbog stroge naučne skrupuloznosti.

Verovatno je najadekvatniji zaključak da je nužno *korišćenje naučnog iskustva*, s jedne, te *heurističkog metoda*, s druge strane, iako je to dosta dubiozan naučni pristup proučavanju bilo koje, pa i ove, problematike.

Studija slučaja: Srbija

Primena prikazanog modela determinanti spoljne politike biće objašnjena, odnosno konkretizovana na primeru Republike Srbije. Ograničeni obim rada dozvoljava da se relevantne determinante prvenstveno nabroje, te samo sumarno a ne i detaljno obrazlože.

Po mom shvatanju, bitne determinante njene spoljne politike bi bile sledeće:

Istorijske determinante

Ima ih više, ali najvažnije među njima su:

- *Pitanja razgraničenja s „novim“ susedima (ali i nekim „starim“), jer je to nerešeno sa četiri „nova“ suseda, a povremeno se i u javnosti nekih od tzv. starih suseda čuju zahtevi za revizijom granice, ne od zvaničnih predstavnika države, ali u javnosti ipak postoje (naročito u Mađarskoj – pitanje važenja Trijanonskog ugovora, ili u Bugarskoj – pitanje tzv. zapadnih provincija).*
- *Nerešena pitanja ratova u Jugoslaviji početkom 1990-ih godina, kao što su pitanja proteranih i raseljenih, imovinska pitanja, međusobne tužbe i sl.*
- *Sukob na Kosovu i bombardovanje 1999. godine, odnosno proglašenje nezavisnosti „Kosova“, kao izuzetno važno pitanje spoljne politike Srbije.*
- *Stigmatizacija zbog politike vođene 1990-ih godina (tada stečeni imidž se teško menja).*

Determinante međunarodnog okruženja

- *Velike promene koje su se dogodile u međunarodnoj zajednici nakon kraja Hladnog rata – od kojih su najuticajnije unipolarnost međunarodne politike 1990-ih godina i tendencija multipolarnosti početkom XXI veka, direktno uslovljavaju mogućnosti izbora strateških pravaca spoljne politike naše države.*
- *Protivrečnost integracionih procesa u svetu i, posebno, Evropi i dezintegracionih na prostorima bivše Jugoslavije i Srbije pokazuju se, takođe, kao jedna od determinanti ali s negativnom karakteristikom.*
- *Nestankom blokovske podele u Evropi, Srbija gubi značaj nekadašnjeg “jezička na vagi” (ili “bafer zone”), koji je tokom hladnog rata imala Jugoslavija, ali to se zvanično prihvata tek posle 2000. godine, odnosno demokratskih promena u zemlji i novog gledanja na spoljnopolitička pitanja krajem te godine.*

Međunarodni položaj zemlje je složen, ali nije ni izrazito povoljan, ni nepovoljan, nego bi se mogao okarakterisati kao relativno povoljan. Značajniji činioци u okviru ove grupe determinanti su:

- *Reintegracija u međunarodne organizacije i aktivna uloga u nekima od njih značajno je uticala i utiče na moguće izbore spoljnopolitičkih ciljeva i/ili sredstava za njihovo ostvarivanje. Ova determinanta je posebno značajna zbog velike aktivnosti potrebne Srbiji da u međunarodnim organizacijama brani svoj teritorijalni integritet.*

- *Evropski karakter zemlje* (u geografskom i kulturno-civilizacijskom smislu) je činilac koji bitno opredeljuje izbor da je integracija u EU strateški cilj spoljne politike, odnosno neposredno utiče na opredeljenje za tu integraciju. Bez obzira na raspoloženje javnog mnjenja, koje varira u odnosu na ovo pitanje, nesumnjivo je da kreatori spoljne politike Srbije tu determinantu moraju itekako ozbiljno uzeti u obzir, jer je za druge moguće opcije prostorna i civilizacijska udaljenost bitno ograničavajući faktor.
- S druge strane, postoje i *specifični interesi i odnosi sa četiri vodeća aktera međunarodnih odnosa* – EU, SAD, Kinom i Rusijom, koji se takođe moraju uvažavati. Značaj ove determinante uvažavaju svi kreatori spoljne politike Srbije posle 2000. godine, a najeksplicitnije je iskazan kroz koncept „četiri stuba” naše spoljne politike. Ova determinanta usložnjava odnose s partnerom koji je strateško opredeljenje – EU, ali je nemoguće ostvariti neke bitne interese zemlje bez njenog doslednog uvažavanja.
- *Odnosi s NATO i koncept vojne neutralnosti* su takođe važna determinanta. Kao posledica sukoba tokom 1990-ih godina, odnos javnog mnjenja u Srbiji je izrazito negativan u pogledu eventualnog pristupanja NATO. No, kako je naša zemlja gotovo potpuno okružena zemljama članicama tog vojnopolitičkog saveza, ne može se ne uzeti u obzir da bi opredeljenje za savez s nekim drugim vojnim savezom ili velikom silom neminovno vodio krajnje nepovoljnom položaju tzv. zemlje u okruženju. Otuda je uticaj ovog činioca na opredeljenje za vojnu neutralnost Srbije nesumnjiv i igraće značajnu ulogu još niz godina.
- *Specifičnosti odnosa sa susedima* sledeća je važna determinanta. U tim odnosima ima još puno nerešenih pitanja (granice, položaj i realna prava manjina, tužbe i kontratužbe pred međunarodnim sudovima i sl.). Ne samo zato što „spoljna politika počinje na granicama”, ti odnosi su za Srbiju veoma važni iz niza razloga.
- *Srbija kao država značajna u regionu, a malo ili tek simbolično u Evropi i svetu* je sledeća determinanta koju treba naglasiti. Ova ocena je rezultat stručne, a ne naučne procene, ali smatram da je tačna i da čak vodi pitanju da li bi bilo poželjno koncept „četiri stuba” zameniti konceptom „koncentričnih krugova”, odnosno stavljanjem najvećeg naglaska na odnose sa susedima, onda sa njima i drugim članicama EU na odnose unutar Unije, pa sa EU na pitanja u međunarodnim odnosima, zatim na odnose sa velikim silama do, konačno, odnosa sa ostalim akterima međunarodnih odnosa.
- U pogledu ekonomskog položaja, Srbija je *ekonomski slaba, devastirana zemlja* u svetskim, a posebno evropskim razmerama. Nevelik GDP, nepovoljna privredna struktura, nedovoljna industrijska proizvodnja, malen izvoz su karakteristike koje nas stavljaju u nepovoljan međunarodni ekonomski položaj generalno, uz jedino zadovoljavajuću situaciju u odnosu na region kome pripadamo.
- *Članica je svih bitnih međunarodnih ekonomskih i finansijskih organizacija*, osim STO (WTO), što je dosta povoljna determinanta, mada nije posve

jasno zašto se ne forsira učlanjenje i u tu organizaciju, da bi i na taj način ovaj položaj bio dodatno ojačan. Ovakva situacija omogućava ostvarenje niza važnih ciljeva kojima se zadovoljavaju ekonomski interesi zemlje.

- Nepovoljna je, međutim, činjenica da imamo „*neujednačeno usmerenu četvorostruku međuzavisnost*“: *Trgovinsku usmerenost* ka EU i susedstvu, *finansijsku* ka Zapadu, *Kini* i nekim arapskim zemljama, *tehnološku* ka Nemačkoj i *energetsku zavisnost* – (oko 90% nafte i gasa!) od Rusije. Ovaj činilac u velikoj meri opredeljuje izbor za pristupanje EU kao strateški cilj, uz održavanje jakih veza s Rusijom, Kinom i drugim velikim silama u svetu, te Nemačkom u okviru evropske dimenzije naše spoljne politike.
- *Trgovinski deficit* generalno je prisutan (pokrivenost uvoza izvozom oko 60%), a suficit se ostvaruje gotovo isključivo sa članicama CEFTA 2006. Nepovoljan je i relativno skroman izvoz, ali s tendencijom rasta i delimičnom promenom strukture izvoza od hrane i sirovina ka proizvodima višeg stepena obrade (registrovani su povremeni „skokovi“ izvoza nekih takvih roba – automobili, generatori, oružje i municija, kompjuterski softver).
- U pogledu izvoza lako je uočljiv fenomen „izvoznika iz inostranstva“ (kroz tzv. lon poslove), odnosno pojavu da veliki deo izvoza zavisi od stranih kompanija koje uvoze delove, koji se u Srbiji sklapaju u gotov proizvod i tada izvoze kao roba namenjena za proizvodnju još složenijih dobara (na primer, generatori za vetrenjače za proizvodnju struje u Nemačkoj i sl.). Teško je odgovoriti na pitanje da li je to kratkoročna ili dugoročna determinanta, odnosno da li se daljim razvojem može prevazići i ostvarivati izvoz „proizvoda naše pameti“.
- Povoljnu determinantu predstavlja *potencijal sporazuma o zonama slobodne trgovine*, koje Srbija ima ne samo sa nekim susedima, nego i sa velikim ekonomskim silama (RF, Turskom). No, s jedne strane, to nije do sada dovoljno iskorišćeno a, s druge, ne može dugo da traje jer mora da bude napušteno očekivanim ulaskom u EU.

Geopolitički položaj Srbije je bitno promenjen u odnosu na nekadašnji položaj Jugoslavije – nema više bitnog značaj za (blokvske) odnose u Evropi. Od komponenti geopolitičkog položaja najvažnije su centralni položaj zemlje na Balkanu i važni saobraćajni koridori koji njom prolaze.

- Relativni značaj ima *položaj Srbije* kao *land-locked country*. Iako su neki političari pre naglašavali važnost tog pitanja u vreme odvajanja Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom, pokazuje se da nedostatak direktnog pristupa moru nije velika prepreka, zahvaljujući činjenici da neke luke naprosto moraju da rade za prevoz roba iz i u Srbiju, jer inače ne bi imale dovoljno posla. Ipak, i ovaj se činilac mora uzimati u obzir.

Geostrateški položaj je, takođe, promenjen – nije više na bitnim strateškim pravcima – pa danas ima *značaj prvenstveno u slučaju eventualnih sukoba u*

regionu. To se, ma koliko bilo nepoželjno, ne može posve isključiti kao mogućnost, a time se i značaj ove determinante ne može ignorisati.

- *Vojna moć je značajno smanjena* i različita u odnosu na susede pojedinačno, a potpuno inferiorna u odnosu na članice NATO (kao vojnog saveza čijim članicama je okružena) zajedno.
- *Opređenost za vojnu saradnju s NATO (kroz PZM), ali i Rusijom, a učešće u mirovnim misijama UN i EU stvara mogućnost šireg manevarskog prostora* za odluke o vojnim aspektima spoljne politike. Istovremno, saradnja sa obe strane otežava odnose sa zapadnim partnerima, jer je vidljiva njihova želja da Srbija pristupi NATO kao njihovom vojnom savezu. Ništa manje nije uočljiva ni težnja Rusije da Srbija ne pristupi NATO kao njihovom protivniku.

Društveni („unutrašnji“) sistem kao determinanta

Geografske karakteristike su delom povoljne, delom nepovoljne:

- po veličini teritorije – oko 88.000 km² – je na 111. mestu u svetu,
- geografski oblik („kruška“) je relativno povoljan za odbranu (mada, kao mala zemlja, nema dovoljnu strategijsku dubinu),
- reljef je povoljan, preovlađuje brežuljkasto područje,
- veliki deo teritorije je obradivo zemljište,
- preko Srbije prolaze važni saobraćajni pravci,
- granice su dugačke (2.114 km), samo delimično prirodne i povoljne za odbranu, ali još uvek se ne znaju precizno sa četiri suseda,
- postoje značajna aktuelna i potencijalna rudna bogatstva (bakar, litijum, uljni škriljci), ali nedostaju veći energetske izvori (posebno nafta i gas, kao i kvalitetni ugalj).

Demografski činilac je vrlo nepovoljan:

- Srbija sa 7,1 miliona stanovnika spada u tzv. *mini države* (ali takve su i skoro sve ostale u okruženju),
- godišnji *demografski gubitak* je oko 36.000 stanovnika (tj. -0,53%),
- *nepovoljna starosna struktura* – prosek preko 42 godine, a „demografsko stablo“ od „jelke“ (odnosno „piramide“) sve više postaje „bor“ (što ima direktne ekonomske, vojne i socijalne posledice),
- *višenacionalna struktura stanovništva*, sa značajnim udelom nacionalnih manjina (od kojih neke pokazuju tendenciju separatizma, a druge traže određeni stepen autonomije ili više prava),
- relativno *povoljan indeks humanog razvoja* (HDI) – Srbija je 2016. godine bila na 66. mestu u svetu,³⁵

– katastrofalan *brain-drain* od 1991. do danas (oko polovine ljudi sa visokim obrazovanjem je emigriralo iz zemlje!).³⁶

Ekonomske karakteristike su dosta nepovoljne:

- BDP je oko 38 mlrd. USD, pa je Srbija na 93. mestu u svetu (za usporedbu, značajno manja RH je 84), dok je po BDP *per capita* nominalno 90. (RH 57), a po kriterijumu *ppp* na 87. mestu (RH na 56)
- neki sektori ekonomije su raspadom SFRJ, sankcijama i bombardovanjem, ali i lošom privatizacijom, devastirani pa je industrijska proizvodnja sada na nivou od tek 60% one iz 1990. godine,
- ekonomska struktura nije još povoljna, iako primarni i sekundarni sektor najveći značaj prepuštaju tercijarnom sektoru, kao tipičnom za tzv. postindustrijska društva,
- značajan prihod domaćinstva u Srbiji ostvaruju putem doznaka rođaka koji rade u inostranstvu,
- nedostaje domaćeg kapitala za velike investicije,
- nivo stranih investicija je relativno zadovoljavajući, ali potreban je još viši (2,5–3 milijarde evra godišnje) za ozbiljan rast BDP-a, zbog čega Srbija vodi politiku jakog podsticanja stranih investitora da bi ih privukla, a tek retki sami nude ulaganja u pojedine delatnosti ili infrastrukturu (Kina, UAE).

Visoka je zaduženost zemlje u inostranstvu, ali se to posle 2000. godine rešavalo otpisom dela duga, a poslednjih godina podsticanjem izvoza i tvrdom fiskalnom politikom. Ipak, ovaj činilac primorava da se sa zemljama koje to pitanje suštinski rešavaju mora voditi što prijateljskiji odnosi.

Spoljna trgovina nije velika (oko 32 milijarde USD), a neke zemlje iz regiona slične veličine kao Srbija imaju ili nešto veću (RH), ili dvostruko veću (Bugarska), ili čak gotovo deseterostruko veću (Mađarska) spoljnotrgovinsku razmenu.

Izvoze se ne samo poljoprivredni proizvodi i sirovine (bakar), nego sve više i proizvodi višeg stepena obrade.

³⁶ "Srbija je na 134. mestu po kapacitetu da zadrži kvalitetne kadrove i na 132. mestu da privuče talente, od 137 zemalja", ustanovila je profesorka Ekonomskog fakulteta u Beogradu Biljana Jovanović Gavrilović. Ona ističe da se prema Indeksu ljudskog kapitala, koji je definisao Svetski ekonomski forum i koji ocenjuje rezultate zemlje na planu obrazovanja i zapošljavanja, Srbija u 2016. nalazila na 57. mestu, dok po kvalitetu obrazovnog sistema, zauzima tek 99. mesto. Dobra stvar je da Srbija zauzima visoko 16. mesto po diversifikaciji znanja visokoobrazovanih, ocenjuje profesorka Jovanović Gavrilović na konferenciji o obrazovnim promenama u Srbiji oktobra 2017. Izvor: www.academlink.com/vesti/opet-smo-medju-poslednjima-na-jednoj-vaznoj-svetskoj-listi /Info AcademLink – Naučne vesti iz Jugoistočne Evrope, 26.10.2017./

Veliku ulogu u izvozu imaju „filijale” stranih kompanija, koje ili izvoze za svoje potrebe ili za tržišta koja poznaju, a neke koriste i aranžmane o zonama slobodne trgovine koje Srbija ima sa više država (RF, Belorusija, Turska...).

Regionalna usmerenost spoljne trgovine je bitna za opredeljenje o članstvu u EU – oko 66% te trgovine je sa državama članicama EU, a još oko 17% sa članicama CEFTA 2006.

Veliki problem je *dugoročni deficit trgovinskog bilansa*, koji se samo delimično smanjuje u ukupnom platnom bilansu.

U pogledu političkih determinanti unutrašnjeg društvenog uređenja može se reći da su postojala *dva perioda u političkom razvoju Srbije* posle raspada SFRJ – autokratija S. Miloševića 1990-ih godina i demokratski razvoj opterećen problemima posle 2000. godine. Karakterišu ga nedovoljna snaga institucija, „partokratska” država, velika uloga lidera i sl.

Komplikacije vezane za vertikalnu podelu vlasti po pitanju kreiranja i realizacije spoljne politike zemlje, koje su postojale i ispoljavale se direktno u vreme federacije i državne zajednice sa Crnom Gorom, od osamostaljivanja te države više ne postoje.

Ali, nastao je novi *problem vezan za pitanje statusa Kosova i Metohije* s obzirom da je u Ustavu usvojenom 2006. godine u preambuli unet stav o neotuđivosti te pokrajine, a realnost je da Srbija tamo više ne vrši vlast i da je proglašenu nezavisnost priznalo više od pola članica UN. Veoma značajno je pitanje da li se takva ustavna odredba realno može izmeniti (ne samo zbog potrebe ispunjavanja teških uslova za legalnost eventualne promene, nego i zbog neraspoloženja velikog dela i javnosti, i političke, i društvene elite da se to uradi), bez čega će taj činilac i dalje biti jedna od najvažnijih determinanti spoljne politike Srbije.

Problemi utvrđivanja spoljne politike u uslovima *koalicionih vlada ideološki različitih partija* prisutan je od demokratskih promena u zemlji 2000. godine. Ne strateške, ali ne i beznačajne razlike u sadržaju i korištenim sredstvima spoljne politike bile su uočljive od tada do danas. Drugim rečima, sastav koalicije na vlasti neposredno je uticao na prioritete spoljne politike, ali ne i na njeno strateško opredeljenje integracije u EU.

Konačno, za Srbiju je karakterističan i *složen odnos vlasti i javnog mnjenja*, posebno po pitanjima spoljne politike. Mišljenja analitičara o tome ko u tom odnosu ima kakvu ulogu prilično se razlikuju, ali niko ne negira da takav odnos ima uticaja na sadržaj spoljnopolitičkih opredeljenja. U pogledu toga treba reći da se neretko ispoljava i tzv. vođenje spoljne politike za unutrašnju upotrebu, odnosno da cilj javno iznetih stavova nije prvenstveno usmeren prema subjektima van zemlje, nego prema domaćem javnom mnjenju, s obzirom da šira javnost neuobičajeno pažljivo prati te stavove. Kao kuriozitet može se navesti da je urađena i prva studija birača u Srbiji (grupa autora iz Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu) u kojoj je izvršena i

klasifikacija tipova naših birača: autoritarni populista, cinični narodnjak, pasivni reformista, osujećeni građanin i aktivista-borac u pokušaju.³⁷

Ideosinkratički činioci

Ovo je u našoj praksi gotovo potpuno neistraženo pitanje, iako je evidentna velika uloga pojedinaca u spoljnoj politici Srbije. Tradicionalno, srpski građani traže vođu, pa je uloga lidera veoma važna („Oni ga žele, a on to ne odbija”).

Politička kultura je više od 150 godina „raspolučena” između „evropejstva” i „narodnjaštva” (u savremenoj verziji, „patriota” i „mondijalista”), što mnoga pitanja važna za kreiranje spoljne politike čini veoma osetljivim. Javne rasprave ukazuju da će ovaj činilac još dugo vremena biti itekako relevantan za kreatore spoljne politike Srbije.

U pogledu ličnih osobina političkih lidera teško je primeniti podele navedene u teorijskom delu ovog rada. Umesto toga obično se govori o proevropski (Đinđić, Tadić), nacionalno-demokratski (Koštunica) i „mešovito” (Vučić) orijentisanim liderima i uticaju takvog opredeljenja na spoljnu politiku Srbije. Dok se ova determinanta bolje ne istraži, biće teško odgovoriti na pitanje koliki je uticaj činilaca koje Džensen navodi na kreatore spoljne politike u Srbiji (naročito stav da „osobine ličnosti nisu isto što i ponašanje; one prosto utiru put osobi da krene u jednom pravcu ili drugom. Do kakve vrste reakcije će doći umnogome zavisi od šireg okruženja u kome se ta osoba nalazi”).

Mit o srpskom narodu kao žrtvi nepravde prisutan je kao uverenje značajnog dela i političke elite, i građana, pa i međusobni uticaj njih i lidera po tom pitanju igra određenu ulogu u utvrđivanju spoljnopolitičkih stavova.

„Kolektivno nesvesno” i sećanje na događaje iz skorije prošlosti takođe je važan činilac percepcije nekih lidera i većine građana o *tradicionalnim prijateljima i neprijateljima* (mit o „braći” i „dušmanima”). Tome ne treba pridavati veći značaj nego što realno ima (jer se politika suštinski ne kreira prema stavovima o tome, nego prema interesima zemlje), ali se ne može tvrditi i da nema nikakav uticaj.

Koja ideologija stoji iza stavova vodećih ljudi u srpskoj spoljnoj politici? To je teško deciderano tvrditi, jer politički lideri (i partije kojima su na čelu) često iskazuju svojevrsnu „mešavinu” ideološki suprotstavljenih stavova – ne postoji jasna, klasična, ideološka podela, nego se radi o svojevrsnom „koktelu” ideoloških stavova. Često je vidljivija njihova razlika u pitanjima odnosa nacionalnog i građanskog, proevropskog i antievropskog, nego po klasičnim ideološkim podelama na levicu i desnicu.

³⁷ Grupa autora, *Kartografija nemoći: Politička orijentacija građana Srbije*, IFDT i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2017.

To su, po mom shvatanju, najvažnije determinante spoljne politike Srbije. U kom smeru (pozitivno ili negativno u odnosu na sposobnost države da ostvari svoje interese) deluju, nisam direktno navodio, ali to ni nije teško zaključiti. A koliki je tačno uticaj svake od njih, odnosno pravljenje nekakve skale uticaja, zahteva dodatna istraživanja. Ono što je važno je da s takvim istraživanjima treba nastaviti, kako zbog naučnih, tako i zbog društvenih potreba. Svakako, mora se biti svestan da će se značaj pojedinih determinanti vremenom menjati, te da će promene u bilo kojoj od njih zahtevati potrebu sagledavanja karaktera i stepena njihovog uticaja na spoljnu politiku zemlje. U tom smislu model predložen u ovom radu bio bi na određeni način taksonomičan ili, kako to naziva Rozenau, po najrigoroznijim naučnim kriterijumima takozvani pred-teorijski i neminovno će se morati dopunjavati i aktuelizovati. Ali, kao pionirski poduhvat, smatram, može da se koristi i u naučne i u političke svrhe dok se potpuniji model ne izgradi. Na primer, trebalo bi razmisliti i o mogućnosti da se među determinante uvrste činioци koji spadaju u ono što je Naj nazvao meka moć (*soft power*) država, mada su neki od tih činilaca razmatrani u ovom modelu u okviru sve četiri predložene vrste. No, kako retke analize značaja tih činilaca u Srbiji pokazuju, njihov uticaj na ukupnu spoljnu politiku je slab i zato u ovom radu nisu posebno razmatrani.³⁸ Ali, u interesu i teorije i prakse spoljne politike u našoj zemlji, treba biti otvoren za sva potencijalna poboljšanja predloženog modela.

Bibliografija

- Alden, Chris, Amnon, Aran, *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, Routledge, London and New York, 2012.
- Barber, James D., *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1985.
- Brucan, Silviu, *The Dialectic of World Politics*, The Free Press, London, 1978.
- Clarke, Michael, White, Brian (eds.), *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy System Approach*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, 1994.
- Dimitrijević, Vojin, Stojanović, Radoslav, *Međunarodni odnosi*, četvrto izdanje, NIP Službeni glasnik, Beograd, 1996.
- East, Maurice, Salmore, Stephen A., Hermann, Charles F. (eds.), *Why Nations Act: Theoretical Perspectives and Comparative Foreign Policy Studies*, Sage Publications, Beverly Hills, Ca, 1978.

³⁸ Viditi detaljnije u prilogu Milana Krstića u zborniku radova *Meka moć država*, Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, Nikola Kosović (urs.), Udruženje za studije SAD u Srbiji, Centar za društvena istraživanja, Beograd, 2013, str. 295-322.

- Gavranov, dr Velibor, dr Stojković, Momir, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.
- Grupa autora, *Human Development Report 2016*, UNDP, New York, 2016.
- Grupa autora, *Kartografija nemoći: Politička orijentacija građana Srbije*, IFDT i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2017.
- Holsti, Kalevi J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Third Edition, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N.J, 1977.
- Jacobsen, Harold K., Zimmermann, William (eds.), *The Shaping of Foreign Policy*, Atherton Press Inc., New York, 1969.
- Jensen, Lloyd, *Explaining Foreign Policy*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1982.
- Kegley, Charles W. et al. (eds.), *International Events and the Comparative Analysis of Foreign Policy*, The University of South Carolina Press, Columbia, S.C, 1975.
- Kegli, Čarls V. Jr., Vitkof, Judžin R., *Svetska politika: Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
- Mintz, Alex, DeRouen, Karl Jr., *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Morgenthau, Hans J., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, Alfred A. Knopf, New York, 1973.
- Nye, Joseph S. Jr., *The Powers to Lead*, Oxford University Press, Oxford et al, 2008
- Padeldorf, Norman J., Lincoln, George A., *The Dynamics of International Politics*, Second Edition, The Macmillan Company, London, 1969.
- Reynolds, Philip A., *An Introduction to International Relations*, Schenkman Publishing Comp. Inc., Cambridge, Ma, 1971.
- Rosenau, James N., "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", u: James N. Rosenau, *The Study of World Politics, Volume I: Theoretical and Methodological Challenges*, Routledge, London and New York, 2006, pp. 171-199 i 270-275.
- Rosenau, James N., *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York, Collier-Macmillan, London, 1971.
- Rosenau, James N. (ed.), *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings and Methods*, John Wiley and Sons, New York et al, 1974.
- Simić, Dragan R., Živojinović, Dragan, Kosović, Nikola (urs.), *Meka moć država*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Centar za društvena istraživanja, Beograd, 2013.
- Smith, Steve, Hadfield, Amelia, Dunne, Tim (eds.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Third Edition, Oxford University Press, Oxford, 2016.

- Sondermann, Fred A., Olson, William C., McLellan, David S., *The Theory and Practice of International Relations*, Third Edition, Prentice-Hall Inc., Engelwood Cliffs, N. J, 1970.
- Vertzberger, Yaacov Y.I., *The World in their Minds: Information Processing, Cognition and Perception in Foreign Policy Decisionmaking*, Stanford University Press, Stanford, Ca, 1990.
- Vukadinović, dr Radovan, *Teorije vanjske politike*, Politička kultura, Zagreb, 2005.
- Wittkopf, Eugene R., Kegley, Charles R. Jr., *American Foreign Policy: Pattern and Process*, Fourth Edition, St. Martin's Press, New York, 1991.

Ivo VISKOVIĆ

DETERMINANTS OF THE FOREIGN POLICY OF SERBIA: THEORETICAL MODEL AND ITS APPLICATION

ABSTRACT

This article is an attempt to construct a theoretical model for analysis of the determinants of foreign policy and to apply it to the case study of Serbia. Having firstly critically evaluated several authors' approaches to that issue in international and domestic literature, the author has made his definition of the term determinants of foreign policy, trying to overcome shortcomings of other definitions, and classifies all determinants in four basic groups: historical, determinants from the international environment, determinants of the socio-political („domestic“) system and idiosyncratic factors. He classifies different factors in the most adequate of these four groups, explains their content and meaning. At the end of the theoretical part of this article, the author shortly turns to some methodological problems dealing with the approach he used. Thereupon, as an example of the concrete application of the proposed model, the author analyses relevant determinants of the foreign policy of Serbia. In the concluding remarks, he calls for improvements of this model as a pioneer theoretical attempt, or – by James Rosenau's term – contribution to a pre-theory of the foreign policy, to achieve the highest possible theoretical level and thus to improve the results of the model's practical applications.

Key words: foreign policy theory, determinants of the foreign policy, foreign policy of Serbia.

UDK 327::911.3(497)(497.11)
Biblid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 31–49
pregledni članak
Primljen: 23.10.2017.

Dr Marko BABIĆ¹

Izazovi geopolitičkih koncepcija na Balkanu: slučaj Srbije

SAŽETAK

Zbog svog geografskog položaja, ali i geopolitičkog značaja na Balkanu, Srbija je od raspada bivše Jugoslavije predmet interesa globalnih sila. One pokušavaju obezbjediti najbolju moguću poziciju u Srbiji i regionu preko uticaja na njenu unutrašnju i vanjsku politiku. U radu se analizira sadržaj, forma i obim četiri glavne geopolitičke koncepcije (atlantizam SAD i NATO, evroazijstvo Rusije, kontinentalizam Njemačke i neoosmanizam Turske) koje, prema ubjeđenju autora, aktivno djeluju u i oko Srbije. U cilju održanja relativno otvorenog i efikasnog diplomatskog manevarskog prostora Srbija ne bi trebalo da potcenjuje bilo koju od ovih koncepcija. Imajući u vidu svoje nacionalne i državne interese, jedina trajna kategorija spoljne politike Srbije treba biti u skladu sa izrekom da država nema vječitih prijatelja već samo vječite interese.

Cljučne riječi: Srbija, geopolitika, atlantizam, evroazijstvo, neoosmanizam, kontinentalizam.

Uvod

Procesi dubokih geopolitičkih promjena u Evropi i svijetu od početka devedesetih godina XX vijeka imali su najtragičnije efekte na terenu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Razlozi i uslovi ovih procesa su višestruki, ali opravdano ih je podijeliti u dvije grupe faktora – unutrašnje i vanjske. Upravo vanjski faktori su nesumnjivo bili (i dalje jesu) izuzetno važni za sadašnje i buduće promjene ne samo u Srbiji već i u regionu.

U kontekstu uticaja vanjskih faktora u Srbiji i regionu važno je istaći da je još SFRJ (uključujući naravno Srbiju), s obzirom na posebnu poziciju koju

¹ docent u Institutu za Evropske Studije, Varšavski Univerzitet, mbabic@uw.edu.pl

je zauzimala u hladnoratovskom sistemu “ravnoteže napetosti”, nekoliko decenija bila u poziciji svojevrsnog specifičnog autonomnog subkompleksa bezbjednosti. On nestaje zajedno sa nestankom zajedničke države kada dolazi do ozbiljnog angažovanja vanjskog faktora u procesu raspada Jugoslavije.² Snaga centrifugalnih tendencija u regionu (obilato pomaganih vanjskim faktorom) dovela je do propasti SFRJ, ali je isto tako otvorila mogućnost redefinisavanja novih izazova vezanih za sistem bezbjednosti kao i redefinisane novih/starih prioriteta vanjske politike Srbije (ali i ostalih država nastalih na ruševinama SFRJ). Te činjenice moramo imati u vidu u kontekstu analize aktuelnih geopolitičkih koncepcija u i oko Srbije.

Mada u pokušaju definisanja geopolitičkog položaja jedne zemlje treba uvažiti nekoliko bitnih faktora koje ga određuju: geografski položaj zemlje; unutrašnjopolitička forma; vojno-strateški položaj; definisanje šireg regionalnog konteksta, usljed ograničenog prostora, u radu ćemo se prije svega koncentrisati na faktoru koga čine spoljnopolitički činioci. Dakle, pokušaćemo da pokažemo kako geopolitički interesi velikih sila predstavljaju vrlo bitnu komponentu geopolitičkog položaja Srbije u smislu traženja njene bezbjednosne i ekonomske stabilnosti. U Srbiji su danas prisutne četiri geopolitičke koncepcije – atlantizam SAD i NATO, evroazijstvo Rusije, neoosmanizam Turske i kontinentalizam Njemačke. Položaj Srbije na jugoistoku Evrope, kao i blizina azijskog i afričkog kontinenta čini je kontakt zonom sudara tri velike religije i njihovih civilizacijsko-kulturoloških razlika i interesa, i kao takvom, u geopolitičkom smislu dijelom vrlo nestabilnog regiona kakvim je Balkansko poluostrvo. Srbija se svojom osnovom nalazi u kontinentalnom masivu Evroazije ili *Heartlanda* – geopolitičkog srca svijeta i manjim dijelom naslonjena je na ivični primorski pojas Mediterana ili *Rimlanda* kao prirodnog produžetka *Heartlanda*.³ Postavlja se relevantno pitanje u kojoj je mjeri Srbija subjekat ili objekat geopolitičkih previranja koja počinju od momenta razbijanja SFRJ i koja još uvijek traju? U kom obimu i na koji način bi mogla da određuje svoju geopolitičku poziciju? To su neka pitanja na koja ćemo pokušati dati odgovor.

U radu se koristi komparativna metoda, dakle utvrđivanje sličnosti i razlika gore navedenih koncepcija, odnosno utvrđivanje njihovih sadržaja, formi i obima (onoliko koliko dopušta mjesto u jednom naučnom radu) u onoj mjeri koja se tiče geopolitičkog položaja Srbije u njima.

² Ovo angažovanje se koncentrisalo oko dva istorijsko-civilizacijska kruga i oba se tiču srpskog naroda u cjelini kao i srpske države: prvog, koji je karakterizovao sporove i konflikte između Srba, Hrvata i Muslimana, i drugog koji se koncentrisao oko Makedonije angažujući Albaniju, Srbiju i u daljoj perspektivi Grčku, Bugarsku i Tursku. Nema sumnje da se oba kruga karakterizuju visokim stepenom uzajamnog nepovjerenja i neprijateljstva. Ipak, ono što je za njih karakteristično je činjenica da se uklapaju u svojevrsne dijade koje ostaju uzajamno isključive: Srbi/Hrvati, Srbi/Albanci, u slučaju BiH trijade: Srbi/Hrvati/Muslimani itd.

³ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality, A study in the Politics of Reconstruction by the Right Honourable Sir Halford J. Mackinder*, National Defense University Press, Washington DC 1996.

I. Pozicioniranje geopolitičkih koncepcija u i oko Srbije

Zbog svog geopolitičkog položaja Srbija je interesantna kako za regionalne tako i za globalne sile koje utiču na njen politički, ekonomski i kulturni razvoj. Gledano šire, kulturna i etnička različitost stanovništva i specifični geografski položaj Balkana, koga je Srbija dio, učinili su ga najnestabilnijim regionom Evrope. Uloga i uticaj spoljašnjih aktera, kako na Balkanu tako i u Srbiji, uvijek su se mjenjali u skladu sa njihovim ideološkim, ekonomskim, kulturnim i političkim težnjama. Ne manje važnu ulogu (a u nekim istorijskim momentima i odlučujuću) predstavljaju geopolitički koncepti koje ovi akteri sprovode, a koji definišu geopolitičku poziciju i položaj Srbije.

a) Atlantizam SAD

Atlantizam je izveden iz anglosaksonske geopolitičke škole i predstavlja talasokratski koncept koji zagovaraju Sjedinjene Američke Države (SAD) u saradnji sa Velikom Britanijom. Težnja povezivanja ovog koncepta sa Severnoatlantskim savezom (NATO) vidljiva je naročito nakon završetka Hladnog rata i raspada Sovjetskog Saveza. Prema Zbignjevu Bžežinskom (Zbigniew Brzeziński), "atlantska zajednica" je počela da ima odlučujući uticaj na svjetskoj sceni.⁴ Talasokratska logika XX vijeka zasnivala se na stalnoj borbi protiv "nomosa zemlje" prema čuvenoj Mekinderovoj (Halford Mackinder) formuli: "Who rules East Europe commands the Heartland: Who rules the Heartland commands the World Island: Who rules the World Island commands the World".⁵ U drugoj polovini XX vijeka "prvenstvo je sa ostrva Engleske prešlo na kontinent Ameriku, naročito SAD. Tako su maksimalno oličenje talasokratije u njenom strateškom, ideološkom, ekonomskom i kulturnom aspektu postale SAD i NATO pod njihovom kontrolom".⁶ Postepeno širenje NATO na baltičke zemlje, Višegradsku četvorku, Bugarsku, Rumuniju, Albaniju, Hrvatsku i 2017. godine Crnu Goru, atlantizam obezbjeđuje prostor za dalju penetraciju u "srce kontinenta". Poslije 1989. godine i padom Sovjetskog Saveza počinje period hegemonije SAD na globalnom nivou i atlantizam dobija novi sadržaj. Vezanost atlantizma za liberalni kapitalizam i protežiranje *lessez faire* ekonomije postojalo je od njegovog postanka, ali SAD donosi i nove vrijednosti zbog kojih se pod atlantizmom počinju podrazumijevati "zapadnjaštvo" i "amerikanizam". Američki stručnjak za geostrategiju Džeјms Kurt (James

⁴ Zbigniew Brzeziński, *Druga szansa*, Świat książki, Warszawa 2008.

⁵ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality, A study in the Politics of Reconstruction by the Right Honourable Sir Halford J. Mackinder*, National Defense University Press, Washington DC 1996, str. 106.

⁶ Aleksandar Dugin, *Osnovi geopolitike*, knjiga I, Geopolitička budućnost Rusije, Ekopres, Zrenjanin 2004, str. 320.

Kurth), povodom operacije "Združene snage" pod američkom komandom u Srbiji na početku 1999. godine, postavlja američku "Nova velika strategija" (*New Grand Strategy*) u globalne okvire novih međunarodnih odnosa.⁷ Kurt u svojoj knjizi "First War of the Global Era" smatra da su Rusija i Kina antiteze "liberalnom globalizmu" (dodali bismo *lessez faire* ekonomije), dakle SAD moraju početi promjenjivati novu politiku *containment*. U takvom kontekstu američkih interesa Srbija se našla na direktnom udaru: na raskrsnici pravaca gdje je s jedne strane osovina sjever-jug zemalja saveznica SAD – od Estonije do Mađarske, a na osovini istok-zapad isto tako saveznica – od Rumunije do Turske. Čini se da je uspostavljanje kontrole nad Srbijom cilj ove strategije po cijenu njene trajne ekonomske destabilizacije kao i eventualne geopolitičke izolacije ukoliko ne pristupi savezu. Nema sumnje da je primanje Crne Gore u NATO 2017. godine samo sledeći korak u realizaciji doktrinarne i strategijske politike koju SAD vode prema cijelom području Balkana (pa i šire – Mediterana). Znači dalju infiltraciju njihovih snaga na tom području koja treba da im donese kvalitativnu prednost u odnosu na njihove tradicionalne geopolitičke rivale u regionu. Dakle, odnos SAD i NATO prema regionu je bio i ostaje više nego angažovan, agilan, sistematičan i kontinuiran.⁸ Činjenica najnovijeg proširenja NATO saveza sa aspekta vojnog potencijala Crne Gore je irelevantna. To je politička poruka ne toliko Rusiji i njenim naporima za održavanje svog sve slabijeg uticaja u regionu. Ona je prije svega upućena Srbiji da politika vojne neutralnosti gubi smisao usljed njene izolacije u smislu potpune okruženosti državama članicama NATO saveza (sa izuzetkom Bosne i Hercegovine). Zato Srbija s obzirom na svoj ekonomski potencijal ali prilično oskudnu političku bazu na koju bi mogla da osloni svoju vojnu neutralnost, mora vrlo ozbiljno da razmotri sve potencijalne opcije i precizno procjeni koliko dugo može provoditi ovakvu politiku kako u vojnom tako i u političkom smislu.

Mada je jasno da "Nova velika strategija" kao i "Strateška koncepcija NATO 2020"⁹ jesu orijentisane spolja, prije svega ka ciljevima na Bliskom istoku i prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, takođe je očigledno da atlantizam sa svojim aksiološkim sadržajem nailazi na otpore tradicionalnih društava u samoj Evropi uzrokujući destabilizujuću fragmentaciju usljed konstantne političke i ekonomske periferizacije većine evropskih zemalja. Zbog toga je za očekivati dalje jačanje američkog vojnog prisustva u Evropi što će se direktno odraziti i na geopolitičku poziciju Srbije u smislu pritiska da odustane od svoje politike vojne neutralnosti. Kvalitativno nova situacija u Evropi nastala u zadnjih četvrt vijeka pokazuje da su se izgradili novi

⁷ James Kurth, *First War of the Global Era: Kosovo and US Grand Strategy*, Boulder, New York 2001.

⁸ Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić/FPN, Beograd 2007.

⁹ NATO 2020: *Assured Security, dynamic Engagement. Analysis and Recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO*, NATO HQ, dostupno na: www.nato.int (pristupljeno 10.9.2017).

politički i vojni savezi (realni i potencijalni) i da je došlo do duboke preraspodjele moći. Srbija nije, kao za vrijeme titove Jugoslavije, u "centru" između dva potencijalna globalna protivnika i nije u stanju da iskorištava prednosti i mane jednog ili drugog rivala. Danas je ulogu "centra" na svoju štetu preuzela Ukrajina za koju Džordž Fridman (George Friedman) kaže da je za „(...) SAD važno da se oko Ukrajine od sjeverozapada do juga formira geostrateški štit i tako Kijevu obezbijedi stabilan oslonac za akcije koje će preduzimati protiv ruskih saveznika na jugoistoku zemlje, ali i protiv Rusije”,¹⁰ naravno uz obilatu američku pomoć. U ovom kontekstu gledano, Srbija se za razliku od Ukrajine nalazi duboko u teritoriji potencijalnog protivnika.¹¹ Uostalom, od 2000. godine strateški je opredeljena da postane član jednog političko-ekonomskog saveza kakav je Evropska unija. U ovom slučaju teško je razgraničiti politički i vojni aspekt pristupanju Evropskoj uniji iz razloga što većina država članica ujedno pripada i NATO savezu. Istina je da Austrija, Finska, Švedska, Irska, Kipar jesu članice Evropske unije, ali ne i NATO saveza. Ipak, sve gore navedene države nalaze se u sasvim drugačijoj geopolitičkoj poziciji u odnosu na Srbiju (posebno u kontekstu geopolitičkih previranja iz devedesetih godina XX vijeka na Balkanu). Uostalom, ako je istina da vojna neutralnost podrazumijeva jaku ekonomsku bazu, onda ona takođe ne djeluje u korist Srbije (primjer Švajcarske i Norveške kao država koje ostaju van jednog ili drugog saveza u ovom slučaju je više nego očigledan). Postoji li u Srbiji ozbiljna rasprava oko dileme vezane za eventualno članstvo u NATO? U kojoj je mjeri Srbiji u geopolitičkom smislu potreban NATO? S jedne strane, kao članica moćnog saveza Srbija bi lakše mogla rješavati još uvijek mnogo otvorenih pitanja (pogranična pitanja na primjer), s druge, usljed vrlo niske podrške toj ideji u društvu srpska politička elita je odbacuje kao irelevantnu. To je i razumljivo jer je za Srbe NATO sinonim gubitka Kosova i višemjesečnog bombardovanja Srbije 1999. godine. Za Srbe iz Hrvatske i Republike Srpske NATO je sila koja se u toku građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji stavila na jednu stranu. A ta strana nije bila srpska. Ipak, ozbiljan pristup pitanju državnog i nacionalnog interesa nalaže hladnu kalkulaciju a ne odluke iznuđene emocijama. Da li bi dakle članstvo u NATO bio srpski državni i nacionalni interes?

Moramo znati da NATO nije samo vojni savez koji realizuje svoje ciljeve, ali i zajednica država sa vrlo konkretnim aksiološkim sadržajem. Pristupanje Srbije ovom savezu stratejski bi značilo istovremeno prihvatanje ne samo aksiološkog sadržaja, ali i realizaciju njegovih (zapadnih) interesa. Da li je to *raison d'être* srpske države i naroda? Često pak nerazumijevanje razlike između zapadnih vrijednosti i zapadnih interesa (jer koristeći prve Zapad realizuje druge) može dovesti do dubokih podjela unutar društva kao i

¹⁰ Dušan Proroković, *Ko je sledeći američki igrač*, Nedeljnik br. 126, 12. jun 2014, str. 36.

¹¹ Sve države sa kojima graniči Srbija (osim BiH) su članice NATO, a neke i Evropske unije.

podjela na relaciji elita-društvo. Da li je Srbija spremna za takav izazov? Uostalom, ko treba da odlučuje da li je Srbija spremna za NATO? Gledano kroz optiku političke taktike, dakako ostaje to u domenu *stricte* političke odluke konkretnih političara. Ali, oni dobro znaju da neće imati podršku širokog izbornog tijela po tom pitanju što smanjuje do minimuma političku realnost donošenja takve odluke. U svakom slučaju Srbija mora izbjeći potencijalnu opasnost da se nađe između “čekića i nakovnja” u otvorenoj rivalizaciji između atlantizma SAD i Evropske unije (koja ih slijedi) s jedne strane, i evroazijstva Rusije sa druge.¹²

b) Evroazijstvo Rusije

Evroazijstvo kao geopolitička koncepcija nastala je u drugoj polovini XIX vijeka kao pokušaj iznalaženja odgovora na pitanja o položaju Rusije u svojoj geopolitičkoj dimenziji. Ova koncepcija ostaje kao jedna od stalnih karakteristika geopolitike ruske države, a slično atlantizmu u doba poslije Hladnog rata, dobija novi sadržaj. Jedan od najznačajnijih teoretičara koji utiču na obnavljanje evroazijske ideje, Aleksandar Dugin, smatra da stvaranje Evroazijske unije predstavlja dugoročni projekat za naredne generacije. Prema njegovim riječima, stubovi novog multipolarnog svijeta neće biti država, već “veliki prostori”, geopolitičke i civilizacijske cjeline kreirane oko pojedinačnih centara. Uloga Rusije je da bude centar oko koga će se formirati jedan od “velikih prostora”. Osim ruske teritorije, ovaj prostor uključuje države članice Zajednice nezavisnih država i neke istočnoevropske zemlje. Drugim riječima, područje koje pokriva Evroazijska unija.¹³ U oktobru 2011. godine, Vladimir Putin u svom članku „Novi integracioni projekat za Evroaziju – budućnost koja se radja” u dnevnom listu „Izvestija” najavio je stvaranje Evroazijske unije za koju smatra da će biti snažna nadnacionalna zajednica koja može postati jedan od polova modernog svijeta: „Veća iskorištenost prirodnih resursa, kapitala i ljudskog potencijala omogućiće Evroazijskoj uniji (...) da bude jednaka ostalim ključnim akterima i regionalnim strukturama kao što su Evropska unija, SAD, Kina, APEC i tim samim garantovati održivost globalnog razvoja”.¹⁴ Čini se da je jedina zemlja

¹² Primjer Ukrajine je više nego poučan. *Casus* Viktora Janukoviča pokazuje koliko može biti politički naivna “igra” na dva fronta. Njegova istorijska nedoraslost koštala ga je političke karijere, a Ukrajinu raspada i mnogobrojnih žrtava.

¹³ Александр Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица Росић, Београд 2009, str. 55 i dalje.

¹⁴ “Сложение природных ресурсов, капиталов, сильного человеческого потенциала позволит Евразийскому союзу быть конкурентоспособным в индустриальной и технологической гонке (...) И наряду с другими ключевыми игроками и региональными структурами – такими как ЕС, США, Китай, АТЭС – обеспечивать устойчивость глобального развития.” Cijeli tekst na strani: <https://russiaeu.ru/ru/novosti/statya-predsatelya-pravitelstva-rossii-vvputina-novyi-integratsionnyi-proekt-dlya-evrazii-> (pristup 14.9.2017)

na Zapadnom Balkanu koja bi mogla biti zainteresovana za koncept Evroazije upravo Srbija. Gledano geografski, ona se nalazi na jugozapadnim granicama evroazijskog geopolitičkog prostora, čineći je u određenom smislu graničnom državom ruske sfere uticaja. Postoje najmanje tri valjana razloga zašto bi Srbija mogla biti zainteresovana za približavanje takvoj uniji. Prvi je nesumnjiva pozicija Rusije kao stalnog člana Savjeta Bezbjednosti Ujedinjenih nacija koja joj daje mogućnost veta na bilo kakve akcije koje su u koliziji sa njenim, odnosno *raison d'être* Srbije. To je vrlo važno ako znamo da je srpski narod u cjelini u zadnjih 25 godina bio predmet fundamentalnih dezintegracijskih procesa koji su međunarodnopravno sankcionisani od strane evroatlantskog dijela sveta, tačnije evropskog Zapada i Sjedinjenih Američkih Država. Nezavršenost ovih epohalnih procesa znači da teritorija naseljena većinskim srpskim stanovništvom u geopolitičkom smislu i dalje traži svoju državnu formu u kojoj će se stabilizovati.

Drugi je rastući ekonomski značaj Rusije, posebno u energetsom pogledu. Zadnja decenija bilježi veliku finansijsku krizu koju je Rusija sa rastućim cijenama energenata dobro iskoristila u regionu. Kupovinom rafinerije u Brodu u Republici Srpskoj, kao i Naftne Industrije Srbije, Rusija se pozicionirala kao glavni dobavljač energenata (pokriva između 80% i 100% potreba u RS i Srbiji). Pored toga, Rusija pokušava da ostvari trajan politički uticaj preko geopolitičkog rivaliteta između nje i Evropske unije vezanog za realizaciju niza projekata za tranzit gasa. Konkretno radi se o projektima "Transjadranskog gasovoda" koji podržava Evropska unija, a "Turskog toka" kojim će se ruski gas ispod Crnog Mora dopremati do Evrope. U nekoj mjeri i Srbija i RS su dio ovih važnih projekata.

Treći, ali ne manje važan, su istorijske, kulturne (u religijskom smislu pravoslavne) kao i političke veze Rusije sa Srbijom. Prisan odnos Srba prema Rusima kao narodu i Rusiji kao najvećoj pravoslavnoj državi na svijetu očigledan je, prije svega, u javnom mnjenju Srbije. Političke elite su po tom pitanju podijeljene. S jedne strane, postoje apologeti Rusije koji u njoj vide "zaštitnika", "starijeg brata", "nadu za Srbiju", "emancipaciju pravoslavnog duha".¹⁵ S druge strane, neki gledaju na Rusiju sa strahom kao na "silu zla" koja želi da kolonizuje i osvoji Srbiju. Karakteristično za ovaj drugi pogled je da ocjenjuje rusku političku elitu i rusku vanjsku politiku koristeći zapadne stereotipe pune arogantnog pametarenja o demokratiji i pravima čovjeka.¹⁶ Ovakva stanovišta, iako vrlo emocionalna – i zato politički atraktivna, šalju lažno postavljene poruke i imperative: ili Rusija ili Evropa. Može li se reći da u srpskom javnom diskursu dominira, s jedne strane, manifestacija ekstremne rusofilije, a s druge arogantna degradacija slike Rusije kroz ekstremnu rusofobiju? Ili su to samo stanovišta dvije marginalne ali

¹⁵ Među njima su i bivši predsjednik Srbije Tomislav Nikolić, istoričar Veselin Đuretić itd.

¹⁶ Predstavnik ovakvog pogleda na Rusiju je, na primjer, Čedomir Jovanović, lider Liberalne demokratske partije.

agresivne ideološke i političke grupe koje su ubjeđene da alternativa ne postoji? Ipak, relevantno pitanje vezano za glavnu struju srpske politike glasi: da li je nestao racionalan pristup prema političkim i ekonomskim srpsko-ruskim odnosima i koliko je on rezultat jedne mitske percepcije iskustava tih odnosa poslednjih decenija pa i vijekova?¹⁷ Odgovor na ovo pitanje je od izuzetne važnosti u kontekstu geopolitičkih izazova srpske vanjske politike prema Rusiji i koncepcije evroazijatstva kao trajne odrednice njenog vanjskopolitičkog opredjelenja.

Istorijski gledano, prisutnost Rusije na Balkanu već dva vijeka je neupitna ali je, takođe, puna preokreta koji, kako god se činili potpuni i trajni, nikada takvi nisu bili. Tako je i danas.¹⁸ Zadnje decenije pokazuju da preko bilateralnih političkih i bezbjednosnih relacija NATO i SAD su uspjeli da učvrste svoju geopolitičku prednost u regiji što Rusija smatra kao dio "igre na velikoj šahovskoj tabli" rusko-američke konfrontacije na Kavkazu i Centralnoj Aziji. Njen odgovor su naponi koje čini u cilju ojačavanja svoje pozicije na međunarodnom planu, a posebno na Zapadnom Balkanu.¹⁹ U tom kontekstu postoje dva ozbiljna razloga za prisustvo i uticaj Rusije u regiji. Prvi je Srbija koja ne priznaje nezavisnost Kosova, a drugi je pitanje statusa Republike Srpske (RS) u Bosni i Hercegovini. Rusija konstantno naglašava svoju podršku politici Srbije u odbrani principa teritorijalnog integriteta i suvereniteta i nastavlja da prepoznaje Srbiju u granicama statusa *quo ante* (odnosno *quo ante bellum*). Otvoreno je pitanje da nije to i jedina realna srpsko-ruska veza koja će trajati ako Beograd i dalje bude insistirao da Kosovo ostane sastavni dio Srbije. Međutim, ako Beograd prije ili kasnije pristane da prizna nezavisno Kosovo kao *conditio sine qua non* pristupanja Evropskoj uniji, onda će ovaj instrument ruskog uticaja postati beskoristan. Drugi primjer je Republika Srpska (RS) čije napore ka većoj autonomiji u BiH (ne isključujući i secesiju) Rusija podržava. RS se protivi ulasku BiH u NATO jer bi Srbi vjerovatno izgubili stepen nezavisnosti koju imaju sada, kao i mogućnost sticanja nezavisnosti usljed promjena granica (odnosno prisajedinjenja Srbiji). Bilo kakva promjena Dejtonskog mirovnog sporazuma zahtijevala bi saglasnost Rusije kao jednog od potpisnika sporazuma (također i u Ujedinjenim nacijama). Nepotrebno je naglašavati da Rusiji nije u interesu da BiH postane članica NATO. U tom kontekstu, Rusija i dalje ima

¹⁷ Tim prije što neka relevantna istraživanja ruskog javnog mnjenja iz 2000. i 2004. godine pokazuju da je preko 70% anketiranih Rusa gledalo na Srbe kao i na svaki drugi evropski narod, dok je samo 20% prema Srbima osjećalo izuzetnu simpatiju. Agata Włodkowska, *Rosja na Bałkanach*, u: Region bałkański, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, godina 7 (2009), 2. dio, Lublin str. 100.

¹⁸ Marko Babić, *Rosja na Bałkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne*, u: Marko Babić, Iwona Jakimowicz-Ostrowska (ur.) *Bałkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, Instytut Europeistyki WDiNP Uniwersytet Warszawski 2014, str. 47-75

¹⁹ Fiodor Lukianov, *Rosja w globalnej awanturze*, u: Nowa Europa Wschodnia, Br. 2(II), novembar-decembar 2008, str. 16-23.

sposobnost da djeluje i održava svoj uticaj kroz političku podršku Srbiji, odnosno Republici Srpskoj i na taj način i na Zapadnom Balkanu.

Ipak, da li je zaista realna perspektiva eventualnog pristupanja Srbije Evroazijskoj uniji? Geografska pozicija Srbije pokazuje da je pristup zajedničkoj granici sa Rusijom presječen sa dvije države, članice NATO – Rumunijom i Bugarskom. Srbija, takođe, nema pristup Crnom moru. Pitanje od posebne važnosti je potencijalna reakcija atlantizma jer povratak Srbije u rusku sferu uticaja direktno bi ugrozilo američke geopolitičke interese u regionu. *Last but not least*, bez aktivnog interesa i podrške ostalih država regiona za rusku geopolitičku koncepciju evroazijstva (od kojih su pravoslavne Rumunija, Bugarska, Crna Gora već članice NATO) čini ovu ideju za Srbiju irelevantnom.

c) Njemački kontinentalizam

Ova njemačka geopolitička koncepcija ima dugu i bogatu tradiciju i pripada “nomosu zemlje”. Njeno mjesto je između zapadne (atlantističke) i istočne (evroazijske) sfere uticaja. Njenom konstantom je stav o neophodnosti njemačke kontrole srednjoevropskog prostora. Nesumnjiva specifičnost srednjoevropskog političkog i kulturnog prostora dovela je do razlikovanja dvije zone Srednje Evrope: 1. centralnog dijela – koji sačinjavaju područja u srednjoevropskoj političkoj orbiti i kulturnoj sferi, 2. perifernih područja – koja pripadaju srednjoevropskoj kulturnoj sferi. Po ovoj klasifikaciji drugoj zoni pripadaju dijelovi bivše Jugoslavije i to: Istra, Slavonija, Zagora i Baranja u Hrvatskoj, kao i Vojvodina u Srbiji.²⁰ Od devedesetih godina prošlog vijeka postoji ubjeđenje da je Njemačka regionalna “supersila” bez koje Evropska unija ne može postojati.²¹ Zbog toga ima pravo da definiše svoje geopolitičke ciljeve. Tu ubjeđenost obrazložio je tadašnji njemački predsjednik Joachim Gauck (Joachim Gauck) na jubilarnoj pedesetoj konferenciji o bezbjednosti u Minhenu 2014. godine kada je rekao da „Njemačka kao vodeća evropska globalna sila mora djelovati globalno (...) ali i odgovorno u raščišćavanju haosa u svijetu diplomatskim sredstvima ne isključujući i one vojne”.²² I zaista, Njemačka se nakon dvije političko-ekonomsko-demografske katastrofe u XX vijeku uzrokovane porazima u oba svjetska rata, vraća na međunarodnu scenu kao subjekt na početku devedesetih godina prošlog vijeka upravo zahvaljujući jugoslovenskoj krizi. Pridruživanje tzv. Kontakt grupi omogućuje Njemačkoj aktivno učestvovanje u kreiranju politike

²⁰ Peter Jordan, *Grosgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien*, Europa Regional, Heft 4/13, Jahrgang, Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig 2005 str. 162-173.

²¹ Jacqueline Hénard, Ulrike Guérot, *Was denkt Deutschland?* Kommunal, Wiesbaden 2011.

²² “Germany’s role in the World: Reflections on Responsibility, Norms and Alliances” by Federal President Joachim Gauck to open 50th Munich Security Conference. u: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/EN/JoachimGauck/Reden/2014/140131-Munich-Security-Conference.html> (pristup 15.9.2017).

međunarodne zajednice na području ne samo Bosne i Hercegovine, nego i u ostalim republikama bivše Jugoslavije.

Istovremeno, strah i nepovjerenje prema Njemačkoj duboko su ukorijenjeni u kolektivnom sjećanju i zajedničkom istorijskom iskustvu vezanom za dva svjetska rata. Upravo zbog ovakvih osjećanja uzrokovanih istorijom međusobnih odnosa, ali i njemačkog geopolitičkog položaja, Milorad Ekmečić je Njemačku nazvao geografskim neprijateljem Srbije.²³ Srpsko-njemački odnosi imaju mnogo dimenzija. Faktor koji je uticao i nastavlja da utiče na kvalitet odnosa nesumnjivo je odnos prema prošlosti. Njemačka diplomatija optužuje Srbe da se preterano fokusiraju na svoju prošlost koja često ima tragične posljedice i za njih same. Izgleda da je u njemačkom slučaju slično, s tom razlikom što Nijemci nisu toga svjesni. Na primjer, njihov stav prema ratovima u bivšoj Jugoslaviji pokazuje da su spremni dijeliti učesnike sukoba na žrtve i agresora. Srbi su agresori, dok su muslimanski Bošnjaci i Albanci žrtve. Takva dijagnoza je pogrešna, jer zanemaruje cijeli kompleks uzroka i odnosa koji su doveli do sukoba, kao i različite stepene odgovornosti uključenih strana u sukobu. Također je i opasna jer svojevrсна svijest o kolektivnoj krivici može da drži čitav narod kao taoca u tako formulisanom narativu. Čini se da zbog vlastitog razumijevanja svoje istorije Njemačka očekuje od Srbije da i sama prođe proces samoprosvetlenja kroz koji su oni prošli. Posredno, to znači da očekuje od Srbije da prihvati gubitak dijela svoje teritorije (Kosovo) kao neku vrstu kazne za djela učinjena u prošlosti po uzoru na njemačko prihvatanje gubitka Pomeranije i Istočne Prusije kao kaznu za zločine nacionalsocijalizma.²⁴ Takav pristup nesumnjivo otežava odnose i uzajamno srpsko-njemačko razumijevanje. Istovremeno mijenja optiku Njemačke u očima Srba i kada je u pitanju legitiman zahtjev Njemačke i drugih evropskih zemalja za unapređenje i normalizaciju odnosa s Kosovom prije nego što Srbija pristupi Evropskoj uniji. Opasnost se krije u tome što je javno mnjenje u Srbiji u ovom kontekstu lako motivisati protiv Njemačke, što bez problema mogu iskoristiti zainteresovani atlantistički centri odlučivanja.

S druge strane, podaci o privrednoj saradnji pokazuju stabilan uzlazni trend u dugom vremenskom periodu što potvrđuju i aktuelna kretanja u oblasti spoljnotrgovinske razmjene i snažna investiciona aktivnost, što je uz

²³ Милорад Екмећић, *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Evro-Guinti, Београд 2010.

²⁴ Ovakav stav iznio je u razgovoru sa autorom ovog rada Mihael Rot (Michael Roth), zamjenik ministra vanjskih poslova Njemačke u septembru 2016. godine na konferenciji o Zapadnom Balkanu u organizaciji Instituta Aspена iz Berlina. Detalji konferenciji: 5-8.9.2016: *Policy Program, Westbalkan-Konferenz zum Thema „Radikalisierung, Nationalismus und Spaltung entgegenreten: Wie können wir integrative, multi-ethnische, liberale Gesellschaften besser fördern?“*, u: <http://www.aspeninstitute.de/event/127/>. Cijeli izvještaj na strani: <http://www.aspeninstitute.de/wp-content/uploads/Publication-Democratization-in-the-Western-Balkans.pdf> (pristup: 13.9.2017).

značajnu bilateralnu pomoć, pozitivno uticalo na ekonomska dostignuća Srbije u zadnjih deset godina (bez obzira na svjetsku finansijsku krizu iz 2008. godine). Dakle, nezavisno od njenih političkih ciljeva kako u Srbiji tako i na Balkanu, Njemačka ima ekonomski interes da i dalje jača svoju leadersku ekonomsku poziciju u Srbiji. Radi se o solidnim ljudskim, materijalnim i lokacijskim prednostima koje mogu da koriste njemačke firme koje posluju u Srbiji. Zainteresovana je prije svega za tzv. *greenfield* i *brownfield* investicije kao i javno-privatno partnerstvo, a sigurnost ulagača u sadašnjoj situaciji značajno bi povećao aranžman Srbije sa MMF-om jer on podrazumijeva predvidljivu monetarnu i fiskalnu politiku i veću disciplinu u javnim finansijama, kao i stvaranje fleksibilnijeg tržišta rada i nastavak strukturnih reformi u Srbiji.²⁵ Od 2000. godine Njemačka je sa više od jedne milijarde evra donacija najveći bilateralni donator u Srbiji, prije svega u infrastrukturi. Kroz razne donatorske oblike Evropske unije Njemačka je dodatno investirala u Srbiji oko 400 miliona evra. Posvećenost Njemačke stabilizaciji prilika i integracionim procesima u Srbiji i u regiji odvija se i preko tzv. berlinskog procesa, njemačke diplomatske inicijative (od 2014. godine) koji insistira na intenzivnijim balkanskim političkim i ekonomskim kontaktima uz aktivnu podršku Berlina i Brisela. Jedan od osnovnih činilaca čitavog procesa je i infrastrukturni razvoj i povezivanje regiona sa Evropskom unijom. Na taj način Njemačka ostaje prisutna putem povezivanja sa Crnim morem kroz središte Evrope kanalom Rajna–Majna–Dunav. Dionica Dunava od preko 500 kilometara u Vojvodini objašnjava, na primjer, njemačka privatna investiranja u obnovu apatinske i smederevske luke, kao i rekonstrukciju glavnog mosta u Novom Sadu. Njemačka podržava Koridor IV Budimpešta–Konstanca preko Subotice, i Koridor X Budimpešta–Solun preko doline Morave.

Preraspodjela moći u Evropskoj uniji zadnjih godina, kao i unutrašnje i vanjske krize koje su je potresale, jasno pokazuju da je Njemačka ta koja jedina može i mora formulisati odgovarajuću politiku i voditi Evropsku uniju u smjeru prevazilaženja postojećih kriza. U pravu su autori koji primjećuju da su se u današnjoj njemačkoj politici iskristalisala dva stanovišta – ideološko i pragmatično. Prema prvom cilj njemačke spoljne politike je da bude promovisanje sopstvenih ideala, vrijednosti i normi van njemačkih granica, što znači da mora svoju ulogu da formuliše u skladu sa svojom istorijskom odgovornošću i na osnovu svoje filozofsko-teorijske tradicije (*Idealpolitik*).²⁶ Prema drugom smatra se da treba staviti naglasak na nacionalne interese i njihovu odbranu od onih koji je ugrožavaju (*Realpolitik*).²⁷ Za očekivati je da će njemačka geopolitička koncepcija oscilovati i ubuduće oko ova dva

²⁵ Goran Nikolić, Predrag Arandjelović, Nikola Jovanović, *Srbija i Nemačka – od podozrenja do poverenja*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd 2015.

²⁶ Ibidem

²⁷ Ibidem, str. 36.

stanovišta. Niti Srbija, niti Balkan za Njemačku nisu od primarnog interesa, ali jesu od značaja prije svega ekonomskog, političkog pa i bezbjednosnog (posebno u kontekstu migrantske krize iz 2014/2015. godine). Zbog toga, čini se da su njemački interesi kompatibilni sa naporima u postizanju realnog poboljšanja životnog standarda građana i transformacijom cijelog Zapadnog Balkana u stabilnu i bezbjednu regiju. Njemačko zalaganje za uspostavljanje vladavine prava, efektivnije upravljanje državom, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala upravo objašnjava gore navedene ideološke komponente dugoročne njemačke geopolitike u regiji. To je i čini posebnom u odnosu na ostale geopolitičke koncepcije koji nisu zainteresovani za takvu kvalitativnu promjenu (bar ne u smislu njihovih primarnih ciljeva). Za Srbiju je važno da će Njemačka i dalje imati veliki uticaj na politiku Evropske unije prema Srbiji, na odnos Srbije i Kosova, kao i činjenice da će tzv. proces normalizacije odnosa biti ključni element ne samo u procesu evropskih integracija Srbije, ali i i važan faktor u određivanju karaktera i budućnosti srpsko-njemačkih odnosa.

d) Turski neoosmanizam

Mada se početkom XX vijeka povukla sa Balkana, Turska je nedvosmisleno ostala važan balkanski geopolitički faktor. Treba imati u vidu da je vanjska politika Turske od vremena Mustafe Kemala Atatürka (Mustafa Kemal Atatürk) i osnivanja moderne turske države bila pod uticajem kemalizma, odnosno pokušaja da se raskine sa istorijskim tradicijama Osmanskog carstva i želje da se napravi sinteza vrijednosti i poretka zapadnog kulturnog kruga sa, na početku XX vijeka, otkrivenim turkizmom²⁸. U tom duhu, od samog početka moderne turske države u njenoj zvaničnoj spoljnopolitičkoj doktrini obavezujući je bio slogan "*Yurtte Sulh, Cihanda Sulh*"²⁹ ("Mir u zemlji, mir u svijetu") kao osnova za neekspanzivnu i neintervencionističku politiku strpljivog građenja dobrosusjedskih odnosa sa skoro svim zemljama Balkana.³⁰ Do promjena doktrine dolazi početkom devedesetih godina XX vijeka kada za predsjednika Turske dolazi Turgut Ezal (Turgut Özal), osnivač islamske patriotske stranke desnog centra (ANAP). Usljed krize izazvane raspadom SFRJ, Turska preduzima nekoliko inicijativa za podršku bosanskim muslimanima u sukobu u Bosni i Hercegovini, što je zapravo bio početak fundamentalne promjene politike na Balkanu. Turska je, takođe, iskoristila

²⁸ Christian Rumpf, *Das Nationalismusprinzip in der türkischen Verfassung*, 1992; u: Adam Szymański, *Między Islamem a Kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Polski Instytut Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2008 str. 57.

²⁹ Zvanična stranica Ministarstva Vanjskih Poslova Republike Turske, u: <http://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa> (pristup: 15.9.2017)

³⁰ Şükrü Nahioğlu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey 2011.

NATO intervenciju protiv Federativne Republike Jugoslavije 1999. godine i tradicionalno dobre odnose sa Albancima sa Kosova kako bi dodatno ojačali svoju poziciju u regionu. U prvoj deceniji XXI vijeka pojavljuje se jasna formulacija nove doktrine koja je imala za cilj povrat uticaja u regionima koji su nekada pripadali Otomanskom carstvu. Velika zasluga ovog novog geopolitičkog preokreta pripada turskom ministru vanjskih poslova Ahmetu Davutoglu (Ahmet Davutoğlu – ministar od 2009. do 2014), profesoru i tvorcu koncepta “Strategijska dubina” (*Stratejik Derinlik*).³¹ Istina, Davutoglu ne spominje direktno koncepciju neoosmanizma kao ideološko-aksiološke osnove “strateške dubine”, ali sama analiza sadržaja pokazuje da je to prirodna i logična posledica onoga što Davutoglu predlaže. Glavna karakteristika nove strategije je multivektornost. Odnosi sa Zapadom prestali su biti jedini prioritet. Evroatlantski vektor više nije najvažniji i usklađen je sa bliskoistočnim, sjevernoafričkim, južnokavkaskim i centralnoazijskim vektorima. “Strateška dubina” znači udaljavanje od okcidentalizma i približavanje panosmanizmu i panturkizmu. Njen glavni cilj je postepena izgradnja tzv. “meke moći” (*soft power*) iskorištavanjem tradicija osmanske imperije u diplomatiji. Turska je počela sa rješavanjem svih teških pitanja sa susjednim zemljama kroz bilateralne odnose i medijacije (posebno tokom sukoba između susjeda Turske, ali treba reći da ona smatra Balkan kao svoje najbliže susjedstvo). Tako je Ankara počela izgrađivati svoju poziciju i autoritet regionalne supersile. Ova strategija dakako ima i veoma pragmatičnu dimenziju: povećanje izvoza za turska mala i srednja preduzeća u susjedne zemlje. Spoljna politika mora služiti nacionalnom interesu, a to je prvenstveno interes anadolskih preduzetnika. Ovu činjenicu nikako ne treba gubiti iz vida.

Jedan od simbola skoro petstogodišnjeg prisustva Osmanskog carstva na Balkanu je islam, kao religija posebno rasprostranjena među bosanskim muslimanima, muslimanima Raške, Albancima, makedonskim Torbešima, Gorancima, bugarskim Pomacima i među turskim manjinama u sjevernoj Makedoniji, jugoistočnoj Bugarskoj i južnoj Metohiji. Upravo Turska želi postati njihova odnosno “zaštitnica islama” na Balkanu i na taj način se značajnije infiltrirati u državama sa gore navedenom muslimanskom populacijom. Nije nebitna činjenica da značajan dio stanovništva Turske (procjene kažu oko 10 miliona) potiču sa prostora Zapadnog Balkana.

³¹ Ahmet Davutoglu, *Strategijska dubina*, Službeni glasnik, Beograd 2015. (srpsko izdanje). Inače, ovo djelo je prvi put objavljeno 2001. godine. Kako piše Šimon Ananič (Szymon Ananicz) analitičar poljskog think-tank-a OSW, mada je doživjela preko 40 izdanja u Turskoj, Davutoglu se nije složio da se ova knjiga prevede na engleski jezik. Postoje dva objašnjenja: prvo je da je to protivljenje autora anglofonizaciji nauke. Drugo je da se autor plaši da bi teze sadržane u knjizi bile previše kontroverzne za vanjske čitaoce, kao i da bi mu objavljivanje knjige na engleskom otežavalo vođenje spoljne politike. U: Szymon Ananicz, *Samotność w cnoście. Ideologia nowoturecka w polityce zagranicznej*, Punkt Widzenia (numer 49), Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015, str. 14.

Njihovi preci doselili su se u Tursku tokom nekoliko talasa migracija u XIX i XX vijeku. U Turskoj je više stanovnika albanskog i bošnjačkog porijekla nego što ih ima zajedno u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i Albaniji. Zbog toga predstavljaju silu čiji uticaji na formulaciju turske politike nisu bez značaja, posebno u svjetlu konflikta u BiH (1992–1995) i na Kosovu (1999). Posebno se to odnosi na srpsko-turske odnose. Turska je podržala Izetbegovićevu vladu od 1992. godine kao i intervenciju SFOR-a. S druge strane, turska politika zagovarala je izbjegavanje širenje konflikta na Balkanu. Zanimljiva je posjeta turskog ministra odbrane Vedži Gonula (Vecdi Gönül) 2004. godine Srbiji i Crnoj gori (SCG) kada je potpisan Sporazum o vojnoj saradnji. Bio je to prvi sporazum te vrste ikada potpisan između SCG i neke države članice NATO. Od tada je saradnja na tom polju nastavljena, ali kako objašnjava Đorđe Pavlović: "(...) saradnja sa Srbijom uglavnom je ograničena na aktivnosti koje su više političke nego vojne prirode. (...) turski spoljnopolitički nastup nije samo opredeljen jačanjem "meke moći" budući da Ankara nastoji ojačati bezbednosni sektor balkanskih aktera koje je Davutoglu označio kao prioritetne za turske nacionalne interese. U tom kontekstu, bilateralna odbrambena saradnja Srbije i Turske može se sagledati i kao pokušaj Ankare da prividno kompenzuje podršku koju otvoreno pruža albanskom i bošnjačkom faktoru na tragu Davutogluovih spoljnopolitičkih uputstava iz "Strategijske dubine".³² Darko Tanasković u svojoj knjizi "Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan" podvukao je karakteristiku neoosmanizma da u prvoj fazi naglašava religijsko-konfesionalnu (i/ili kulturnu) dimenziju da bi u sledećim dobila i punu političku finalizaciju.³³ To danas Turska i pokazuje preko diplomatskih aktivnosti, kako u Srbiji tako i u regionu. Na primjer, turska diplomatija pomogla je španskom predsjedanju EU u junu 2010. godine da pronađe formulu "neutralnog statusa" za učešće Kosova na sastanku ministara vanjskih poslova u regionu. Turskim posredovanjem u tom periodu odnosi između Beograda i Sarajeva su se relaksirali u smislu da je konačno akreditovan novi ambasador Bosne i Hercegovine u Srbiji, kao i da je Skupština Srbije usvojila deklaraciju kojom se osuđuje zločin u Srebrenici. Pokrenuta je multilateralna inicijativa između Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske, koja je dovela do potpisivanja Istambulske deklaracije od 26. aprila 2011. godine.³⁴ Turska se pokazala i u ulozi pregovarača između dvije frakcije unutar Islamske zajednice u Srbiji.³⁵ Istovremeno, Tanasković primjećuje i duple standarde koje kroz doktrinu

³² Đorđe Pavlović, *Odbrambena saradnja Srbije i Turske kao pokazatelj sprovođenja Davutogluove "Strategijske dubine"*, Vojno delo, 3/2006, Beograd, str. 103

³³ Darko Tanasković, *Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan*, JP Službeni glasnik, Beograd 2010.

³⁴ Inicijativa je tada nastavljena i sastankom u Karađorđevu u aprilu iste godine.

³⁵ Mada je to dovelo do situacije da je muftija Zukorlić otvoreno počeo da lobira za snažniji povratak islamskog, odnosno turskog faktora u regionu iz razloga zaštite, navodno, ugroženih prava muslimana u Raškoj.

neoosmanizma primjenjuje turska spoljna politika u zavisnosti od svojih konkretnih političkih interesa. Na primjer, Turska je izvršila invaziju na međunarodno priznatu državu Kipar 1974. godine, ali joj to nije smetalo da prizna jednostrano proglašenu tzv. Republiku Kosovo.³⁶

Na Tursku kao članicu NATO od 1952. godine i najvažnijeg američkog partnera u ovom dijelu svijeta, dugo je posmatrano iz ugla eksponenta američke politike na Balkanu. Atlantistički krugovi nesumljivo su prepoznali u neoosmanizmu sredstvo ne samo za neutralizaciju evroazijstva u regionu, ali i vjerovanje da turski regionalni interesi ostaju u skladu sa američkim i zapadnim politikama. Ne manje važan aspekt ticao se i ubjeđenja da preko jačanja sekularnog turskog (uslovno govoreći "evropskog") islama među muslimanima regiona osigurava nad njima kontrolu. Tim prije što je prepoznato da uticaj drugih, radikalnih pravaca u islamu u regionu (kao što je salafizam/vehabizam)³⁷ ipak ostaje samo jedna prolazna pojava – "vehabijski intermeco" kako ga je nazvao Kerem Ektem (Kerem Öktem).³⁸

Posjeta Redžepa Tajipa Erdogana (Recep Tayyip Erdoğan) Srbiji na čelu velike delegacije u oktobru 2017. godine pokazuje realizaciju gore navedenih elemenata nove geostrateške koncepcije koju Turska provodi. Čini se da se dosadašnja tradicionalna geopolitička vezanost Turske za atlantizam mijenja u pragmatičnijem i realističnijem smjeru veće autonomije u odnosu na, prije svega, politiku SAD i NATO. Vidljiv je novi pogled na Balkan i Srbiju prije svega u promjeni odnosa prema Sarajevu, Prištini i Tirani i aspiracijama njihovih elita što *de facto* znači američkim projektima u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Albaniji. Turska se naravno neće odreći podrške muslimanima u regionu. Ali, promjena paradigme turske politike u svakom slučaju znači i promjenu pogleda na pitanje Kosova i Republike Srpske, što uz turske ekonomske investicije može značiti i kvalitativan pomak sa geopolitičke tačke gledišta Srbije.

Ovakvo približavanje Turske Srbiji, uz bliske odnose sa Rusijom i Kinom, može (ali i ne mora) kvalitativno ojačavati srpsku poziciju neutralnosti u smislu ispunjavanja konkretnim sadržajem ovakve politike, a ne pukog tavorjenja u bezsadržajnoj neutralnosti. Na kraju, treba zaključiti da Turska

³⁶ Darko Tanasković, *Neoosmanizam*, op. cit.

³⁷ Marko Babić, *Salafism in Bosnia and Herzegovina*, u: IEMed Mediterranean Yearbook 2017, European Institute of the Mediterranean, Barcelona 2017; Marko Babić, *Muslims and Islamic Fundamentalism in Macedonia*, u: Politeja 30/2014, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University, Cracow 2014; Marko Babić, *Two faces of Islam in the Western Balkans, Between Political Ideology and Islamic Radicalization*, u: Marko Milošević, Kacper Rekawek (ur.), *The Perseverance of Terrorism: Focus on Leaders*, Edition: NATO Science for Peace and Security Studies Series – Human and Societal Dynamics, IOS Press, Amsterdam 2014.

³⁸ Kerem Öktem, *New Islamic Actors after the Wahhabi Intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans*, European Studies Centre, University of Oxford Press, 2010.

trenutno vodi politiku procesa povratka na Balkan kao svojevrsnu geopolitičku i geoekonomsu kompenzaciju za neispunjen cilj članstva u Evropskoj uniji, kao i neuspjehe u konfrontaciji sa Saudijskom Arabijom, Egiptom i Iranom na Bliskom istoku.

Zaključak

Iz gore navedene kratke analize uticaja najvažnijih geopolitičkih koncepcija u regionu i mjesta Srbije u njima, može se izvući nekoliko zaključaka. Prije svega, razumijevanje geopolitičkih koncepata velikih sila, njihove međusobne sukobljenosti ili saglasnosti i pretpostavljanje kakve spoljopolitičke strategije mogu proizilaziti iz tih koncepcija, jedan je od ključnih činilaca geopolitičkog položaja malih zemalja kakva je Srbija. Ponekad je vidljiva kompatibilnost ciljeva određenih koncepcija vezanih za region, mada češće stoje u opoziciji. Geopolitički ciljevi i sa njima usklađene politike su dinamična kategorija zavisna od konkretnih istorijskih konteksta kao i potreba i mogućnosti sila koje je predstavljaju.

Otvara se, dakle, pitanje kako se konkretno postaviti prema tim izazovima. Srbija nije u stanju, ali i ne treba da izbjegava suočavanje sa djelovanjem gore navedenih koncepcija. Upravo protivno, treba aktivno sa njima saradživati, ali na jedan racionalan i za sebe efikasan način. Kako to postići? Prije svega, ključno pitanje je kvalitet elita koje vode državu. Njihov primarni cilj treba da bude postizanje moći i snage vlastite države, a ona se ne postiže pukim imitiranjem rješenja koja se nude u sklopu raznih geopolitičkih koncepcija. Velika greška većine postkomunističkih zemalja regiona je bezalternativnost vanjske politike – postojanje isključivo jedne, zapadne orijentacije odnosno politike evroatlantskih integracija. Integracija sa Zapadom je predstavljana kao cilj sam po sebi, umjesto samo kao sredstvo za postizanje jedino ispravnog cilja – realizacije vlastitih državnih i nacionalnih interesa. Ovim se ne želi reći da je zapadna orijentacija ovih država bila pogrešna već je to bila njena bezalternativnost, odnosno sumnjiv subjektivitet vanjske politike.

A upravo subjektivitet vanjske politike ogleda se u njenoj višesmjernosti (multivektornosti). Zato Srbija treba i dalje da radi na produbljavanju ostalih vektora vanjske politike koji se nalaze unutar sve četiri gore navedene geopolitičke koncepcije (ali i šire). Srpska vanjska politika ne smije biti isključivo proamerička, pronjemačka, proruska ili proturska. Da bi bila efikasna, ona mora raspolagati sa otvorenim diplomatskim manevarskim prostorom i, u zavisnosti od potrebe, balansirati uticaj velikih sila. Ne znači to, naravno, da svaki vektor srpske vanjske politike treba da ima isti značaj. Dopusštene su njihove promjene zavisno od dinamike geopolitičke konstelacije odnosâ u svijetu, što se u pravilu odražava i na cijeli region balkanskog poluostrva. Jedini nepromjenljivi princip srpske vanjske politike mora glasiti – Srbija nema vječitih prijatelja već samo vječite interese.

Literatura

- Ananicz, Szymon, *Samotność w cnocie. Ideologia nowoturecka w polityce zagranicznej*, Punkt Widzenia (broj 49), Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015.
- Babić, Marko, *Salafism in Bosnia and Herzegovina*, u: IEMed Mediterranean Yearbook 2017, European Institute of the Mediterranean, Barcelona 2017.
- Babić, Marko, *Muslims and Islamic Fundamentalism in Macedonia*, u: Politeja 30/2014, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University, Cracow 2014.
- Babić, Marko, *Two faces of Islam in the Western Balkans, Between Political Ideology and Islamic Radicalization*, u: Marko Milošević, Kacper Rekawek (ur.), *The Perseverance of Terrorism: Focus on Leaders*, Edition: NATO Science for Peace and Security Studies Series - Human and Societal Dynamics, IOS Press, Amsterdam 2014.
- Babić, Marko, *Rosja na Bałkanach Zachodnich. Interesy narodowe i wpływy polityczne*. u: Marko Babić, Iwona Jakimowicz-Ostrowska (ur.) *Bałkany w XXI wieku. Problemy konsolidacji i integracji*, Instytut Europeistyki WDiNP Uniwersytet Warszawski 2014.
- Brzeziński, Zbigniew, *Druga szansa*, Świat książki, Warszawa 2008.
- Дугин, Александар, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица Русић, Београд 2009.
- Dugin, Aleksandar, *Osnovi geopolitike*, knjiga I, Geopolitička budućnost Rusije, Ekopres, Zrenjanin 2004.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Evro-Guinti, Београд 2010.
- Hénard, Jacqueline, Guérot, Ulrike *Was denkt Deutschland?* Kommunal, Wiesbaden 2011.
- Jordan, Peter, *Grosgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien*, Europa Regional, Heft 4/13, Jahrgang, Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig 2005.
- Kovačević, Živorad, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić/FPN, Beograd 2007.
- Lukianov, Fiodor, *Rosja w globalnej awanturze*, u: Nowa Europa Wschodnia, Br. 2(II), novembar-decembar 2008.
- Mackinder, J. Halford, *Democratic Ideals and Reality, A study in the Politics of Reconstruction by the Right Honourable Sir Halford J. Mackinder*, National Defense University Press, Washington DC 1996
- Kurth, James, *First War of the Global Era: Kosovo and US Grand Strategy*, Boulder, New York 2001.

- Nahioğlu Şükrü, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey 2011
- Nikolić, Goran, Arandžević, Predrag, Jovanović, Nikola, *Srbija i Nemačka – od podozrenja do poverenja*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd 2015.
- Öktem, Kerem, *New Islamic Actors after the Wahhabi Intermezzo: Turkey's return to the Muslim Balkans*, European Studies Centre, University of Oxford Press, 2010
- Pavlović, Đorđe, *Odbrambena saradnja Srbije i Turske kao pokazatelj sprovođenja Davutoğluve "Strategijske dubine"*, Vojno delo, 3/2006, Beograd.
- Proroković Dušan, *Ko je sledeći američki igrač*, Nedeljnik br. 126, 12 jun 2014.
- Tanasković, Darko, *Neoosmanizam – povratak Turske na Balkan*, JP Službeni glasnik, Beograd 2010.
- Szymański, Adam, *Między Islamem a Kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Polski Instytut Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2008.
- Włodkowska, Agata, *Rosja na Bałkanach*, u: Region bałkański, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, godina 7 (2009), 2. dio, Lublin.

Internet izvori:

- NATO 2020: *Assured Security, dynamic Engagement. Analysis and Recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO*, NATO HQ, dostupno na: www.nato.int (pristup: 10.9.2017)
- <https://russiaeu.ru/ru/novosti/statya-predsedatelya-pravitelstva-rossii-vvputina-novy-integratsionnyi-proekt-dlya-evrazii> (pristup 14.9.2017)
- "Germany's role in the World: Reflections on Responsibility, Norms and Alliances"* by Federal President Joachim Gauck to open 50th Munich Security Conference. u: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/EN/JoachimGauck/Reden/2014/140131-Munich-Security-Conference.html> (pristup 15.9.2017)
- Zvanična stranica Ministarstva Vanjskih Poslova Republike Turske, u: <http://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa> (pristup: 15.9.2017)
- <http://www.aspeninstitute.de/wp-content/uploads/Publication-Democratization-in-the-Western-Balkans.pdf>

Marko Babić

CHALLENGES OF GEOPOLITICAL CONCEPTIONS IN THE BALKANS: THE CASE OF SERBIA

ABSTRACT

Since the collapse of former Yugoslavia and due to its geographic position and geopolitical importance in the Balkans, Serbia has been a subject of continuous interest of global powers. Their goals are focused on internal and external politics of Serbia aiming to achieve the best possible geopolitical position in the country. Using the comparative method of analysis, the paper aims to present the content, forms, and scope of the four main geopolitical conceptions actively operating in Serbia (the US and NATO Atlanticism, Russia's Euroasianism, Germany's Continentalism and Turkey's Neottomanism). In order to keep its diplomatic maneuvering space relatively open and effective, Serbia should not underestimate any of these conceptions always keeping in mind its national and state interests. The only permanent Serbian category in conducting its foreign policy should be: "A state has no eternal friends but only eternal interests."

Key words: Serbia, geopolitics, Atlanticism, Euroasianism, Neottomanism, Continentalism.

UDK 327(495:497)
Biblid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 50–69
izvorni naučni rad
Primljen: 4.10.2017.

Uroš ĐAKOVIĆ¹

Politika Grčke prema državama Balkana – da li je ekonomska i izbeglička kriza proizvela gubitak interesa Grčke za region?

SAŽETAK

Grčka spoljnopolitička aktivnost na Balkanu može se podeliti na tri faze. Prva faza se odnosi na period od pada komunizma do okončanja ratnih sukoba na ovim prostorima 1995. Naredni period počinje promenom vlasti u Grčkoj 1996. godine, koja je označila jačanje interesa ove države za susedstvo, pa se tako usvajaju principi kojima će se grčke vlasti voditi u odnosima sa balkanskim državama, kao što su: regionalna saradnja, podsticanje evropskih integracija, dobrosusedski odnosi, ali i ekonomija kao sredstvo za diplomatsko delovanje. Vodeći se ovim interesima, druga faza je obeležena unapređenjem i sve intezivnijim odnosima Grčke i njenih suseda i u snažnom ekonomskom prisustvu Grčke u regionu. Tokom grčkog predsedavanja Evropskom unijom 2003. godine, prvi put je jasno iskazana evropska perspektiva država Zapadnog Balkana. Poslednja faza počinje sa izbijanjem ekonomske krize 2008. godine, što je prouzrokovalo delimičan gubitak interesa grčkih vlasti za susedne države, zbog potrebe za rešavanjem gorućih unutrašnjih pitanja. Ipak, nakon tri godine od izbijanja krize zabeleženi su i prvi znaci stabilizacije u ekonomskim i trgovinskim odnosima između Grčke i Albanije, Makedonije i Srbije. Dolaskom na vlast 2014. godine koalicija Siriza-ANEL počinje sa politikom “vraćanja svoje države na Balkan” zbog višestrukog značaja koji taj region ima za Grčku.

Ključne reči: Grčka, spoljna politika, ekonomska kriza, migrantska kriza, regionalna stabilnost, Balkan.

¹ Autor je student master akademskih studija, moduli: Međunarodna politika i Međunarodna bezbednost na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. Elektronska adresa: urossdjakovic@hotmail.com

Od kraja Hladnog rata interes Grčke za područje Balkana je sve više rastao. Iako taj interes tokom ratnih godina na Balkanu nije najbolje iskazan, sa okončanjem balkanskih sukoba i promenom vlasti u Grčkoj dolazi do promene politike prema regionu. Grčke vlasti postaju svesne značaja koji balkanske zemlje imaju za njihovu državu, pa dolazi do otopljavanja odnosa sa Makedonijom i Albanijom, što je praćeno i većim ekonomskim prisustvom Grčke u susednim zemljama, izraženo kroz dolazak grčkih kompanija na nova tržišta i njihovo učešće u privatizacionim procesima. Shvativši da Balkan predstavlja jedinu kopnenu vezu sa ostatkom Evropske unije (EU), Grčka je imala interes da ovaj region uđe u fazu dugotrajne stabilnosti koja će biti krunisana pristupanjem svih država evroatlantskim organizacijama. Zbog toga je Grčka, naročito od 1995. godine, insistirala na stabilnosti regiona i pri tom izražavala podršku balkanskim zemljama na njihovom evropskom putu, koja je svoj vrhunac doživela 2003. usvajanjem Solunske agende tokom njenog predsedavanja Evropskom unijom.

Sa izbijanjem ekonomske krize 2008. godine Grčka dolazi u tešku situaciju koja se odrazila na ekonomskom planu i na države Balkana. Nakon par godina uočeni su mali pomaci u ekonomskoj i trgovinskoj saradnji između nje i država regiona. Grčka se po izbijanju krize u najvećoj meri okrenula rešavanju teških unutrašnjih pitanja koje je kriza prouzrokovala. Ipak, ova i migrantska kriza nisu doprinele smanjenju njenog interesa za Balkan i za države na tom području. Preovladava mišljenje da samo regionalna saradnja na svim nivoima u uslovima stabilnosti može doprineti oporavku Grčke i popravljajući njenog imidža u zemljama u regionu, ali i na svetskom planu. Iako se pitanje evropskog proširenja nije našlo visoko na agendi tokom grčkog predsedavanja Unijom 2014. godine zbog problema unutar Evropske unije, grčka diplomatija je veliku pažnju posvetila i evropskim integracijama balkanskih država, pružajući im dodatnu podršku i spremnost za pružanje pomoći na tom putu.² Kao potvrda tvrdnje da Grčka nije izgubila interes za Balkan može poslužiti i bilateralna diplomatska aktivnost preposlednje vlade kojom je predsedavao Samaras (Antonis Samaras), kao i poslednje kojom rukovodi Cipras (Alexis Tsipras). Ministar Venizelos (Evangelos Venizelos), a zatim i njegov naslednik Kocijas (Nikos Kotzias), obilazili su balkanske države pokazujući da njihova država i dalje ima interes za Balkan. Pored stabilnosti i evropske perspektive sve više se govori o neophodnosti infrastrukturne i energetske povezanosti između zemalja regiona.³

U narednom delu ovog rada, autor će se osloniti na periodizaciju spoljne politike Grčke za period koji počinje krajem Hladnog rata i traje do današnjih

² Pavlos Koktsidis, Ioannis Armakolas, Maja Maksimovic, Bledar Feta, *The Western Balkan European Union Accession Process and Greek Presidency 2014*, ELIAMEP, Athens, 2014, p. 7.

³ Maja Maksimovic, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, Universitat Leipzig – Research Academy Leipzig, Leipzig, 2016, p. 17.

dana, koju je izvršio ELIAMEP i ukazati na osnovne principe kojima se Grčka vodila u sprovođenju svoje spoljne politike na Balkanu.⁴ U nastavku će biti reči o pojedinačnim odnosima Grčke sa balkanskim državama, Albanijom, Makedonijom i Srbijom. Na kraju rada su zaključna razmatranja autora.

Principi spoljne politike Grčke prema Balkanu

Prioriteti kojima se Grčka vodila u sprovođenju svoje spoljne politike na Balkanu su: stabilnost Balkana, promocija evropske perspektive, poštovanje međunarodnog prava i dobrosusedski odnosi. Kao što će se приметiti u narednim delovima ovog rada, svi ovi principi su prisutni u spoljnopolitičkoj aktivnosti Grčke na Balkanu, naročito od 1995. godine. Takođe, treba istaći da je grčka diplomatija u velikoj meri koristila ekonomiju kao sredstvo u realizaciji svojih prioriteta. Insistiranje Grčke na stabilnosti Balkana zasnivalo se na njoj brizi da bi novi sukobi i nestabilnost koju bi oni prouzrokovali, mogli lako da se prošire na čitav region Jugoistočne Evrope. Tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, Grčka je pretrpela velike gubitke, uglavnom ekonomske, jer glavna kopnena veza ove države sa ostatkom Evropske unije vodi upravo preko te teritorije, pa bi neki novi sukob dodatno naneo štetu grčkoj privredi.⁵

Da bi se sukobi sprečili, neophodna je regionalna saradnja na kojoj je Grčka posebno insistirala, pa je tokom 1996. i 1997. godine pokrenuta multilateralna inicijativa o saradnji u Jugoistočnoj Evropi, a posebno treba istaći aktivnost na trilateralnom i kvadrilateralnom nivou naročito po izbijanju krize jer je to videla kao priliku za obnavljanje svoje političke uloge u regionu.⁶ Želeći da doprinese stabilnosti ovog regiona Grčka je velikoj meri koristila i ekonomiju kao diplomatsko sredstvo u postizanju svojih prioriteta. Od 1995. godine raste broj grčkih privrednika koji započinju nove poslove na tržištima balkanskih zemalja, a u tome ih je od 2002. godine pratila i država sa grčkim planom ekonomske rekonstrukcije Balkana, kojim su predviđena sredstva za finansiranje velikih infrastrukturnih projekata, ali i projekata koji su od velikog značaja za lokalne zajednice.⁷ To bi trebalo da doprinese boljoj infrastrukturnoj povezanosti čitavog regiona, što bi vodilo

⁴ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, ELIAMEP, Athens, 2014, p. 21.

⁵ Jasminka Simić, *U potrazi za novom misijom NATO i jugoslovenska kriza 1990–2001*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 80.

⁶ "South East European Cooperation Process (SEEC) & Regional Cooperation Council (RCC)", MFA, 14. 2. 2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/seecp_en.pdf, (pristupljeno: 20. 8. 2017.)

⁷ „Hellenic Plan for the Economic Reconstruction of the Balkans (HiPERB) 2002–2011“, MFA, 14. 2. 2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/HiPERB_en.pdf, (pristupljeno: 23. 8. 2017)

i većoj ekonomskoj saradnji među balkanskim zemljama, a Grčka bi imala kvalitetniju kopnenu vezu sa Centralnom i Zapadnom Evropom.

Grčka je jedan od najvećih promotera evropske perspektive čitavog Balkana, a kasnije i Zapadnog Balkana. Članstvo u evroatlantskim organizacijama značilo bi da su zemlje izvršile sve neophodne reforme koje će doprineti boljem kvalitetu života, a samim tim i stabilnosti. Njena podrška balkanskim zemljama na njihovom evropskom putu doživela je vrhunac 2003. godine, tokom njenog predsedavanja Unijom. U Solunskoj agendi je po prvi put jasno istaknuta evropska perspektiva ovog regiona i stvoren okvir za dalje napredovanje balkanskih država na tom putu.⁸ Podrška evropskim integracijama isticana je i u bilateralnim susretima, ali i po izbijanju krize jer je vlada u Atini i pored svojih ekonomskih i socijalnih problema uspjela da nametne i pitanje daljeg proširenja Unije tokom poslednjeg predsedavanja 2014. godine.

Treba istaći i da je Grčka onemogućila Makedoniju da započne pregovore o pristupanju Evropskoj uniji (EU) i da pristupi Organizaciji severnoatlantskog ugovora NATO-u, ali i da ima dobru volju da se spor oko imena kompromisno reši uz poštovanje principa dobrosusedskih odnosa. To bi značilo i da je prethodno rukovodstvo Makedonije, predvođeno premijerom Gruevskim, moralo da prestane sa zloupotrebom istorije i provokacijama na račun druge strane, te da načini gest dobre volje u pravcu pronalaženja kompromisa. Da problem nije samo do Grčke, koja je zauzela blaži stav u tom sporu, pokazuje i to što je i Bugarska sprečila dalje napredovanje Makedonije na evropskom putu 2012. godine zbog istorijskih manipulacija i nepoštovanja principa dobrosusedskih odnosa.⁹ Pružanje podrške predstavlja pravu priliku za isticanje i dalje jakog interesa za čitav Balkan i jačanje diplomatske aktivnosti, oslabljene izbijanjem ekonomske krize 2008.

Princip dobrosusedskih odnosa je jedan od ključnih principa na kojima počiva Evropska unija, a koji Grčka vrlo dobro koristi kao osnov od kojeg treba polaziti prilikom traženja rešenja za bilateralne sporove, uz poštovanje međunarodnog prava. Više puta su grčki zvaničnici isticali upravo ovaj princip, koji predstavlja osnov za regionalnu saradnju i stabilnost čitavog regiona. Insistiraju na njegovom poštovanju, jer smatraju da predstavlja pravu osnovu za rešavanje bilateralnih sporova sa Makedonijom oko imena, i sa Albanijom oko razgraničenja na moru, o čemu će biti reči u drugom delu ovog rada.

⁸ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., pp. 33-34.

⁹ Ibid., O bugarskoj blokadi makedonskih evrointegracija: Georgi Gotev, Bulgaria vetoes Macedonia's EU accession talks, Euractiv, 2.11.2012, pp. 37-38, dostupno na: <http://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bulgaria-vetoes-macedonia-s-eu-accession-talks/>, (pristupljeno: 18.8.2017.)

Kao što je već istaknuto autor se oslanja na periodizaciju koju su izvršili istraživači ELIAMEP-a, u istraživanju ove organizacije o stanju u grčkoj diplomatiji usled ekonomske krize koja je zahvatila tu zemlju. Ona obuhvata period od završetka Hladnog rata pa sve do danas i deli se na tri dela. Prvi period je trajao od 1989. do 1995. godine i njega odlikuje prilika za aktivniju ulogu Grčke na Balkanu imajući u vidu pad komunističkih režima u susednim zemljama i moguće izbijanje sukoba usled nabujalog nacionalizma i tenzija među narodima, što je naročito bilo prisutno u socijalističkoj Jugoslaviji. Osnov za takvu ulogu Grčka je crpela iz svog stabilnog demokratskog uređenja, ekonomske razvijenosti, ali i članstva u Evropskoj zajednici (EZ) od 1981. godine i u NATO-u od 1952. godine.¹⁰ Ipak, tu šansu koja se ukazala Grčka je propustila, jer se u spoljnopolitičkom ponašanju u ovom periodu vodila emocijama, ličnim poznanstvima i lošim procenama.¹¹

Podrška srpskom lideru Slobodanu Miloševiću, spor sa Makedonijom oko imena i simbola, kao i loši odnosi sa još jednim susedom – Albanijom, loše su shvaćeni od strane Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i članica Evropske unije, što je doprinelo izvesnoj diplomatskoj izolaciji Grčke od strane njenih zapadnih partnera.¹² Ipak, treba napomenuti da je Grčka imala i jednu značajnu posredničku inicijativu tokom rata u Bosni i Hercegovini, kada je lider bosanskih Srba, Radovan Karadžić na nagovor tadašnjeg grčkog premijera Micotakisa (*Konstantinos Mitsotakis*) i predsednika Srbije Miloševića, prihvatio Vens-Ovenov plan, koji je ipak odbijen u Skupštini bosanskih Srba.¹³ Tako je ovaj period za grčku spoljnu politiku i njen odnos prema Balkanu završen neuspešno, jer je propuštena prilika da Grčka aktivnije posreduje između sukobljenih strana i doprinese stabilizaciji regiona koji za nju ima veliki značaj, a pri tom je došla u situaciju da bude diplomatski izolovana od strane drugih članica EU i SAD, zbog poteza koji su te države smatrale pogrešnim. Grčka nije iskoristila šansu da dokaže predstavu o sebi kao „Zapadu na Balkanu“.

Drugi period počinje 1995. godine i traje do 2008, tj. do izbijanja ekonomske krize i njega odlikuje znatno veća i uspešnija spoljnopolitička aktivnost Grčke. Usled promene na vlasti i dolaska na mesto premijera Simitisa (*Konstantinos Simitis*), dolazi i do redefinisavanja balkanske politike koja je podrazumevala stabilnost regiona u okviru postojećih granica i unapređenje odnosa sa

¹⁰ „Greece’s course in the EU“, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-the-eu/greeces-course-in-the-eu.html> (pristupljeno: 12. 8. 2017.) i „The North Atlantic Treaty Organization (NATO)“, MFA, <http://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-international-organizations/the-north-atlantic-treaty-organization-nato.html>, (pristupljeno: 12. 8. 2017.)

¹¹ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece’s Relations with the Balkan Countries and Greece’s Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op.cit., pp. 22-23.

¹² Ibid., p. 23.

¹³ Ibid., pp. 26-27.

susedima.¹⁴ Usled toga dolazi i do potpisivanja Privremenog sporazuma sa Makedonijom 1995. godine i poboljšanja odnosa sa Albanijom o čemu će više reći biti u narednom delu rada. Ipak, ova dva događaja označavaju početak vrlo uspešnog perioda za grčku diplomatiju i njene aktivnosti na Balkanu. To je period u kojem ekonomija počinje da se doživljava kao alat u rukama diplomatije, pa je poboljšanje odnosa praćeno većom ekonomskom i trgovinskom saradnjom između Grčke i ostalih balkanskih zemalja, jer su i grčki privrednici prepoznali priliku za širenje poslova na nova tržišta u susedstvu. Važnost ekonomije kao diplomatskog sredstva, dobilo je konačan izraz 2002. godine u "Grčkom planu za ekonomsku rekonstrukciju Balkana" (HiPERB).¹⁵ Na taj način Grčka je izdvojila značajna sredstva, oko 550 miliona evra, za finansiranje velikih infrastrukturnih projekata, ali i onih malih koji su od velikog značaja za lokalne zajednice. Rok za korišćenje ovih sredstava je 2007. produžen na još pet godina, ali je najviše usled ekonomske krize, birokratskih problema i nedovoljne obučenosti ljudi u balkanskim državama za pisanje projekata, 2013. godine ovaj fond ukinut.

Kao što je pomenuto, premijer Simitis je doprineo redefinisaju balkanske politike koja je podrazumevala stabilnost čitavog regiona, pri čemu bi Grčka imala važnu ulogu u tome. U realizaciji tog prioriteta svoje spoljne politike, Grčka se oslanjala na promovisanje regionalne saradnje i evropskih integracija.¹⁶ Imajući to u vidu, pokrenut je Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi čija su prva zasedanja održana u Grčkoj tokom 1996. i 1997. godine, ali вреди istaći i da se grčka diplomatska aktivnost izražavala i kroz česte bilateralne i trilateralne susrete njenih najviših političkih predstavnika sa kolegama iz balkanskih država.¹⁷ Kada je reč o evropskim integracijama, Grčka je od tog perioda jedan od najvećih zagovornika proširenja Evropske unije na Balkan. Kao vrhunac te podrške može se označiti grčko predsedavanje Unijom 2003. godine, kada je doneta i tzv. Solunska agenda u kojoj se po prvi put jasno govorilo o evropskoj perspektivi Zapadnog Balkana.¹⁸ S tim u vezi, treba istaći da je Makedonija dobila status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji, ali da je Grčka insistirala na

¹⁴ Ibid., pp. 28-29.

¹⁵ Videti više: „Hellenic Plan for the Economic Reconstruction of the Balkans (HiPERB) 2002-2011“, MFA, 14. 2. 2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/HiPERB_en.pdf, (pristupljeno: 23. 8. 2017.)

¹⁶ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., p. 30.

¹⁷ „South East European Cooperation Process (SEEC) & Regional Cooperation Council (RCC)“, MFA, 14. 2. 2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/seecp_en.pdf (pristupljeno: 20. 8. 2017.)

¹⁸ Duško Lopandić i Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralne saradnje na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010, dostupno na: <http://www.epus.rs/sr/publikacije/knjige/10-reg-inic-balkan.pdf>, pristupljeno: 13. 8. 2017, str. 232-233.

neophodnom poštovanju principa dobrosusedskih odnosa koje bi doprinelo rešavanju spora. To podrazumeva pronalazak rešenja za spor koji traje više od dve decenije koje bi bilo prihvatljivo obema stranama i to pre ulaska Makedonije u Uniju. Poslednji deo ove faze obeležen je konstantnim rastom ekonomske saradnje i trgovinske razmene, ali i dobrim bilateralnim odnosima sa svim državama regiona.

Treći period počinje sa izbijanjem krize 2008. godine. U prvim godinama krize grčke vlasti su bile posvećene rešavanju gorućih pitanja na unutrašnjem planu. Usled ekonomskih problema dolazi do pada u trgovini između Grčke i balkanskih država, ali i do smanjenja grčkih investicija u regionu. Slabljenje ekonomske aktivnosti, koja je predstavljala važnu komponentu grčkog spoljnopolitičkog prisustva u regionu, pratilo je i smanjenje diplomatskih aktivnosti Ministarstva spoljnih poslova Grčke koje je izraženo i u manjem broju bilateralnih ugovora, sporazuma i memoranduma u prvim godinama krize.¹⁹ Kao posledica ekonomske krize i smanjene uloge ekonomske diplomatije, dolazi do smanjenja grčkih investicija i udela grčkih banaka u bankarskim sektorima balkanskih država.²⁰ Ipak, ne može se reći da Grčka u potpunosti gubi interes za region Balkana. Grčke vlasti su se posvetile ekonomskom oporavku zemlje i očuvanju kredibiliteta u evropskim institucijama, pa zbog toga ne bi trebalo da čudi delimičan gubitak interesa za Balkan tokom prve četiri godine od izbijanja krize.

Međutim, 2012. godine zabeležen je blagi oporavak ekonomskih veza sa zemljama iz regiona. I pored izvesnog povlačenja grčkih banaka iz balkanskih država, grčki privrednici ostaju okrenuti ka tržištima tih država. Usled ekonomske krize u Grčkoj, dolazi do pada tražnje, pa su susedne države predstavljale pravu priliku za širenje poslova i osnov za oporavak ekonomskih i trgovinskih veza između Grčke i regiona.²¹ To oporavljanje ekonomske komponente grčke diplomatije, koja ima veliku ulogu i značaj, izraženo je i u rastu grčke diplomatske aktivnosti u regionu. Insistira se na poznatim prioritetima kao što su: stabilnost, regionalna saradnja i evropske integracije. Iako se tokom poslednjeg grčkog predsedavanja Evropskom unijom evropsko proširenje nije našlo u samom vrhu agende, Grčka je isticala značaj ovog pitanja.²² S tim vezi, treba istaći i aktivnosti tadašnjeg ministra spoljnih poslova Venizelosa koji je odlazio u radne posete u zemlje Zapadnog Balkana. Takođe, tokom maja 2014. godine u Solunu je organizovana konferencija EU-Zapadni Balkan, na kojem je još jednom pružena podrška

¹⁹ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., p. 39.

²⁰ Ibid., p. 96.

²¹ Ibid., p. 97.

²² Pavlos Koktsidis, Ioannis Armakolas, Maja Maksimovic, Bledar Feta, *The Western Balkan European Union Accession Process and Greek Presidency 2014*, op. cit., p. 8.

balkanskim državama za sprovođenje neophodnih reformi na evropskom putu i predviđena je finansijska pomoć za infrastrukturne projekte.²³

Sa promenom na vlasti u Grčkoj, ne dolazi do većih promena kada su u pitanju spoljna politika i bilateralna pitanja sa susedima.²⁴ Koalicija Siriza-ANEL posvećena je prvenstveno ekonomskom opravku zemlje, ali vodi aktivnu spoljnu politiku naročito na prostoru Balkana. O tome govori i vizija vladajuće koalicije „o povratku Grčke na Balkan“, manifestovanoj kroz veće prisustvo Grčke na tom prostoru izraženu i kroz diplomatske posete ministra spoljnih poslova Kocijasa zemljama Balkana.²⁵ Migrantska kriza je predstavljala još jednu potencijalnu opasnost po stabilnost Balkana, imajući u vidu da je veliki broj migranata na putu ka Zapadnoj Evropi prolazio tzv. „balkanskom rutom“. Grčka se našla u nezgodnoj situaciji koja je mogla da postane još gora ukoliko bi došlo do zatvaranja granica na „balkanskoj ruti“.²⁶ Kriza na grčko-makedonskoj granici mogla je da preraste u ozbiljan problem, ali je uspešno prevaziđena i dala je podsticaj Grčkoj da bude diplomatski aktivnija i po ovom pitanju. Ubrzo je organizovana Konferencija u Solunu na kojoj su učestvovalе zemlje iz regiona sa ciljem da zajedno prevaziđu tešku situaciju koju je prouzrokovalа migrantska kriza.²⁷ Stabilnost Balkana ostaje prioritet i ove grčke Vlade, do koje se može stići regionalnom saradnjom sa posebnim akcentom na infrastrukturne i energetske projekte i evroatlantskom integracijom balkanskih zemalja.

I pored delimičnog gubitka interesa za Balkan, prouzrokovanim izbijanjem ekonomske krize, Grčka nikada nije u potpunosti okrenula leđa tom regionu. Delimičan gubitak interesa može biti opravdan potrebom da se reše gorući ekonomski i socijalni problemi i prevaziđe politička kriza koja je tih godina vladala Grčkom. Uprkos problemima na unutrašnjem planu, Grčka nije izgubila interes za Balkan zato što je i sama deo tog regiona. Značaj dobrih odnosa sa susednim zemljama došao je do izražaja i tokom migrantske krize, kada je postojala opasnost od zatvaranja „balkanske rute“ usled zatvaranja graničnih prelaza u Mađarskoj i Sloveniji. Na inicijativu Grčke sve poteškoće i problemi koji su postojali između balkanskih država, nastali zbog migrantske krize, prevaziđeni su na Konferenciji u Solunu na kojoj je istaknuta potreba za dobrom saradnjom i poverenjem, naročito u kriznim periodima.²⁸

²³ Ibid., p. 46.

²⁴ Maja Maksimovic, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, op. cit., pp. 6-7.

²⁵ Ibid., p. 12, p. 17.

²⁶ Anna Triandafyllidou, Michaela Maroufouf, Angeliki Dimitriadi, Kleopatra Yousef, *Migration in Greece – Recent Developments in 2014*, ELIAMEP, 2014, dostupno na: http://www.eliampep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf, (pristupljeno: 17. 8. 2017.), pp. 4-5.

²⁷ Maja Maksimovic, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, op. cit., p. 15.

²⁸ „Quadrilateral Meeting between Greece, Albania, Bulgaria and FYROM on cross-border cooperation“, Thessaloniki, 21-22. 4. 2016, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current->

Svaka vrsta nestabilnosti nanela bi dodatnu štetu Grčkoj i regionu, a mogla bi i da ugrozi realizaciju velikog kineskog projekta „Jedan pojas jedan put“ u kome grčke luke predstavljaju ulazne tačke za prodor kineskih kompanija i proizvoda ka Evropi. U okviru tog projekta, predviđeno je finansiranje infrastrukturnih projekata koje bi povezale države regiona, ali i grčke luke sa gradovima u Centralnoj Evropi.²⁹ Na taj način, Grčka dobija bolju kopnenu vezu sa regionom i ostatkom Evropske unije, što predstavlja bitan uslov za dalji oporavak ekonomske i trgovinske saradnje narušene ekonomskom krizom. Zbog toga i grčko instistiranje na stabilnosti regiona, regionalnoj saradnji i evropskim integracijama, predstavlja potvrdu snažnog interesa ove zemlje za svoje susedstvo, jer stabilno okruženje predstavlja najbolju priliku za ekonomski oporavak zemlje Helena i popravljjanje njene slike u Evropi i svetu.

Pojedinačni odnosi sa zemljama Balkana

U ovom delu rada, biće reči o pojedinačnim odnosima Grčke sa državama Zapadnog Balkana pre i nakon izbijanja krize. Pažnja će biti posvećena Albaniji, Makedoniji i Srbiji, jer su odnosi sa ovim državama Zapadnog Balkana znatno dinamičniji i sadržajniji od onih sa Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom. Time autor želi da potvrdi tvrdnju da Grčka nije izgubila interes za svoje susedstvo zbog izbijanja ekonomske, a kasnije i migrantske krize.

Albanija

Početak poslednje decenije XX veka obeležili su napeti odnosi između između ove dve zemlje, a tome je doprinelo i proterivanje grčkog sveštenog lica iz Albanije uz optužbu da je njegovo delovanje usmereno protiv albanske države, što je doprinelo i jačanju antigričkih osećanja u toj zemlji.³⁰ Unapređenje odnosa ometala su i druga pitanja o kojima će biti više reči. Sa promenom vlasti u Grčkoj sredinom te decenije, dolazi do unapređenja odnosa sa Albanijom, što je rezultiralo i Ugovorom o prijateljstvu i saradnji iz 1996. godine.³¹ Taj ugovor je predstavljao početak uzlazne linije u

affairs/statements-speeches/quadrilateral-conference-between-greece-albania-bulgaria-and-fyrom-on-cross-border-cooperation-thessaloniki-21-22-april-2016.html, (pristupljeno: 18.8.2017)

²⁹ Antonela Dhimolea, Chinese Economic Cooperation in the Balkans: Challenges and Future Expectations, Balkanalysis, 11.5.2017, dostupno na: <http://www.balkanalysis.com/blog/2017/05/11/chinese-economic-cooperation-in-the-balkans-challenges-and-future-expectations/>, (pristupljeno: 20.8.2017.)

³⁰ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., p. 26.

³¹ Alba Cela and Sashenka Lieshaj, *Albanian Greek Relations from the Eyes of the Albanian Public – Perceptions 2013*, Albanian Institute for International Studies and Friedrich Ebert Stiftung, Tirana, 2014, p.15.

odnosima, izraženu i kroz pomoć Grčke tokom potpunog kolapsa albanske države 1997. godine, ali i u vidu sve razvijenijih ekonomskih odnosa i prisustva grčkih privrednika na albanskom tržištu. Rast trgovinske razmene beležen je sve do izbijanja ekonomske krize 2008. godine, kada je ukupna razmena imala vrednost oko 638 miliona evra, a takođe treba istaći da je Grčka bila jedan od najvećih investitora u Albaniji, između ostalog i kroz Helenski plan ekonomske rekonstrukcije Balkana, a posebno u bankarskom sektoru u kojem su grčke banke zauzimale 30% tržišta.³²

Snažni ekonomski odnosi praćeni su dobrim odnosima dve države na spoljnopolićkom planu, jer postojeća sporna pitanja nisu izbijala na površinu, bar ne u meri koja bi dovela do pogoršanja odnosa, a Grčka je pružala i snažnu podršku Albaniji na njenom evroatlantskom putu. S tim u vezi, Albanija je postala NATO članica 2009. godine, a podrška na putu ka članstvu u Uniji, bila je izražena u Solunskoj agendi, a svoj konačni izraz je dobila time što je Albanija stekla status kandidata tokom grčkog predsedavanja Evropskom unijom 2014. godine.

Kada je reč o problemima, položaj grčke nacionalne manjine u Albaniji predstavlja jedno od pitanja koje opterećuje bilateralne odnose ove dve države. Grčke vlasti insistiraju na poštovanju prava koja su zagarantovana svim nacionalnim manjinama, naglašavajući pravo na obrazovanje na maternjem jeziku i njegovu upotrebu u svakodnevnom životu, prisustvo u javnoj upravi i poštovanje prava na posedovanje imovine, ističući poštovanje ovih prava kao jedan od bitnih uslova koji Albanija mora da ispuni kako bi napredovala ka Evropskoj uniji.³³ Tokom poslednje dve godine bilo je nekoliko ozbiljnih narušavanja prava na posedovanje imovine, kada su albanske vlasti, bez konačne odluke suda, rušile objekte koji su pripadali pripadnicima grčke nacionalne manjine, što je naišlo i na oštre reakcije grčkog Ministarstva spoljnih poslova.³⁴

S druge strane, unutar Albanije ima sve više ljudi koji pozivaju na rešenje tzv. čamerijskog pitanja. Reč je o Albancima koji su nakon Drugog svetskog rata ubijani, ali i proterivani sa severozapada Grčke u Albaniju zbog saradnje sa nacističkim okupatorom.³⁵ Iako albanske vlasti ne negiraju postojanje ovog

³² Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., p.67, p.103.

³³ "Greek National Minority in Albania", MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/greek-national-minority-in-albania/>, (pristupljeno: 20. 8. 2017.)

³⁴ „Foreign Ministry announcement on the demolition of properties belonging to members of the Greek National Minority in Drymmades“, Himara, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/foreign-ministry-announcement-on-the-demolition-of-properties-belonging-to-members-of-the-greek-national-minority-in-drymmades-himara.html>, (pristupljeno: 20. 8. 2017.)

³⁵ Alba Cela and Sashenka Lieshaj, *Albanian Greek Relations from the Eyes of the Albanian Public – Perceptions 2013*, op. cit., pp. 9-10.

pitanja, čini se da ono pre predstavlja deo unutrašnje političke scene u Albaniji, nego što zaista opterećuje odnose između dve zemlje. Takođe, treba pomenuti da u Grčkoj živi veliki broj radnih migranata iz Albanije koji su se doseljavali od sredine poslednje decenije XX veka i da je njihov status popravljen usvajanjem Zakona o državljanstvu, čime su njihova deca rođena u Grčkoj stekla pravo da dobiju grčko državljanstvo ukoliko su roditelji legalno boravili i radili u Grčkoj.³⁶ To predstavlja značajnu činjenicu, jer se radi o državi koja se nalazi u teškoj ekonomskoj i socijalnoj situaciji. Albanski radnici koji žive u Grčkoj imaju veliki značaj za ekonomiju zemlje iz koje potiču, s obzirom na to da veliki deo svojih zarada donose u Albaniju, omogućavajući svojim porodicama bolji život uz istovremeni doprinos ekonomskom rastu te zemlje.³⁷ Usvajanjem ovog Zakona olakšan je ostanak radnika poreklom iz Albanije u Grčkoj i time im je omogućeno da ekonomski pomažu svoje porodice i doprinose ekonomskom oporavku svoje zemlje, što predstavlja osnovu za dalje jačanje stabilnosti čitavog Balkana.

Postoji još jedan problem koji opterećuje odnose između Grčke i Albanije, a odnosi se na razgraničenje na moru, koje obuhvata i utvrđivanje jasne granice u epikontinentalnom pojasu i ekonomskoj ekskluzivnoj zoni. Obe strane insistiraju na poštovanju međunarodnog prava i vodeći se time, sklapaju Sporazum o razgraničenju 2009. godine, koji je Ustavni sud Albanije, pod pritiskom tada opozicione Socijalističke partije i javnosti odbacio, potvrđujući stavove opozicije da je on štetan po Albaniju.³⁸ Sklapanje takvog Sporazuma godinu dana po izbijanju krize, ukazuje na to da se Grčka nije isključivo posvetila popravljaju teške ekonomske i socijalne situacije u zemlji, već da nastoji da zatvori otvorena pitanja, naročito sa susedima, kako bi doprinela pobošljanju svoje slike u regionu i svetu. Svakako treba imati u vidu da bi rešavanjem ovog pitanja Grčka dobila priliku za istraživanje nafte i gasa u pograničnim delovima, što bi moglo da doprinese ekonomskom oporavku Grčke, ali i energetske stabilnosti čitavog regiona koju je nova grčka Vlada odredila kao jedan od prioriteta svoje spoljne politike. U prilog želji za zatvaranje otvorenih pitanja, ide i usaglašavanje Mape puta između dva ministra, Kocijasa i Bušatija, 2016. godine, koja bi trebalo da doprinese postepenom rešavanju svih problema između dve zemlje.³⁹

³⁶ Anna Triandafyllidou, Michaela Maroufouf, Angeliki Dimitriadi, Kleopatra Yousef, *Migration in Greece – Recent Developments in 2014*, op. cit., pp. 4-5.

³⁷ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., pp. 120-121.

³⁸ Dorina Ndoj, „The Albanian-Greek Relations Following the Sea Border Issue“, *European Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 1, pp. 138-141.

³⁹ Maja Maksimovic, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, op. cit., p. 13.

Makedonija

Od osamostaljivanja Makedonije 1991. godine, odnosi ove države sa Grčkom bili su opterećeni pitanjem samog imena novostale države. Problem su predstavljali: ime, simboli, zloupotreba bogate grčke kulture i istorije za izgradnju makedonskog identiteta, ali i strategija po kojoj je Republika Makedonija država svih Makedonaca.⁴⁰ Grčka je prišla celom tom pitanju zastupajući tvrdnu poziciju i uvođenjem embarga, zbog straha od mogućeg iredentizma i teritorijalnih pretenzija nove države. Zbog toga je i prva faza odnosa između ove dve države obeležena visokom političkom tenzijom, izraženom i u otežanom prijemu Makedonije u Ujedinjene nacije pod imenom Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija 1993. godine, da bi 1995. dve strane sklopile Privremeni sporazum koji je utvrdio kodeks ponašanja i otvorio pregovore pod okriljem UN.⁴¹

Potpisivanje tog Sporazuma doprinelo je ukidanju embarga, tj. opuštanju a kasnije i velikom napretku u međusobnim odnosima. Već od 1996. godine dolazi do značajnog rasta ekonomskih i trgovinskih aktivnosti, jer je otopljanje odnosa pružilo priliku grčkim privrednicima da se okrenu ulaganjima na novom tržištu, pa je tako Grčka postala jedan od najznačajnijih ekonomskih partnera severnog suseda. Potvrda te tvrdnje su i podaci grčke statističke agencije koji pokazuju da je Grčka do 2008. godine konstantno bila među prvih pet država kada je u pitanju trgovinska razmena sa Makedonijom.⁴² Kriza je uticala na pad trgovine između ove dve zemlje, ali je već 2012. godine prevaziđen nivo iz 2008. što govori o značaju makedonskog tržišta za grčke privrednike, a isti je slučaj i sa grčkim investicijama u toj zemlji.⁴³

Makedonija ima veliki značaj za Grčku ne samo u ekonomskom, već i u transportno-saobraćajnom smislu, jer preko te države vodi glavni i najbrži put koji Grčku spaja sa ostatkom Evropske unije kopnenim putem. Zato je stabilnost ove države, ali i čitavog regiona, od velike važnosti za Grčku. Već je pominjano da Grčka podržava na evroatlantskom putu čitav Zapadni Balkan, Makedonija nije izuzetak u tome, ali je svakako specifičan slučaj zbog problema sa njenim imenom. Grčka je tokom prve decenije XXI veka zauzela znatno mekšu poziciju po ovom pitanju, napuštajući stav o ekskluzivnom

⁴⁰ Kevin Adamson and Dejan Jovic, „The Macedonian-Albanian political frontier: the re-articulation of post-Yugoslav political identities“, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, Issue 3, July 2004, p. 300.

⁴¹ Interim Accord, No. 32193 – Greece and The Former Yugoslav Republic of Macedonia“, United Nations, 13.9.1995, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf, (pristupljeno: 13.8.2017).

⁴² Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, How is the *Sovereign Debt crisis* affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? *An Initial Impact Assessment*, op. cit., p. 80.

⁴³ Ibid., p. 80, p. 111.

pravu na korišćenje termina „Makedonija“, i čineći akt dobre volje predložila je uvođenje geografske odrednice ispred njega.⁴⁴ Ne treba gubiti iz vida da je Makedonija potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 2001. godine i da je postala država sa statusom kandidata još 2005. godine, ali ni to da i Bugarska blokira nastavak evropskih integracija Makedonije zbog nacionalističke politike i zanemarivanja dobrosusedskih odnosa.⁴⁵

O značaju Makedonije za Grčku i želji da se odnosi konstantno unapređuju govore i aktivnosti grčkog ministra Kocijasa sa tadašnjim makedonskim kolegom Poposkim tokom 2015. i 2016. godine. Ovaj period su obeležili brojni susreti posvećeni unapređenju odnosa, međusobne saradnje i jačanje poverenja, što je trebalo da predstavlja rezultat usvojenih 11 mera poverenja.⁴⁶ Ipak, ti pozitivni naponi oba ministra ugroženi su zbog incidenata na makedonskoj granici tokom migrantske krize, ali su prevaziđeni kvadrilateralnom inicijativom Grčke.⁴⁷ Promena vlasti u Makedoniji predstavlja priliku za napuštanje nacionalističke retorike i konačno rešavanje ovog problema, ali incident u kojem je učestvovao makedonski konzul u Kanadi prei da upropasti još jednu priliku za rešenje ovog pitanja koje će biti zasnovano na principu dobrosusedskih odnosa i koje će biti prihvatljivo i jednoj i drugoj strani.⁴⁸ Članstvo Makedonije u evroatlantskim organizacijama doprinelo bi stabilnosti Balkana, koja je preduslov za ekonomski oporavak celog područja, uključujući i Grčku kao bitnog trgovinskog partnera svim državama Zapadnog Balkana. Takođe, stabilnost Makedonije je neophodna i zbog realizacije velikih infrastrukturnih projekata u okviru kineskog plana „Jedan pojas, jedan put“, koji će omogućiti Grčkoj bolju i bržu kopnenu vezu sa ostatkom regiona, ali i Evropske unije.

⁴⁴ Ibid., p. 31.

⁴⁵ „EU-členstvo“, MNR, dostupno na: http://www.mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=112&Itemid=391&lang=mk, (pristupljeno: 17.8.2017.) O bugarskoj blokadi makedonskih evrointegracija: Georgi Gotev, Bulgaria vetoes Macedonia's EU accession talks, Euractiv, 2.11.2012, dostupno na: <http://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bulgaria-vetoes-macedonia-s-eu-accession-talks/>, (pristupljeno: 18.8.2017)

⁴⁶ „Joint statements of Foreign Minister Kotzias and FYROM Foreign Minister Nikola Poposki, following their meeting“, Skopje, 24. 6. 2015, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/joint-statements-of-foreign-minister-kotzias-and-fyrom-foreign-minister-nikola-poposki-following-their-meeting-skopje-24-june-2015.html>, (pristupljeno: 16.8.2017)

⁴⁷ „Quadrilateral Meeting between Greece, Albania, Bulgaria and FYROM on cross-border cooperation“, Thessaloniki, 21-22. 4. 2016, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/quadrilateral-conference-between-greece-albania-bulgaria-and-fyrom-on-cross-border-cooperation-thessaloniki-21-22-april-2016.html>, (pristupljeno: 18.8.2017)

⁴⁸ „Ministry of Foreign Affairs announcement on the participation of FYROM's Consul General in Toronto in an irredentist event“, 16.8.2017, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-the-participation-of-fyroms-consul-general-in-toronto-in-an-irredentist-event.html>, (pristupljeno: 18.8.2017)

Srbija

Odnosi između Grčke i Srbije mogu se označiti kao vrlo dobri, jer između dve države nema otvorenih pitanja. Tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, Grčka se u sprovođenju svoje spoljne politike oslanjala na emocije bazirane na bliskosti između grčkog i srpskog naroda, ali i na političke veze i kontakte između najviših predstavnika dve države. Spor sa Makedonijom, napeti odnosi sa Albanijom i podrška srpskom rukovodstvu, predstavljaju razloge koji su doprineli izvesnoj spoljnopolitičkoj izolaciji Grčke od strane njenih Zapadnih saveznika, koji se nisu slagali sa takvom politikom. Ipak, ne treba zaboraviti i da je tadašnje grčko rukovodstvo nastojalo da prekine rat i doprinese stabilizaciji Balkana, što je izraženo i kroz vršenje pritiska na bosanske Srbe da prihvate Vens-Ovenov plan.

Okončanje ratova na prostoru bivše Jugoslavije otvorilo je vrata za grčke investicije i dolazak grčkih privrednika, koje je rat sprečavao da ulažu u susedstvu. Od 1995. godine primetno je sve veće prisustvo grčkih firmi, izraženo kroz kupovinu srpskih preduzeća u procesima privatizacije ili kroz osnivanje novih, što je doprinosilo i većoj trgovinskoj razmeni koja je konstantno rasla do 2008. godine i izbijanja krize. Kao i u ostalim slučajevima, ekonomska kriza doprinela je padu trgovinske razmene i smanjenju grčkih investicija, ali su se već 2011. godine pojavili znakovi stabilizacije i oporavka, jer tržišta balkanskih država predstavljaju pravu priliku da grčki privrednici, usled krize, preusmere svoju ponudu ka izvozu i tako doprinesu na izvestan način oporavku svoje zemlje.⁴⁹ Takođe, Grčka je postala jedan od najvećih investitora u Srbiji, pri čemu treba naglasiti i da su grčke banke imale značajan udeo u bankarskom sektoru Srbije.⁵⁰ Kao i slučaju Makedonije, Srbija ima veliki značaj za Grčku u pogledu transporta i saobraćaja, pa je Helenskim planom za ekonomsku rekonstrukciju Balkana predviđeno finansiranje infrastrukturnih projekata na Koridoru 10, što je trebalo da ubrza njegovu izgradnju i doprinese bržoj i sigurnijoj kopненоj vezi Grčke sa ostatkom Evropske unije.

Imajući u vidu ekonomski i saobraćajni značaj Srbije, ali i čitavog regiona za Grčku, ne treba da čudi to što grčka spoljna politika konstantno insistira na stabilnosti Balkana i regionalnoj saradnji. Kao jedno od sredstava koje bi trebalo da doprinese ovome jeste i grčka podrška evrointegracijama balkanskih zemalja, koja je izražena kroz Solunsku agendu iz 2003. godine kada su zemlje Zapadnog Balkana dobile jasnu perspektivu članstva i kroz izjave koje dolaze od najviših grčkih državnih zvaničnika. Tu podršku nije umanjilo izbijanje ekonomske krize već je Grčka nastavila sa istom politikom,

⁴⁹ Ritsa Panagiotou and Anastasios Valvis, *How is the Sovereign Debt crisis affecting Greece's Relations with the Balkan Countries and Greece's Standing in the Region? An Initial Impact Assessment*, op. cit., p. 90.

⁵⁰ Ibid., p. 12.

pa je tako Srbija započela pregovore tokom grčkog predsedavanja Unijom u prvoj polovini 2014. godine.⁵¹

Sa izbijanjem ekonomske krize poklapa se i jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova od strane privremenih organa vlasti u Prištini, koju Grčka nije priznala. Kod vlasti u Beogradu je postojao strah da bi takav stav mogao da se promeni usled krize kojom je Grčka bila pogođena, jer bi ova zemlja mogla da bude izložena pritisku zapadnih zemalja. Treba istaći da je prethodna grčka vlada počela sa sprovođenjem konstruktivne politike po ovom pitanju, pa je otvorila Kancelariju za vezu u Prištini, ne menjajući odluku o priznanju.⁵² Grčka pruža podršku Briselskim pregovorima između Beograda i Prištine, smatrajući da su diplomatija i pregovori najbolji način za postizanje dugoročnog rešenja prihvatljivog obema stranama.⁵³ To bi doprinelo stabilnosti čitavog Balkana, što predstavlja jedan od primarnih prioriteta grčke spoljne politike.

Kada je reč o stabilnosti, treba napomenuti da je ona neophodna i zbog realizacije projekta „Jedan pojas, jedan put“, što je posebno isticano tokom susreta između zvaničnika dve države. Taj projekat bi trebalo da doprinese boljoj saobraćajnoj i železničkoj povezanosti sa regionom i ostatkom Evrope, što predstavlja dobru osnovu za unapređenje trgovine, a to bi moglo da vodi bržem ekonomskom oporavku Grčke. Nova vladajuća koalicija u Grčkoj, koju predvodi Siriza, nije menjala politiku prema Kosovu, a nije umanjila ni podršku evropskim integracijama Srbije, već nastoji da pojača svoje diplomatsko, pa i ekonomsko prisustvo na Balkanu koje je bilo umanjeno zbog ekonomske krize. O tome svedoči prva sednica Visokog saveta za saradnju između Grčke i Srbije koja je održana sredinom jula 2017. godine u Solunu, kada je potpisano šest memoranduma koji imaju za cilj unapređenje odnosa u više oblasti.⁵⁴ Takođe, brojne uzajamne diplomatske posete najviših zvaničnika dve države, koji u svojim izjavama ističu istorijske i prijateljske odnose između dva naroda, ali i to da među državama nema otvorenih pitanja, već samo poverenja, podrške i saradnje, predstavljaju još jednu potvrdu stava da Grčka i Srbija imaju razvijene i vrlo intezivne odnose.⁵⁵

⁵¹ „Politički odnosi Republike Srbije i Evropske unije“, MSP, dostupno na: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/rep-srbija-eu?lang=cyr>, (pristupljeno: 18.8.2017)

⁵² Maja Maksimovic, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, op.cit., p. 10.

⁵³ Shpend Kursani, Violeta Haxholli and Gent Gjikoili, *Kosovo in Regional Context: Bilateral Political Relations*, KIPRED, Priština, 2014, pp. 43-44.

⁵⁴ „Prva sednica Visokog saveta za saradnju Srbije i Grčke“, Večernje novosti – online, 13. 7. 2017, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:675497-Prva-sednica-Visokog-saveta-za-saradnju-Srbije-i-Grcke>, (pristupljeno: 23.8.2017)

⁵⁵ Grčki premijer, Aleksis Cipras, posetio je početkom ove godine Beograd, dok je predsednik Srbije, Aleksandar Vučić, prisustvovao trilateralnom sastanku Grčke, Bugarske i Srbije u Solunu, u julu 2017. O susretu ministara spoljnih poslova Grčke i Srbije: „Joint statements of Foreign Minister N. Kotzias and the First Deputy Prime Minister and Foreign Minister

Zaključak

Rad analizira spoljnopolitičku aktivnost Grčke na prostoru Zapadnog Balkana, tj. odnose sa Albanijom, Makedonijom i Srbijom, sa kojima su veze najdinamičnije. Zbog lakšeg razumevanja grčke spoljnopolitičke aktivnosti na prelazu iz XX u XXI vek, autor je na početku ukazao na periodizaciju grčke spoljne politike i principe koji njom dominiraju, kao što su: stabilnost Balkana, promocija evroatlantskih integracija, poštovanje međunarodnog prava i dobrosusedski odnosi. Prvi period koji se odnosi na period od pada komunističkih vlasti, pa sve do okončanja neprijateljstava 1995. godine na prostoru bivše Jugoslavije, obeležen je sporom sa Makedonijom oko imena, političkim napetostima u odnosima sa Albanijom i izvesnom spoljnopolitičkom izolacijom Grčke zbog prethodnih sporova, ali i podrške Slobodanu Miloševiću.

Ipak, sa političkim promenama u Grčkoj 1995. godine dolazi do promene u spoljnoj politici, koja se ogledala u otopljanju odnosa sa Albanijom i Makedonijom usled potpisivanja bilateralnih sporazuma, ali i u sve većem ekonomskom prisustvu Grčke na području čitavog Balkana. Grčko rukovodstvo smatralo je da je ekonomska diplomatija dobro sredstvo za jačanje uticaja u zemljama regiona i za predstavljanje Grčke kao pozitivnog primera koji bi trebalo i ostali da slede. Veće ekonomsko prisustvo doprinelo bi ekonomskom rastu država Balkana, a investicije bi omogućile otvaranje novih radnih mesta i realizaciju infrastrukturnih projekata koji bi omogućili Grčkoj bržu i kvalitetniju kopnenu vezu sa regionom i Zapadnom Evropom. To bi doprinelo i rastu trgovinske razmene između ovih zemalja. Takođe, tešnje ekonomske i trgovinske veze i bolja saobraćajna povezanost, omogućile bi unapređenje političke saradnje između Grčke i drugih balkanskih država, što bi za posledicu imalo veću stabilnost čitavog regiona.

Sve do 2008. godine, Grčka je bila jedan od najznačajnijih trgovinskih partnera, ali i jedan od najvećih investitora u Albaniji, Makedoniji i Srbiji. Kriza koja je izbila, mogla je da dovede do potpunog gubitka interesa Grčke za Balkan, jer su se vlasti te zemlje okrenule rešavanju unutrašnjih problema. Ipak, autor smatra da Grčka nije u potpunosti izgubila interes za Balkan i da je grčki interes za Balkan na visokom nivou, naročito po dolasku Sirize na vlast. Tri godine po izbijanju krize beleženi su rezultati koji su ukazivali na oporavak trgovinskih odnosa, jer su tržišta balkanskih država predstavljala pravu priliku za izvoz grčkih privrednika podstaknutog krizom. To je još jedna potvrda mišljenja da Grčka nema interes da okrene leđa Balkanu, jer taj prostor predstavlja priliku za poboljšanje ekonomske situacije u zemlji,

of Serbia, I. Đaćić, following their meeting", MFA, Athens, 10.7.2017, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/joint-statements-of-foreign-minister-kotzias-and-the-first-deputy-prime-minister-and-foreign-minister-of-serbia-dacic-following-their-meeting-athens-10-july-2017.html>, (pristupljeno: 23.8. 2017)

unapređivanje ekonomskih odnosa, ali i popravljjanje sopstvenog imidža narušenog krizom.

Ne treba gubiti iz vida da Grčka i u prvim godinama krize nije odustajala od insistiranja na poštovanju pominjanih spoljnopolitičkih principa i da je s tim nastavljeno u mandatu poslednje vlade. Pravi primer za to je grčka podrška evrointegracijama koja je konstantna i nije bila smanjena ni tokom ekonomske krize. Pojačana diplomatska aktivnost govori o tome da Grčka ima veliki interes za ovo područje u kojem želi da igra bitnu ulogu u održavanju stabilnosti, jer to predstavlja glavni preduslov za realizaciju mnogih projekata kao što je „Jedan pojas, jedan put“, koji su prava prilika za unapređenje trgovine, a samim tim i saradnje između zemalja, što bi moglo da vodi ka ekonomskom oporavku. S druge strane, saradnja i poverenje među državama regiona neophodni su i zbog prevazilaženja problema kao što je migrantska kriza. Sve to ukazuje da je delimično smanjenje interesa za Balkan bilo privremeno zbog rešavanja gorućih problema u samoj zemlji i da je Grčka u velikoj meri posvećena Balkanu kao svom najbližem susedstvu, kojim će vladati međudržavna saradnja i stabilnost, jer je to jedini način za popravljjanje celokupne slike o sebi.

Literatura

Adamson, Kevin i Jovic, Dejan, „The Macedonian-Albanian political frontier: the re-articulation of post-Yugoslav political identities“, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, Issue 3, jyl 2004.

Gotev, Georgi, Bulgaria vetoes Macedonia's EU accession talks, *Euractiv*, 2.11.2012, dostupno na: <http://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bulgaria-vetoes-macedonia-s-eu-accession-talks/>, (pristupljeno: 18.8.2017.)

„Greece's course in the EU“, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-the-eu/greeces-course-in-the-eu.html> (pristupljeno: 12.8.2017) i „The North Atlantic Treaty Organization (NATO)“, MFA, <http://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-international-organizations/the-north-atlantic-treaty-organization-nato.html>, (pristupljeno: 12.8.2017)

„Greek National Minority in Albania“, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/greek-national-minority-in-albania/>, (pristupljeno: 20.8.2017)

Dokos, Thanos, *Who Lost Greece? The Geopolitical Dimension of the Greek Crises*, ELIAMEP, Athens, 2012

Dhimolea, Antonela, „Chinese Economic Cooperation in the Balkans: Challenges and Future Expectations“, *Balkananalysis*, 11.5.2017, dostupno na: <http://www.balkananalysis.com/blog/2017/05/11/chinese-economic-cooperation-in-the-balkans-challenges-and-future-expectations/>, (pristupljeno: 20.8.2017.)

- „Interim Accord, No. 32193 – Greece and The Former Yugoslav Republic of Macedonia“, United Nations, 13.9.1995, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf, (pristupljeno: 13.8.2017).
- „EU-članstvo“, MNR, dostupno na: http://www.mfa.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=112&Itemid=391&lang=mk, (pristupljeno: 17.8.2017.)
- „Joint statements of Foreign Minister Kotzias and FYROM Foreign Minister Nikola Poposki, following their meeting“, Skopje, 24.6.2015, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/joint-statements-of-foreign-minister-kotzias-and-fyrom-foreign-minister-nikola-poposki-following-their-meeting-skopje-24-june-2015.html>, (pristupljeno: 16.8.2017)
- „Joint statements of Foreign Minister N. Kotzias and the First Deputy Prime Minister and Foreign Minister of Serbia, I. Dačić, following their meeting“, MFA, Athens, 10.7.2017, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/joint-statements-of-foreign-minister-kotzias-and-the-first-deputy-prime-minister-and-foreign-minister-of-serbia-dacic-following-their-meeting-athens-10-july-2017.html>, (pristupljeno: 23.8.2017)
- Koktsidis, Pavlos, Armakolas, Ioannis, Maksimovic, Maja, Feta, Bledar, *The Western Balkan European Union Accession Process and Greek Presidency 2014*, ELIAMEP, Athens, 2014.
- Kursani, Shpend, Haxholli, Violeta i Gjikolli, Gent, *Kosovo in Regional Context: Bilateral Political Relations*, KIPRED, Priština, 2014, pp. 43-44.
- Lopandić, Duško, Kronja, Jasminka, Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2010, dostupno na: <http://www.epus.rs/sr/publikacije/knjige/10-reg-inic-balkan.pdf>, (pristupljeno: 13.8.2017)
- Maksimovic, Maja, *Greece Returns to the Balkans – Assessing Greece's Western Balkan Policy under Syriza-led Government*, Universitat Leipzig – Research Academy Leipzig, Leipzig, 2016.
- „Ministry of Foreign Affairs announcement on the participation of FYROM's Consul General in Toronto in an irredentist event“, 16.8.2017, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-the-participation-of-fyroms-consul-general-in-toronto-in-an-irredentist-event.html>, (pristupljeno: 18.8.2017)
- Ndoj, Dorina, „The Albanian-Greek Relations Following the Sea Border Issue“, *European Jurnal of Social Sciencies*, Vol. 4, No. 1, pp. 138-141.
- „Politički odnosi Republike Srbije i Evropske unije“, MSP, dostupno na: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/rep-srbija-eu?lang=cyr>, (pristupljeno: 18.8.2017)

- „Prva sednica Visokog saveta za saradnju Srbije i Grčke“, Večernje novosti – online, 13.7.2017, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:675497-Prva-sednica-Visokog-saveta-za-saradnju-Srbije-i-Grcke>, (pristupljeno: 23. 8. 2017.)
- Simić, Jasminka, *U potrazi za novom misijom NATO i jugoslovenska kriza 1990–2001*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- „South East European Cooperation Process (SEEC) & Regional Cooperation Council (RCC)“, MFA, 14.2.2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/seecp_en.pdf, (pristupljeno: 20.8. 2017)
- Triandafyllidou, Anna, Marouf, Michaela, Dimitriadi, Angeliki, Yousef, Kleopatra, *Migration in Greece – Recent Developments in 2014*, ELIAMEP, 2014, dostupno na: http://www.eliampe.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf, (pristupljeno: 17. 8. 2017.)
- „Tsipras hails historic ties binding Greece, Serbia ahead of trilateral summit“, Ekathimerini, 13.7.2017, dostupno na: <http://www.ekathimerini.com/220031/article/ekathimerini/news/tsipras-hails-historic-ties-binding-greece-serbia-ahead-of-trilateral-summit>, (pristupljeno: 20.8.2017)
- „Foreign Ministry announcement on the demolition of properties belonging to members of the Greek National Minority in Drymmades“, Himara, MFA, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/foreign-ministry-announcement-on-the-demolition-of-properties-belonging-to-members-of-the-greek-national-minority-in-drymmades-himara.html>, (pristupljeno: 20.8.2017)
- „Hellenic Plan for the Economic Reconstruction of the Balkans (HiPERB) 2002-2011“, MFA, 14.2.2011, dostupno na: http://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/HiPERB_en.pdf, (pristupljeno: 23.8.2017)
- Cela, Alba i Lieshaj, Sashenka, *Albanian Greek Relations from the Eyes of the Albanian Public – Perceptions 2013*, Albanian Institute for International Studies and Friedrich Ebert Stiftung, Tirana, 2014.
- „Quadrilateral Meeting between Greece, Albania, Bulgaria and FYROM on cross-border cooperation“, Thessaloniki, 21-22. 4. 2016, dostupno na: <http://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/quadrilateral-conference-between-greece-albania-bulgaria-and-fyrom-on-cross-border-cooperation-thessaloniki-21-22-april-2016.html>, (pristupljeno: 18. 8. 2017.)

**THE GREECE FOREIGN POLICY TOWARDS THE BALKAN STATES
- DID THE ECONOMIC AND MIGRANT CRISES CAUSE THE LOSS
OF GREECE'S INTEREST IN THE REGION?**

ABSTRACT

The Greek foreign policy activity in the Balkans can be divided into three periods. The first period stretches from the fall of communism to the conclusion of military conflicts in the region in 1995. The next period begins with the change of government in Greece in 1996, which led to the intensified interest of this country in its neighbors. It also led to the adoption of the principles which will guide the Greek authorities in relations with the Balkan states, such as regional cooperation, encouraging European integration, friendly relations, but also using economy in the service of diplomacy. Led by these interests, the second period is marked by the improved and more intensified relations between Greece and its neighbors and by strong Greek economic presence in the region. During the Greek presidency over the EU in 2003, the European perspective of the Western Balkan states was expressed for the first time. The last period begins with the start of the economic crisis in 2008 which caused partial loss of interest of Greek authorities in the neighboring countries, due to the need to solve urgent domestic issues. However, three years after the outbreak of the crisis first signs of stabilization of economic and commercial relations were recorded between Greece, Albania, Macedonia and Serbia. Coming to power in 2014, Syriza-ANEL coalition initiated a policy of bringing their country back to the Balkans" because of multiple importance of the region to Greece.

Key words: Greece, foreign policy, economic crisis, migrant crises, regional stability, Balkan.

UDK 330.5:327(497.11)(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 70–86
pregledni članak
Primljen: 25.1.2018.

Jelena KOSTIĆ¹

Nacionalna ekonomija kao determinanta spoljne politike Srbije u kontekstu pristupanja Evropskoj uniji

SAŽETAK

Nivo ekonomske razvijenosti jedne zemlje sigurno je glavna determinanta društvenog blagostanja. U doba globalizacije ekonomske prilike na nacionalnom nivou, svakako su uslovljene kvalitetom odnosa sa drugim državama. Zbog toga nacionalnom ekonomskom razvoju doprinose i adekvatne spoljnopolitičke aktivnosti. Međutim, i prilike na nacionalnom nivou u velikoj meri određuju spoljnu politiku jedne zemlje. Težnja ka članstvu u određenim međunarodnim organizacijama takođe je uslovljena istim prilikama. Čini se da je spoljna politika Republike Srbije, pre svega, determinisana ekonomskim prilikama, iako u njenom oblikovanju veliki uticaj ima i političko nasleđe. Predmet rada jeste ukazivanje na vezu između nacionalne ekonomije i spoljne politike. Upravo je potreba za razvojem nacionalne ekonomije uticala na težnju ka članstvu u Evropskoj uniji, kao i saradnju sa Ruskom Federacijom i Narodnom Republikom Kinom. Interesi nekih od tih zemalja su suprotstavljeni. To može da utiče na kvalitet odnosa Republike Srbije sa navedenim zemljama, a samim tim i neke od prioriteta nacionalne ekonomske politike. Međutim, čini se da je teško dati odgovor na pitanje šta će se desiti u narednom periodu, iako Republika Srbija ima obavezu da kao buduća članica Evropske unije prihvati i njeno spoljnopolitičko opredeljenje. Zbog toga je možda potrebno iskoristiti trenutne pogodnosti koje Srbija ima kao kandidat za pristupanje Evropskoj uniji i kao zemlja čiji su spoljnotrgovinski partneri Ruska Federacija i Narodna Republika Kina.

Ključne reči: nacionalna ekonomija, determinante, razvijenost, saradnja, Evropska unija, Ruska Federacija, Kina.

¹ Autorka je naučni saradnik u Institutu za uporedno pravo, Beograd.

E-pošta: suputjelena@yahoo.com

U cilju razvoja nacionalne ekonomije neophodno je pratiti društveno-ekonomske prilike na globalnom nivou, a razlozi za to su mnogostruki. Kvalitet odnosa jedne države sa drugim državama može da zavisi od nivoa njihovog nacionalnog ekonomskog razvoja. Dvadeseti vek je karakterisalo vraćanje tržištu uz zahteve za liberalnu ekonomsku politiku, pravila o vođenju ekonomske politike, individualizam kao osnovu za vođenje društvenih i ekonomskih poslova, institucije koje će ograničiti zloupotrebu ekonomske politike i drugo.² Od kvaliteta odnosa sa drugim zemljama u velikoj meri zavisi realizacija nacionalnih ekonomskih interesa. Zbog toga je, pre svega, neophodno jasno definisati nacionalne spoljnopolitičke ciljeve, kao i mere i eventualne rokove za njihovu realizaciju. Parametar za njihovo definisanje, pre svega, trebalo bi da budu ne samo trenutne nacionalne potrebe, već i iskustva iz prethodnog perioda. Osim toga, ne treba zapostaviti ni činjenicu da svaka zemlja teži maksimizaciji vlastitih interesa. Strane investicije i spoljnotrgovinska saradnja zavise od obostranih ekonomskih potencijala i interesa. Neki od tih interesa mogu biti kratkoročni, ali mogu predstavljati značajan preduslov za preduzimanje daljih koraka. Tako npr. izgradnja adekvatne infrastrukture predstavlja preduslov za buduću spoljnotrgovinsku saradnju zemalja.

Podsticanje ekonomskog razvoja jedan je od opštih društvenih i političkih ciljeva, jer adekvatna nacionalna ekonomska politika može da privuče inostrane investicije. Za razvoj nacionalne privrede od velikog je značaja održavanje i uspostavljanje odnosa sa razvijenim zemljama. Sam proces globalizacije uslovljava ekonomsku međuzavisnost, a samim tim i povezivanje zemalja. Zbog toga je jedan od ciljeva Srbije i članstvo u Evropskoj uniji. Integracije svakako doprinose povećanju ekonomske saradnje između zemalja članica, a samim tim i unapređenju regionalnog ekonomskog razvoja. Ekonomska saradnja sa drugim zemljama i drugim međunarodnim institucijama predstavlja jedan segment nacionalne spoljne politike, a posebno manje razvijene zemlje nastoje da privuku što više stranih investicija i uspostave što bolju spoljnotrgovinsku saradnju. Prema pojedinim autorima, povećanje trgovinske otvorenosti, odnosno rast spoljnotrgovinske razmene (pre svega izvoza) kao mere podsticaja ukupnog ekonomskog rasta neophodan za zemlje ili tržišta skromne veličine, kao što je to slučaj u Srbiji.³

Osim težnje ka članstvu u Evropskoj uniji, jedan od prioriteta spoljne politike Srbije je i ekonomska saradnja sa Ruskom Federacijom i Narodnom Republikom Kinom. Kina poslednjih godina ulaže u nacionalnu infrastrukturu, a postojeći sporazum o bescarinskoj trgovini sa Ruskom

² Miodrag Zec i Božidar Cerović, *Kuda ide Srbija, ostvarenja i dometi reformi*, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet Univerziteta u Beograd, Beograd 2008, str. 43.

³ Goran Nikolić, „Uticaj spoljne trgovine na ekonomski rast“, *Ekonomski anali*, 165, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 162.

Federacijom otvara mogućnost za značajnu spoljnotrgovinsku saradnju.⁴ Spoljnotrgovinska saradnja nosi u sebi opasnost od pojave spoljnotrgovinskog deficita. Ukoliko se formira deficit u razmeni sa inostranstvom, njegovi negativni efekti mogu da neutrališu pozitivne efekte obezbeđenja dopunske akumulacije.⁵ Zbog toga je neophodno kontinuirano analizirati rezultate spoljnotrgovinske razmene sa ključnim partnerima.

Dosadašnje spoljnopoličko opredeljenje Srbije

Kada se govori o determinantama spoljne politike ističe se da se u obzir moraju uzeti međunarodno okruženje, unutrašnji društveni sistem, istorijski i ideosinkratički ciljevi.⁶ Nesumjivo je da navedeni činioci utiču na određene spoljne politike. Međutim, od velikog značaja za određivanje strategije spoljne politike je i finansijska stabilnost kao značajan činilac nacionalne ekonomske politike.

Neki autori prepoznaju tri faze u spoljnoj politici Srbije. Imajući u vidu okolnosti koje su bile prisutne u tim periodima, može se zaključiti da je spoljnopoličko opredeljenje u velikoj meri bilo uslovljeno nacionalnim ekonomskim prilikama. Prva faza je bila nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i stvaranja Savezne Republike Jugoslavije. Tadašnja Jugoslavija nije bila članica Ujedinjenih nacija, a ni međunarodno priznata država. Nakon proglašenja Savezne Republike Jugoslavije 1992. godine, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija odlučio je da Jugoslavija ne može nastaviti kontinuitet članstva. Beograd nije pristao na takvo rešenje, pa je Jugoslavija bila pod sankcijama Ujedinjenih nacija. Izvan navedene međunarodne organizacije ostala je sve do 2000. godine.⁷ Od tog perioda počinje doba opadanja ekonomskih aktivnosti. Samim sankcijama smanjena je mogućnost obavljanja spoljnotrgovinske razmene sa drugim zemljama. Sve to je oslabilo i preduzeća u kojima je u tom periodu postojao društveni kapital. Kako nije postojala mogućnost spoljnotrgovinske razmene u tom periodu dolazi do pojave "crnog tržišta", a što dodatno narušava već poljuljanu finansijsku stabilnost. Međutim, često se mogu čuti prigovori da ni posle 5. oktobra 2000. godine, nije postojala spoljnopolička strategija koja

⁴ Strana ulaganja mogu biti u vidu kredita, portfolio investicija i direktnih investicija. Narodna Republika Kina vrši ulaganja u nacionalnu ekonomiju putem kreditiranja infrastrukturnih projekata.

⁵ Emilija Vukadin, *Ekonomika politika*, Dosije i Savet projekta „Konstituisanje Srbije kao pravne države“, Beograd, 1999. str. 123.

⁶ Ivo Visković, „Determinante spoljne politike Srbije“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (urs.) *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 17.

⁷ Srećko Đukić, Boris Varga, *Srbija na putu ka EU i Rusija*, 2/2017, Evropski pokret u Srbiji i Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2017, str. 5.

bi nedvosmisleno definisala spoljnopolitičke ciljeve. Od 2001. godine prisutan je stav da na srpskom tržištu ima mesta i za Rusiju, ali da je prioritet članstvo u Evropskoj uniji.⁸ U tom periodu intenzivno se odvija postupak privatizacije društvenih preduzeća. Na domaćem tržištu pojavljuju se različiti investitori. Međutim, nekoliko godina kasnije pokazalo se da to nije povoljno uticalo na razvoj nacionalne ekonomije već, naprotiv, doprinosi sve većoj nezaposlenosti, a ni proizvodna delatnost nije bila na zadovoljavajućem nivou. Iako je ideja o članstvu u Evropskoj uniji donela i prelazak na tržišnu privredu to je za Srbiju, koja je već prethodno osiromašena, imalo prilično negativne posledice. Naravno, taj period tranzicije bio je bolan za celokupnog stanovništvo. Uprkos tome od članstva u Evropskoj uniji nije se odustalo, ali se u ekonomskom smislu Srbija sve više okreće saradnji sa Rusijom.

Treća faza počinje od 2006. godine nakon održanog referenduma o nezavisnosti Crne Gore. Tada je ona postala samostalna država, a Srbija sukcesor u svim međunarodnim organizacijama i sporazumima. U tom periodu je uspostavljena aktivna spoljna politika Srbije u integraciji sa Evropskom unijom, a istovremeno počinje proces zbližavanja sa Rusijom. Razvija se regionalna saradnja i potpisuje se Sporazum o slobodnoj trgovini CEFTA u decembru 2006. godine. Tu fazu obeležava pokušaj rešavanja statusa Kosova i jednoglasno proglašenje nezavisnosti pokrajine 17. februara 2008. godine.⁹ Za dalji razvoj nacionalne ekonomije od posebnog značaja je potpisivanje Sporazuma o slobodnoj trgovini. Naime, ukoliko se želi postići konkurentnost van regiona, potrebno je kroz regionalnu saradnju izaći na evropsko tržište. Upravo navedeni sporazum može da doprinese bržem članstvu u Evropskoj uniji. Potpisivanje Sporazuma je predstavljalo pozitivan signal da region gradi atraktivno i stabilno okruženje i unapređuje okvir za uzajamna ulaganja, kao i strane direktne investicije.¹⁰

Ekonomski razvijenije zemlje u svakom slučaju lakše prevazilaze ekonomsku krizu. Brzina prevazilaženja zavisi i od adekvatnog spoljnopolitičkog opredeljenja. Na nacionalne ekonomije u velikoj meri utiče i međunarodna politička ekonomija. To podrazumeva i pravila i institucije koje stvaraju razvijenije zemlje u cilju institucionalizacije ekonomskih aktivnosti na međunarodnom nivou u pojedinim oblastima svetske ekonomije. Takođe, to uključuje i politiku manje razvijenih zemalja, a koje su uključene u svetsku ekonomiju putem liberalizacije trgovine, investicija i proizvodnje.¹¹

⁸ Ibid. str. 6.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Sanja Jelisavac i Mina Zirojević Fatić, „Regionalne integracije na prostoru Zapadnog Balkana sa posebnim osvrtom na CEFTA“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 149 i 150.

¹¹ Ngairé Woods, „International political economy in an age of globalization“ in: John Baylis and Steve Smith (eds.), *The Globalization of the world politics: An introduction to international relations*, Second edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2001. p. 290.

Ekonomski slabije zemlje ne samo da moraju da prihvate pravila koja su drugi uspostavili, već i imaju poteškoće sa uključivanjem u svetsku ekonomiju. Naravno, te zemlje u koje spada i naša zemlja nemaju mnogo nezavisnosti prilikom donošenja odluka u vezi sa uključivanjem i određivanjem pravca u oblasti svetske ekonomije.¹² Uprkos tome, spoljnopolićka povezanost sa određenim zemljama u značajnoj meri može doprineti unapređenju nacionalnog ekonomskog razvoja. Međutim, to zahteva konstantne ustupke i prilagođavanja ekonomski slabijih država. Veliki pomak za našu zemlju predstavlja i dobijanje statusa kandidata u procesu pristupanja Evropskoj uniji.

Uticaj članstva u Evropskoj uniji na nacionalni ekonomski razvoj

Evropska unija je ekonomski i politički simbol uspešnog razvoja i sve bivše zemlje socijalizma su težile toj celini.¹³ U tome je značajnu ulogu imalo dominantno shvatanje da od spremnosti Evropske unije da pomogne u određenim oblastima zavise brojni projekti od značaja za razvoj istočnoevropskih zemalja.¹⁴ Istok se u političkom, vojnom i ekonomskom smislu raspao, pa su nakon toga zemlje Istočne i Srednje Evrope imale težnju da se što pre i potpunije uključe u opšteevropske procese, odnosno u zapadnu Evropu.¹⁵ Velike transformacije u istočnom i središnjem delu Evrope su srušile nametnuti način razmišljanja i tražile su mogućnost hvatanja toka ka ekonomski razvijenijoj Zapadnoj Evropi.¹⁶ Pre prijema ekonomski slabijih zemalja u članstvo bilo je potrebno ojačati njihov ekonomski potencijal. Zbog toga su i uspostavljeni ekonomski kriterijumi kao jedan od obaveznih uslova za prijem u članstvo Evropske unije. Međutim, već sticanjem statusa kandidata, svaka potencijalna članica ima mogućnost korišćenja fondova Evropske unije kako bi ojačala kapacitete nacionalne ekonomije u određenim oblastima. U skladu sa tim, od trenutka dobijanja statusa kandidata Republika Srbija ima mogućnost korišćenja sredstava fondova i programa Evropske unije, a kasnije samim pristupanjem mogućnost istupanja na zajedničkom tržištu, porast stranih ulaganja, povećanje zaposlenosti, unapređenje zaštite prava potrošača.¹⁷

Prema aktuelnim podacima trgovinska liberalizacija negativno utiče na porast zarada kod 40% najsiromašnijih, a pozitivno utiče na rast zarada među bogatijim zemljama. Stoga se zaključuje da ne postoji uzročno-posledična

¹² Ibid., p. 291.

¹³ Radovan Vukadinović, „Izazovi sigurnosti u Europskom prostoru“, u: Radovan Vukadinović i Vlatko Mileta (urs.), *Međunarodni odnosi: Izabrane teme*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1995. str. 18.

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Radovan Vukadinović, „Izazovi sigurnosti u Europskom prostoru“, op. cit., str. 6.

¹⁶ Ibid., str. 13.

¹⁷ Aleksandar Gajić, Slobodan Janković, „Četiri stuba srpske spoljne politike“, op. cit., str. 192.

veza između stranih investicija i smanjenja siromaštva.¹⁸ Imajući u vidu navedeno, neki autori smatraju da naša zemlja u ekonomskom smislu ne dobija mnogo od ulaska u Evropsku uniju, kao i da neulaskom u navedenu zajednicu, ostaje više prostora za drugačiju ekonomsku politiku. Prema njihovom mišljenju to bi moglo u većoj meri da doprinese razvoju nacionalne privrede.¹⁹ Nasuprot njima, drugi autori smatraju da je najznačajniji i dominantan spoljnotrgovinski partner Srbije Evropska unija na koju se odnosi preko polovine ukupnog izvoza i uvoza Srbije. Zbog toga je opredeljenje Srbije da se priključi Uniji svakako njeno strateško opredeljenje u spoljnoj politici. Međutim, Srbija ostvaruje stalne spoljnotrgovinske deficite u trgovini sa Evropskom unijom, kao značajno razvijenijim i konkurentnijim partnerom. Uprkos tome, prema nekim autorima pozitivna strana tog odnosa jeste što nakon primene preferencijala za Srbiju od 2003. godine, izvoz u Evropsku uniju dinamično raste.²⁰ Isto tako, teorije regionalne ekonomske integracije sugerišu da će zemlja imati više koristi od regionalne ekonomske integracije ukoliko značajno trguje sa njom i pre njenog učlanjenja.²¹ Pozitivna strana pristupanja Evropskoj uniji je i što će Srbija uspostaviti potpunu slobodu tokova kapitala između zemalja u Evropskoj uniji. Osim toga, od velikog značaja je i mogućnost korišćenja sredstava iz fondova Evropske unije, a veliku prednost predstavlja i efikasnija zaštita od inostrane konkurencije.²²

Uopšteno gledajući spoljnotrgovinsku razmenu posle 2000. godine karakteriše visok deficit, kao i niska vrednost i nepovoljna struktura izvoza.²³ Podaci Republičkog zavoda za statistiku za period od januara do decembra meseca 2016. godine svedoče da su u izvozu glavni spoljnotrgovinski partneri od zemalja članica Evropske unije bile: Italija, Nemačka i Rumunija. U uvozu su najveći spoljnotrgovinski partneri bili: Nemačka, Italija i Mađarska. U navedenom periodu najveća spoljnotrgovinska robna razmena postojala je sa zemljama sa kojima Srbija ima potpisan sporazum o slobodnoj

¹⁸ Ibid., str. 193.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Predrag Bjelić, *Uticaj pridruženja Srbije Evropskoj uniji na njenu spoljnotrgovinsku politiku*, Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, Fondacija za otvoreno društvo, Beograd, 2016. str. 2. Tekst se nalazi na veb-stranici: <http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2016/11/Uticaj-pridru%C5%BEenja-Srbije-EU-na-njenu-spoljnotrgovinsku-politiku-Predrag-Bjeli%C4%87.pdf>, 17. septembar 2017.

²¹ Više o tome: Richard G. Lipsey *The Theory of Customs Unions: A General Survey*, *The Economic Journal*, no. 52, 1960, p. 496. Ibid., str. 2.

²² Predrag Bjelić, *Uticaj pridruženja Srbije Evropskoj uniji na njenu spoljnotrgovinsku politiku*, op. cit., str. 4.

²³ Biljana Jovanović Gavrilović, „Tranzicija privrede Republike Srbije: Dostignuća i izazovi“, u: Vlastimir Leković (ur.) *Institucionalne promene kao determinant privrednog razvoja Republike Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016. str. 32.

trgovini. Od toga zemlje članice Evropske unije čine 64,4% ukupne razmene. Najveći spoljnotrgovinski suficit u periodu od januara do decembra 2016. godine ostvaren je sa Rumunijom, Italijom, Bugarskom, Velikom Britanijom, Slovačkom i Hrvatskom.²⁴ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za jul mesec 2017. godine, imajući u vidu zemlje članice Evropske unije u izvozu su glavni spoljnotrgovinski partneri bili Italija, Nemačka i Rumunija. U istom periodu najviše se uvozilo iz Nemačke, Italije i Mađarske. Najveća spoljnotrgovinska razmena ostvarena je sa zemljama sa kojima Srbija ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini. Od toga zemlje članice Evropske unije čine 64,8% ukupne razmene. Spoljnotrgovinski suficit je ostvaren sa zemljama koje su članice Evropske unije: Rumunijom, Bugarskom, Italijom, Hrvatskom, Slovačkom i Velikom Britanijom.²⁵

Imajući u vidu određena ograničenja nacionalne ekonomije, makroekonomska politika bi prema nekim autorima trebalo da bude usmerena na stvaranje povoljnog ambijenta za investicije. Prema njihovom mišljenju to bi doprinelo ostvarenju dugoročno održivih visokih stopa privrednog rasta, kao i stvaranju povoljnog ambijenta za investicionu aktivnost, a što će se odraziti na ostvarenje dugoročno održivih visokih stopa privrednog rasta. Na osnovu toga trebalo bi očekivati smanjenje nezaposlenosti, kao i porast životnog standarda stanovnika.²⁶ Upravo zbog toga je od značaja za razvoj nacionalne ekonomije privlačenje što većeg broja stranih investitora, ali ne po svaku cenu. Pre svega treba imati u vidu način i rezultate njihovog investiranja. Kada je u pitanju spoljna trgovina trebalo bi voditi računa o smanjenju spoljnotrgovinskog deficita koji je u velikoj meri prisutan u spoljnoj politici Republike Srbije.

Zbog navedenog trebalo bi težiti povećanju bruto dodate vrednosti u proizvodnim delatnostima, a koje će dati značajan doprinos privrednom rastu. Opravdan je stav autora koji smatraju da generator rasta bruto domaćeg proizvoda treba tražiti u povećanju izvoza i formiranju adekvatne strukture izvoza, što podrazumeva podizanje konkurentnosti domaće privrede, specijalizaciju izvoza i aktivnu podršku država izvozno orijentisanoj proizvodnji. Povećanje izvoznih prihoda je prvi uslov finansiranja uvoza opreme i tehnologije, a to znači ubrzan ekonomski rast i razvoj u budućnosti.²⁷

²⁴ Konačni podaci o spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni nalaze se na veb-strani: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4258>, 17. septembar 2017.

²⁵ Podaci o spoljnotrgovinskoj razmeni za jul mesec 2017. godine nalazi se na: www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306, 17. septembar 2017.

²⁶ Petar Veselinović, „Ekonomske efekte tranzicije privrede Republike Srbije”: u: Vlastimir Leković (ur.) *Institucionalne promene kao determinante privrednog razvoja Republike Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016. str. 63.

²⁷ Ibid., str. 64.

Zbog toga bi trebalo u postupku pristupanja Evropskoj uniji iskoristiti sredstva iz njenih fondova namenjena zemljama kandidatima.²⁸

Međutim, uprkos pozitivnim aspektima pristupanja Evropskoj uniji, u teoriji se često ističu i njegovi negativni aspekti. Tako neki autori ističu da su kod malih i nedovoljno razvijenih zemalja češće izražene negativne strane procesa integracija. Razlog za to je i činjenica da mala zemlja takođe mora da otvori svoje tržište za uvozne proizvode iz zemalja članica. U tom slučaju, ukoliko su ostale članice ekonomski moćnije ili fleksibilnije u organizaciji proizvodnje, domaći proizvođači će svakako biti istisnuti sa domaćeg tržišta.²⁹ Osim toga, često se ističe da poseban problem može da predstavlja činjenica što je neki od bitnih spoljnotrgovinskih partnera izvan integracija u koju zemlja ulazi.³⁰ Oba navedena prigovora adekvatna su kada je u pitanju nacionalna ekonomija. Tržište Republike Srbije je svakako veoma malo i nerazvijeno, a jedan od najvećih spoljnotrgovinskih partnera je Ruska Federacija zbog postojanja Sporazuma o slobodnoj trgovini. Naravno, moguće negativne posledice evropskih integracija svakako bi trebalo imati u vidu. Uprkos navedenom, postoje i pozitivne činjenice koje opravdavaju nacionalno opredeljenje za članstvo u Evropskoj uniji. Integracije će doprineti uključivanju u zajedničko tržište što podrazumeva slobodno kretanje roba, usluga i kapitala. Istovremeno, to olakšava uvoz stranih direktnih investicija. Povećava se izvoz jer one doprinose izvoznom tržištu i povećanju nacionalnog bruto proizvoda.³¹ Imajući u vidu navedeno, ne treba odustajati od članstva u Evropskoj uniji, ali svakako ni od spoljnotrgovinske saradnje sa značajnim spoljnopoličkim partnerima.

Ekonomski odnosi sa Rusijom

Kada je u pitanju odnos sa Rusijom tu postoji potreba za saradnjom u oblasti energetike, kao i infrastrukturnog razvoja. Jedan od značajnijih sporazuma jeste i ugovor o pristupanju Srbije projektu izgradnje gasovoda "Južni tok" za snabdevanje energentima i u okviru njega privatizacija srpske kompanije "NIS" čiji je većinski vlasnik postao ruski "Gasprom". Osim toga potpisan je i ugovor između "Gasproma" i "Srbijagasa" o formiranju zajedničke kompanije za modernizaciju podzemnog skladišta gasa "Banatski Dvor", a koji je potpisan u Beču 2010.³² U ekonomskom smislu Ruska Federacija zaista jeste značajan partner Srbije. Ona u Srbiju izvozi sirovine i

²⁸ Posebno bi trebalo imati u vidu sredstva koja su namenjena poljoprivrednom i ruralnom razvoju.

²⁹ Ivan Marković i Dragan Petrović, „Međunarodna ekonomska integracija: Efekti I izazovi članstva“, u: Vlastimir Leković (ur.), *Institucionalne promene kao determinante privrednog razvoja Republike Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016. str. 158.

³⁰ Ibid.

³¹ Ivan Marković i Dragan Petrović, „Međunarodna ekonomska integracija: Efekti I izazovi članstva“, op. cit., str. 159.

³² Aleksandar Gajić, Slobodan Janković, „Četiri stuba srpske politike“, op. cit., str. 181. i 182.

mašinske proizvode, a Srbija u Rusku Federaciju izvozi farmaceutske proizvode, mašine, opremu, robu široke potrošnje, prehrambene i tekstilne proizvode. Osim toga, Srbija ima status povlašćene nacije u trgovinskim odnosima prema velikom ruskom tržištu.³³ Poseban značaj za nacionalnu ekonomiju predstavljaju bilateralni sporazumi koji su zaključeni sa Rusijom. U toj oblasti od značaja su: Sporazum Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o formiranju Međuvladinog jugoslovensko-ruskog komiteta za trgovinu, ekonomiju i naučno-tehničku saradnju iz 1994. godine, Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o trgovini i ekonomskoj saradnji iz 1994. godine, Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije u isporukama prirodnog gasa iz Ruske Federacije u Saveznu Republiku Jugoslaviju iz 1995. godine, Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o stimulanju i uzajamnoj zaštiti ulaganja iz 1995. godine, Sporazum između Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o saradnji u izgradnji gasovoda na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije iz 1996. godine, Protokol između Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije u isporukama nafte iz Ruske Federacije u Saveznu Republiku Jugoslaviju iz 1996. godine, Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o saradnji u oblasti agroindustrijskog kompleksa iz 1996. godine.³⁴

Nakon 2000. godine intenzivirana je saradnja Ruske Federacije i Republike Srbije. Tada je potpisan veliki broj značajnih sporazuma, kao što su: Sporazum potpisan između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o saradnji u oblasti turizma iz 2011. godine, Memorandum potpisan od strane Ministarstva finansija i privrede – Uprave carina Republike Srbije i Federalne carinske službe Ruske Federacije o razmeni statističkih podataka o spoljnoj trgovini, Sporazum potpisan između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o isporukama prirodnog gasa iz Ruske Federacije u Republiku Srbiju iz 2012. godine, Sporazum potpisan od strane Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o odobrenju državnog izvoznog kredita Vladi Republike Srbije iz 2013. godine, Memorandum o razumevanju u oblasti energetske efikasnosti, uštede energije i obnovljivih izvora energije između Ministarstva rudarstva i energetike Republike Srbije i Ruske agencije za energetske efikasnost Ministarstva energetike Ruske Federacije iz 2014. godine, kao i Memorandum o razumevanju potpisan od strane Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije u oblasti ekonomske saradnje, privlačenja investicija i realizacije zajedničkih projekata iz 2015. godine.³⁵

³³ Ibid., str. 182.

³⁴ Navedeni podaci se nalaze na veb-strani: http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_ugovori/rusija.pdf, 17. septembar 2017.

³⁵ Ibidem.

Iako su svi navedeni dokumenti podjednako važni za bilateralnu saradnju u oblasti ekonomije, svakako najvažniji dokument, a koji bi mogao da bude i kamen spoticanja u vezi sa članstvom Republike Srbije u Evropskoj uniji jeste Sporazum o slobodnoj trgovini iz 2000. godine, a koji Srbiji obezbeđuje da u slobodnom režimu u neograničenim količinama izvozi oko 99% robe na rusko tržište. Prema zvaničnim podacima Ministarstva spoljnih poslova, robna razmena u prvih devet meseci dostigla je 1.525.896.000 evra. Od toga je vrednost izvoza 518.796.000, a uvoz 1.007.110.000 evra.³⁶ Potpisivanjem Sporazuma o slobodnoj trgovini stvoreni su uslovi za slobodno kretanje robe i kapitala uz poštovanje pozitivnog zakonodavstva u svakoj državi, kao i pravila Svetske trgovinske organizacije. Osim toga, ciljevi potpisivanja bili su proširenje i podsticanje međusobnih trgovinsko-ekonomskih odnosa radi ubrzanja razvoja dve države, unapređenja uslova života i rada, povećanja zaposlenosti stanovništva u oblasti proizvodnje, postizanja proizvodne i finansijske stabilnosti dve države, obezbeđivanja uslova za lojalnu konkurenciju između privrednih subjekata, harmonizacija carinskih procedura, primena pravila o poreklu robe u skladu sa normama međunarodne prakse, kao i usaglašavanje postupka kontrole porekla robe od strane carinskih organa dve države.³⁷ Strane ugovornice su se obavezale na preduzimanje mera za postepeno ukidanje u međusobnoj trgovini uvoznih carina i dažbina i drugih mera ekvivalentnog spoljnotrgovinskog dejstva za robu poreklom sa njihovih carinskih teritorija. Protokolom zaključenim između Vlade Republike Srbije i Ruske Federacije uz Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o slobodnoj trgovini između Savezne Republike Jugoslavije i Ruske Federacije uređeni su izuzeci od primene navedenog režima.

Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2016. godinu, najveća spoljnotrgovinska razmena ostvarena je sa zemljama sa kojima postoji potpisan sporazum o spoljnoj trgovini. Među tim zemljama nalazi se i Rusija, a koja je prema tim podacima četvrti partner Republike Srbije u spoljnoj trgovini. Međutim, istovremeno postoji i veliki deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa Rusijom. Razlog za to jeste činjenica što se u Republiku Srbiju u velikoj meri uvoze energenti (nafta i gas). Dok je suficit ostvaren u odnosu sa Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Makedonijom, Rumunijom, Italijom,

³⁶ Navedeni podaci se nalaze na veb-strani: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11519-ruska-federacija?lang=cyr>, 17.septembar 2017.

³⁷ Član 2 Sporazuma o slobodnoj trgovini. Najvažniji sporazum za privrednu saradnju Srbije i Rusije ratifikovan je Zakonom o potvrđivanju Sporazuma između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o slobodnoj trgovini između Savezne Republike Jugoslavije i Ruske Federacije („Službeni list SRJ –Međunarodni ugovori“, broj 1/2001). Tekst navedenog Sporazuma nalazi se na veb-stranici: <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/01%20SporazumSaRuskomFederacijom.pdf>, 17. septembar 2017.

Bugarskom, Velikom Britanijom, Slovačkom i Hrvatskom.³⁸ Podaci Republičkog zavoda za statistiku o spoljnotrgovinskoj razmeni za jul mesec 2017. veoma su slični podacima iz 2016. godine. Najveća spoljnotrgovinska razmena bila je sa zemljama sa kojima postoji potpisan sporazum o spoljnotrgovinskoj razmeni. U tom periodu četvrti glavni spoljnotrgovinski partner Republike Srbije bila je Ruska Federacija. Međutim, kao i u prethodnoj godini zabeležen je veliki spoljnotrgovinski deficit u odnosu sa Ruskom Federacijom. Najveći suficit u spoljnoj trgovini ostvaren je sa zemljama u okruženju: Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Makedonijom. Kada su u pitanju ostale zemlje, veliki suficit ostvaren je i sa Rumunijom, Bugarskom, Italijom, Hrvatskom, Slovačkom i Velikom Britanijom.³⁹ Navedeni podaci nameću zaključak da je osim ekonomske saradnje sa Rusijom od velikog značaja za Republiku Srbiju i saradnja sa drugim zemljama, od kojih je većina zemalja članica Evropske unije. Ipak, ne treba zaboraviti veoma bitnu činjenicu, a to je da Evropska unija zahteva ispunjenje uslova za prijem u članstvo.

Spoljnotrgovinska saradnja sa Narodnom Republikom Kinom

Republika Srbija i Narodna Republika Kina intenzivirale su saradnju u oblasti infrastrukture od 2009. godine. Međutim, ne treba zapostaviti ni zainteresovanost kineske strane u oblasti poljoprivrede (proizvodnja kukuruza, pšenice, soje, šećerne repe, prehrambene industrije, trgovine, obrazovanja, kulture i sporta).⁴⁰ Zbog toga se ističe kontinuirana potreba za uspostavljanjem kontakata i putem kulturnih i naučnih manifestacija u cilju jačanja te saradnje. Samim tim, to će doprineti i povećanju investicija Kine u oblastima od značaja za ekonomski razvoj.⁴¹ Naravno, Kina u tim investicijama ima i sopstveni interes. On se ogleda u povezivanju sa celinom evropskog prostora kao tržišta visoke kupovne moći i samim tim idealnog za plasiranje sopstvenih proizvoda.⁴² Smatra se da je Sporazum o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u infrastrukturnim projektima iz 2009. godine dao podsticaj jačanju ekonomskih odnosa Republike Srbije i Kine. To je imalo za

³⁸ Podaci o spoljnotrgovinskoj razmeni Republike Srbije u 2016. godini nalaze se na veb-stranici: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4258>, 17. septembar 2017.

³⁹ Podaci se nalaze se na veb-stranici Zavoda za statistiku Republike Srbije: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306>, 17. septembar 2017.

⁴⁰ Dragana Mitrović, „Modeli produbljivanja saradnje sa NR Kinom i zemljama Centralne i Istočne Azije“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 27.

⁴¹ Ibid., str. 28.

⁴² Aleksandar Gajić, Slobodan Jovanović, „Četiti stuba srpske spoljne politike“ u: Dragan Đukanović i Miloš Jončić (urs.), *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012. str. 178.

rezultat uspostavljanje saradnje dve zemlje u više projekata u oblasti infrastrukture u Republici Srbiji. Kao najznačajniji izdvajaju se izgradnja „Pupinovog mosta” koji povezuje Zemun sa Borčom, projekat termoelektrane „Kostolac”, izgradnja dve deonice autoputa Obrenovac–Ljig na koridoru 11. Međutim, posebno se izdvaja projekat koji se sprovodi u okviru mehanizma saradnje Kine i zemalja Centralne i Istočne Evrope. On se tiče modernizacije i izgradnje pruge Beograd–Budimpešta. U taj projekat je uključena i Mađarska. Osim toga kao jedan od važnijih sporazuma u oblasti ekonomske saradnje navodi se i ugovor koji je 2016. godine Vlada Republike Srbije potpisala sa kineskom kompanijom „Hestil” o prodaji Železare Smederevo, a čije je preuzimanje završeno do kraja juna 2016. godine.⁴³

Iako su ekonomski odnosi Srbije i Kine ojačani posle 2009. godine, sporazumi o ekonomskoj saradnji dve zemlje postojali su i ranije. O tome svedoče sledeći bilateralni sporazumi: Sporazum o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Narodne Republike Kine iz 1995. godine, Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Narodne Republike Kine o uzajamnom podsticanju i zaštiti ulaganja iz 1995. godine, Sporazum o saradnji u oblasti telekomunikacija i pošta između Savezne vlade Republike Jugoslavije i Vlade Narodne Republike Kine iz 2000. godine, Sporazum o konverziji dela pomoći Narodne Republike Kine Saveznoj Republici Jugoslaviji po sporazumu o ekonomsko-tehničkoj saradnji iz 1999. godine (postignut razmenom pisama) iz 2000. godine, Sporazum o ekonomskoj i tehničkoj saradnji između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije Vlade Narodne Republike Kine iz 2000. godine, kao i Okvirni sporazum o privredno-tehničkoj saradnji između Vlade Narodne Republike Kine i Vlade Republike Srbije iz 2006. godine.⁴⁴

Nakon 2009. godine ipak je potpisan najveći broj bilateralnih sporazuma sa Narodnom Republikom Kinom. Okvirni sporazum o privredno-tehničkoj saradnji između Vlade Republike Srbije iz Vlade Narodne Republike Kine potpisan je 2009. godine. Nakon toga potpisani su sledeći sporazumi: Memorandum o razumevanju, a koji je potpisan između Ministarstva rudarstva i energetike Republike Srbije i Nacionalne uprave za energetiku Narodne Republike Kine 2010, a tiče se saradnje u oblasti energetike. Zatim je 2012. godine potpisan Aneks broj 1 Sporazuma o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u oblasti infrastrukture između Vlade Republike Srbije i Narodne Republike Kine. Osim oblasti infrastrukture i energetike, predmet međusobne saradnje jeste i oblast telekomunikacija i informacionih

⁴³ Navedeni podaci se nalaze na veb-stranici: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11465-kina?lang=cyr>, 17. septembar 2017.

⁴⁴ Podaci o bilateralnim sporazumima koje je Republika Srbija potpisala sa Narodnom Republikom Kinom nalaze se na: www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralagovori/kina.pdf, 17. septembar 2017.

tehnologija. U toj oblasti je tadašnje Ministarstvo spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija Republike Srbije 2013. godine potpisalo Memorandum o razumevanju sa Ministarstvom tehnologija Narodne Republike Kine, a koji se tiče privrednotehničke saradnje dve vlade u navedenoj oblasti.⁴⁵

Pre dve godine započet je postupak afirmacije puta svile. Memorandum o razumevanju između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine o zajedničkoj afirmaciji ekonomskog pojasa, puta svile i pomorskog puta svile XXI veka potpisan je 2015. godine. Od značaja za navedenu oblast je i Memorandum o razumevanju razvoja informatičkog puta svile za informacionu povezanost, a koji je potpisan između Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija Republike Srbije i Nacionalnog komiteta za reforme i razvoj Narodne Republike Kine iz 2016. godine. Osim navedenih oblasti, od značaja je i Sporazum o saradnji u oblasti odbrambene industrije, a koji je potpisan između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine u toku 2016. godine. Kada je u pitanju oblast proizvodnje i unapređenje spoljnotrgovinske saradnje, svakako su značajni: Okvirni sporazum koji je potpisan između Ministarstva privrede Republike Srbije i Nacionalne komisije za razvoj i reforme Narodne Republike Kine o razvoju saradnje u oblasti proizvodnih kapaciteta iz 2016. godine i Sporazum o privrednotehničkoj saradnji između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine iz 2016. godine.⁴⁶ Razvoj saradnje u oblasti proizvodnih kapaciteta mogao bi da doprinese unapređenju nacionalne proizvodne delatnosti. To bi naravno moglo pozitivno da se odrazi i na spoljnotrgovinsku aktivnost Republike Srbije.

Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku u toku 2016. godine Kina nije bila glavni spoljnotrgovinski partner u izvozu, dok je bila jedan od vodećih partnera u uvozu, pored Nemačke i Italije. Međutim, u navedenom periodu zabeležen je najveći spoljnotrgovinski deficit sa Kinom. Razlog za to je pre svega veliki uvoz telefona za mreže stanica i laptopova.⁴⁷ Slično stanje je i prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za jul mesec 2017. godine. Narodna Republika Kina je i u navedenom periodu jedan od glavnih spoljnotrgovinskih partnera u uvozu. Ona se nalazi na trećem mestu odmah nakon Nemačke i Italije, dok su u izvozu glavni spoljnotrgovinski partneri druge zemlje. U julu mesecu 2017. godine opet je zabeležen najveći spoljnotrgovinski deficit sa Kinom iz istih razloga kao i prethodne godine.⁴⁸

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Podaci o spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni za 2016. godinu dostupni su na: www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306, 17. septembar 2017.

⁴⁸ Podaci o spoljnotrgovinskoj razmeni za mesec jul 2017. godine nalaze se na veb-stranici: www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306, 17. septembar 2017.

Iako je spoljnotrgovinski deficit nepoželjan u međunarodnoj trgovini, saradnju sa Narodnom Republikom Kinom bi trebalo produbljivati u određenim oblastima. Pre svega, misli se na infrastrukturne projekte. Osim toga, ne treba zaboraviti ni činjenicu da je u Republici Srbiji nedavno otvorena Kineska banka, a što bi trebalo da doprinese upravo unapređenju ulaganja u takve projekte. Otvaranje predstavništava kineskih firmi takođe bi povoljno moglo da se odrazi ne samo na privredu, već na celokupnu nacionalnu ekonomiju. To bi se, pre svega, ogledalo u povećanju zaposlenosti ali i obezbeđivanju dodatnih budžetskih prihoda. Osim toga, ne treba zaboraviti ni činjenicu da izgradnja infrastrukture omogućava lakše povezivanje sa drugim zemljama, a što bi moglo da doprinese unapređenju spoljnotrgovinskih odnosa.

Zaključak

Spoljna politika Republike Srbije je orijentisana na saradnju sa Kinom, Rusijom i Evropskom unijom. Razlozi za takvo opredeljenje su kako političko-idelološki, tako i ekonomski. Međutim, treba imati u vidu da pristupanje Uniji ujedno usmerava i spoljnu politiku njenih članica. To bi u izvesnim slučajevima značilo i prekid saradnje sa određenim zemljama ukoliko je to deo zajedničkih politika Evropske unije. Tada bi se moglo postaviti pitanje postojanja Sporazuma o bescarinskom režimu koji je Republika Srbija zaključila sa Ruskom Federacijom. Naravno, za Republiku Srbiju je postojanje tog sporazuma od izuzetnog značaja s obzirom da je Ruska Federacija jedan od njenih najvećih spoljnotrgovinskih partnera. Međutim, u tom odnosu Srbija ostvaruje i veliki spoljnotrgovinski deficit. On je uslovljen uvozom energenata (nafte i gasa). Osim Ruske Federacije i Narodna Republika Kina je jedan od strateških spoljnotrgovinskih partnera Republike Srbije. Od velikog značaja za razvoj privrede, a samim tim i sveopšte nacionalne ekonomije, jeste ulaganje Kine u infrastrukturu. Neki od najvećih projekata u toj oblasti su: izgradnja termoelektrane "Kostolac", izgradnja deonice pruge "Beograd-Budimpešta", kao i izgradnja obilaznice oko Beograda. Jedan od novijih, ali veoma značajnih projekata, svakako je i novi put svile. Međutim, zbog uvoza tehničke robe iz Kine sa navedenom zemljom u spoljnoj trgovini takođe postoji veliki spoljnotrgovinski deficit. Značajan pomak u saradnji dve zemlje predstavlja i nedavno otvaranje „Kineske banke“ u Republici Srbiji. To bi moglo imati pozitivan uticaj na dalja ulaganja u oblasti infrastrukture. Osim toga, od velikog značaja za razvoj nacionalne ekonomije jeste i otvaranje filijala velikih kineskih firmi na teritoriji Srbije. To bi moglo da doprinese smanjenju nezaposlenosti, ali i prilivu budžetskih sredstava.

Kada je u pitanju spoljnotrgovinska saradnja sa drugim zemljama, ona je svakako u najvećoj meri ostvarena sa zemljama sa kojima postoje sporazumi o bescarinskom režimu, kao i sa zemljama iz okruženja. Od

zemalja iz okruženja, značajna spoljnotrgovinska saradnja je u toku 2017. godine ostvarena sa Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Makedonijom. Stoga je svakako od ključnog značaja za nastavak te saradnje unapređenje postojeće i izgradnja nove infrastrukture. Tome u velikoj meri doprinosi saradnja sa Narodnom Republikom Kinom.

Dobijanjem statusa kandidata Srbija je stekla mogućnost pristupa izvesnim programima i fondovima Unije, ali bi se moglo postaviti pitanje kako će nakon pristupanja uspeti da se izbori na slobodnom tržištu sa ekonomski razvijenijom konkurencijom. Kao što navode neki autori, to može da dovede do dodatnog slabljenja već nedovoljno razvijene nacionalne ekonomije.

Imajući u vidu navedeno, ipak bi trebalo naglasiti da Srbija ne treba da se osloni isključivo na pristupanje Evropskoj uniji kada je u pitanju jačanje njenih ekonomskih kapaciteta. Osim toga, treba imati u vidu da je svaki međunarodni odnos zasnovan na ekonomskim interesima njegovih aktera i da je podložan kako preispitivanju, tako i promenama. Ono što trenutno determiniše spoljnu politiku jedne zemlje, ne mora da znači da će biti značajan faktor i u budućnosti.

Bibliografija

Bjelić, Predrag, Uticaj pridruženja Srbije Evropskoj uniji na njenu spoljnotrgovinsku politiku, Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, Fondnacija za otvoreno društvo, Beograd, 2016.

Đukić, Srećko, Boris, Varga, Srbija na putu ka EU i Rusija, 2/2017, Evropski pokret u Srbiji i Forum za međunarodne odnose, Beograd, 2017.

Gavrilović, Jovanović Biljana, „Tranzicija privrede Republike Srbije: Dostignuća i izazovi“, u: Vlastimir Leković (ur.) Institucionalne promene kao determinante privrednog razvoja Republike Srbije, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016, str. 25-43.

Jelisavac, Sanja i Fatić, Zirojević Mina, „Regionalne integracije na prostoru Zapadnog Balkana sa posebnim osvrtom na CEFTA“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (ur.), Elementi strategije spoljne politike Srbije, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 134-152.

Nikolić, Goran, „Uticaj spoljne trgovine na ekonomski rast“, *Ekonomski anali*, 165, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 145-164.

Marković, Ivan i Petrović, Dragan, „Međunarodna ekonomska integracija: Efekti I izazovi članstva“, u: Vlastimir Leković (ur.), *Institucionalne promene kao determinante privrednog razvoja Republike Srbije*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016, str. 157-172.

- Mitrović, Dragana, „Modeli produbljivanja saradnje sa NR Kinom i zemljama Centralne i Istočne Azije“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 25-28.
- Visković, Ivo, „Determinante spoljne politike Srbije“, u: Edita Stojić Karanović i Slobodan Janković (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 17-21.
- Veselinović, Petar, „Ekonomske efekte tranzicije privrede Republike Srbije“: u: Vlastimir Leković (ur.), *Institucionalne promene kao determinante privrednog razvoja Republike Srbije* Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2016. str. 45-70.
- Vukadin, Emilija, *Ekonomika politika*, Dosije i Savet projekta „Konstituisanje Srbije kao pravne države“, Beograd, 1999.
- Vukadinović, Radovan, „Izazovi sigurnosti u Evropskom prostoru“, u: Radovan Vukadinović i Vlatko Mileta (ur.), *Međunarodni odnosi: Izabrane teme*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1995. str. 3-115.
- Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o slobodnoj trgovini između Savezne Republike Jugoslavije i Ruske Federacije („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, broj 1/2001).
- Zec, Miodrag i Cerović, Božidar, *Kuda ide Srbija, ostvarenja i dometi reformi*, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd 2008.
- Woods, Ngaire, „International political economy in an age of globalization“ in: John Baylis and Steve Smith (eds.), *The Globalization of the world politics: An introduction to international relations*, Second edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2001. pp. 277-298.

Internet izvori:

- <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11465-kina?lang=cyr>
- http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_ugovori/kina.pdf
- <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306>
- <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306>
- http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_ugovori/rusija.pdf
- <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11519-ruska-federacija?lang=cyr>
- <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4258>

<http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306>

<http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4258>

<http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4306>

Jelena KOSTIĆ

NATIONAL ECONOMY AS A DETERMINANT OF THE REPUBLIC OF SERBIA FOREIGN POLICY – IN THE CONTEXT OF EU ACCESSION

The level of the state economic development is a major determinant of social welfare. In the age of globalization, the quality of relations with other countries depends on the economic conditions on the national level. The proper foreign policy could be very important for the national economic development. However, the situation on the national level could have a great impact on the state foreign policy. That is also the reason for the pursuit of membership in international organizations. It seems that the foreign policy of the Republic of Serbia is primarily determined by economic conditions, although it has been designed by the great influence of political heritage. The goal of this paper is to underline the relationship between the national economy and foreign policy. The necessity for the development of the national economy affected the tendency towards the membership of the Republic of Serbia in the EU, as well as the cooperation with the People's Republic of China and the Russian Federation. The current foreign policy of Serbia rests on the four pillars – the cooperation with the United States, the Russian Federation, the People's Republic of China and the European Union. The interests of some of them are opposed. This can affect the quality of relations between the Republic of Serbia and these countries. However, it could have a tremendous impact on the national economic policy priorities. It seems it is difficult to give an answer to the question of what will happen in the future. Therefore, it is perhaps necessary to take advantage of the current benefits that Serbia has as a candidate for accession to the EU and from the economic cooperation with the Russian Federation and the People's Republic of China.

Keywords: national economy, determinants, development, cooperation, the European Union, Russian Federation, China.

UDK 339.9:327(497.11)
Biblid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 87-105
komentar
Primljen: 29.12.2017.

Mr Slobodan Prošić¹

Zalazak ere multilateralizma kao determinanta spoljne politike Srbije

SAŽETAK

Osnovne karakteristike postglobalizma u međunarodnim odnosima odvijaju se u znaku okončanja ere multilateralizma i prelaska na bilateralni kolosek. U tom kontekstu, Bregzit i pobjeda Trampa na predsjedničkim izborima u Americi predstavljaju nagoveštaje svojevrsnog preokreta u međunarodnim odnosima u pravcu jačanja suvereniteta. Paralelno sa ovom evolucijom, sve učestalije su i kritike na račun neoliberalnog modela koji se optužuje za deindustrijalizaciju i ekonomsku krizu u nekadašnjim žarištima ekonomskog prosperiteta na Zapadu. Evropska unija, sa svoje strane, prolazi kroz duboku krizu. Nespremnost Evropske unije da se suoči sa novim izazovima poput terorizma i talasa imigranata, pored dugogodišnje krize u evrozoni, potvrđena je i njenim *de facto* „raspadom na koncentrične krugove“, što će se neminovno odraziti na dalje slabljenje njene uloge i političkog jedinstva. Posledice tog slabljenja već se osećaju na planu rešavanja nagomilanih problema u regionu Balkana. Nepovoljni efekti pomenutog rastakanja multilateralizma i jačanja bilateralnog koloseka sve snažnije se manifestuju, kako na širem međunarodnom planu, tako i u samom susedstvu Srbije. U pitanju je rekonfiguracija celokupnog političkog prostora Balkana u kojoj prevagu imaju centrifugalne sile, u situaciji oslabljenja EU zaokupljene sopstvenim opstankom. Time je aktualizovano i pitanje usvajanja spoljnopoličke strategije kojom bi se, polazeći od aktuelne evolucije na međunarodnom planu, utvrdile odgovarajuće smernice za ostvarivanje ključnih spoljnopoličkih ciljeva Republike Srbije.

Ključne reči: Spoljna politika Srbije, globalizacija, Bregzit, SAD, EU.

Uvod

Dva su svetska događaja u 2016. godini preokrenula tok na planu multilateralizma u međunarodnim odnosima – Bregzit i pobjeda Trampa na

¹ Opunomoćeni ministar u penziji. Član Srpskog spoljnopoličkog kruga.

predsedničkim izborima u Americi. Oba ova događaja, koja su inače bila iznenađenje za veći deo svetskog establišmenta, usledila su kao reakcija na osipanje suvereniteta prouzrokovano procesom globalizacije. Tako je XXI vek, suprotno očekivanjima, nagovestio povratak države na međunarodnoj sceni, što je proces suprotan desuverenizaciji koju su najavljivali ideolozi neoliberalizma. Povratak principima realpolitike u međunarodnim odnosima odvija se paralelno sa zalaskom multilateralizma koji je karakterisao posleratni period svetske istorije.

Ovaj proces, započet padom Berlinskog zida, označio je razgradnju sistema međunarodnih odnosa – sistema zasnovanog na principima nemešanja, aktivne koegzistencije, kao i poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta država. Ceo proces desuverenizacije, kao i „stavljanja *ad acta*“ principa međunarodnog prava i njihovog sistematskog zaobilaženja, tekao je vaninstitucionalno, drugim rečima izvan, pa čak i mimo Ujedinjenih nacija.

Ali u to vreme se još nije moglo sagledati kuda vodi ovaj proces desuverenizacije na međunarodnom planu. U međuvremenu su ideolozi zalaska nacionalne države teorijom postmoderne ekonomije u znatnoj meri doprineli zamagljivanju procesa globalizacije koji je dobio obrise objektivnog istorijskog toka, i u jednom trenutku se čak nametnuo kao isključivi pogled na evoluciju međunarodnih odnosa nakon blokovske podela sveta. Od tada datira krilatica o beznačajnosti granica. Često se tada mogla čuti fraza da će sve države Balkana, kad tad ući u Evropsku uniju i da su, posledično, granice stvar prošlosti. Kao što danas vidimo, sa podizanjem zidova radi sprečavanja nekontrolisanog priliva imigranata u SAD i EU, granice nisu stvar prošlosti, naprotiv, one svakim danom sa političke, bezbednosne, digitalne, imigracione i demografske tačke gledišta dobijaju na značaju. One su paradigma jaza koji se produbljuje između razvijenog Severa i nerazvijenog Juga.

Kada je reč o integracijama u nadnacionalne ekonomske ili političke okvire – konkretno ovde imamo u vidu Evropsku uniju – naivno se verovalo da će time biti prevaziđeni nacionalizam, ksenofobija i međuetnička netrpeljivost, već da je najzad nađen recept za ujednačen razvoj i prosperitet i prevazilaženje suprotnosti između razvijenih i nerazvijenih regija, pa čak i da je reč o modelu „pomirenja“ koji je moguće transponovati u druge delove sveta. U jednom momentu, primer EU je postao u toj meri primamljiv da se govorilo o njegovoj transpoziciji u region Dalekog istoka, a u kontekstu eventualnog pokretanja detanta u ovom delu sveta. Ta ideja je bila kratkog daha i svela se na osnivanje Istočno-azijske zajednice 2006. godine, nakon čega je ova inicijativa marginalizovana zbog bojazni od dominacije NR Kine.

U međuvremenu, postalo je belodano da se na pozadini slamanja međunarodnog pravnog poretka u stvari odigravao rat za resurse u svetu. Realpolitika je, dakle, bila i iza detanta između SAD i Sovjetskog Saveza 80-ih godina prošlog veka, detanta koji je u nekim krugovima u svetu, pa i kod nas pogrešno protumačen. Iz današnje perspektive, može se slobodno reći da su „pale maske“, jer se iza sankcija Zapada prema Rusiji, kao i u prošlosti,

kriju isti motivi suzbijanja ruske ekonomske i vojne moći koji su kulminirali aktuelnim energetske ratom Vašingtona protiv Moskve. Produbljenje analize, upravo govore o tome da detant između SAD i Rusije nikada u Vašingtonu nije doslovno shvaćen. Jedan od istaknutih neokonzervativnih analitičara, Robert Kejgan, tim povodom izneo je sledeći komentar: „...Uspešna američka administracija kraj Hladnog rata nije shvatila kao mogućnost za odmor od strategije. Od administracije Buša starijeg, preko godina Klintonove vlasti, američko planiranje strategije i upotrebe sile nastavilo je da se zasniva na pretpostavci da će Sjedinjene Države možda morati skoro istovremeno da se bore i pobede u dva rata u različitim regionima sveta“.²

Današnja situacija u svetu, koja umnogome podseća na polarizaciju iz vremena Hladnog rata, nije dakle nepravilnost, izuzetak, ili proizvod trenutne krize. Ona je odraz konstante u politici Zapada prema Rusiji. Čini se da je time ponovno zatvoren krug hladnoratovske logike.

Ali ono što razlikuje današnju situaciju, to je da nema alternative realpolitici, pa čak ni u vidu „maslinovog lista“ Pokreta nesvrstanosti, koji je tada odigrao istorijsku ulogu, kao mostobran prema komunizmu. Iz sadašnje perspektive, a na osnovu informacija koje su postale dostupne otvaranjem arhiva, Pokret nesvrstanosti je bio brana širenju uticaja Sovjetskog Saveza. Tada je osnovni interes zapadnog kapitalizma bio pacifikacija tzv. opasnih klasa u zemljama u razvoju, što je moglo ugroziti postkolonijalne ekonomske i strateške interese zapadnih sila u tim zemljama. Padom Berlinskog zida Pokret nesvrstanosti je izgubio svoj *raison d'être*, čime je otvoren put za nesmetani prodor neoliberalne ideologije. Tri decenije kasnije, pokazalo se da tehnološko i ekonomsko povezivanje, svojevrsno „sužavanje“ Planete i njeno pretvaranje u „globalno selo“ nije dovelo do ukidanja granica i do globalnog detanta, već naprotiv do drobljenja evroazijskog prostora, iskršavanja novih granica i eskalacije tenzija prouzrokovanih prekomponovanjem tog prostora.

„Tokom hladnog rata postojanje dve super-sile održavalo je, sve u svemu, integritet granica država u svetu u odnosu na unutrašnje i spoljašnje pretnje. Od 1989. godine nije bilo nikakvih apriornih odbrana koje bi stale na put dezintegraciji centralne državne moći u mnogim nominalno nezavisnim suverenim državama...“.³

Pad Berlinskog zida označio je, dakle, kraj teorije državnog suvereniteta u međunarodnim odnosima. Promena spoljnopolitičke strategije SAD devedestih godina koincidira sa tektonskim promenama na međunarodnom planu. Tu treba imati u vidu raspad SSSR-a, ali i širi spektar arsenala

² Robert Kejgan, *O raju i moći. Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*, Čarobna knjiga, Beograd, 2003, str. 37.

³ Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Arhipelag, Beograd, 2008, str. 85.

neokonzervativne ideologije jedine preostale super-sile čiji su predstavnici slavodobitno takav razvoj preimenovali u pobedu liberalnog kapitalizma. U skladu s tim, napuštena je i dotadašnja strategija suzbijanja (*containement*) sovjetskog uticaja i zamenjena je strategijom širenja (*enlargement*), odnosno dominacije SAD u svetu. Time je izveden radikalni preokret koji će obeležiti celokupan nastup SAD na međunarodnom planu tokom 90-ih godina. Amerika tada, iz pozicije suzbijanja ruskog uticaja prelazi u ofanzivu, tj. širenje tzv. slobodnog sveta koji je značio, a i danas znači, slobodan i neometan prodor multinacionalnih korporacija. Globalizacija je samo drugo ime za taj istorijski poduhvat „uvezivanja“ političkih struktura i sveta biznisa.

Osnovne konture nove strategije širenja izneo je tadašnji Klintonov savetnik za nacionalnu bezbenost, Entoni Lejk, 21. septembra 1993. na Univerzitetu Džons Hopkins. Širenje tzv. slobodnog tržišta bilo je, po cenu unilateralnih akcija SAD u svetu, prioritet bez premca: „Ovo širenje 'slobodnog' sveta je ofanzivni proces, ali ekonomski (suprotno, ako tako možemo reći, *containement*-u, koji je bio defanzivan program, ali vojni). Uprkos svom suštinskom globalizmu, proširenje koje opisuje Lejk sudbonosno operiše unutar geografskih prostora ili na jednoj mobilnoj i dinamičkoj 'granici'.“⁴

Posledice pomenute strategije dovoljno govore o tome ka kojim je granicama usmereno strateško širenje SAD. Tri godine kasnije, 6. marta 1996, Entoni Lejk kao ključne „neprijatelje“ navodi Libiju, Iran, Irak i Siriju. Nije u pitanju nikakva koincidencija već davno usvojena strategija. Spisak zemalja koje bi mogle da predstavljaju opasnost za SAD svedene su danas na dve: Iran i Severnu Koreju. Činjenica da Tramp želi da poništi sporazum o iranskom nuklearnom programu postignutom za vreme Obamine administracije rečito govori o tome da je spisak i dalje „na stolu“, kao što je to svojevremeno bio u slučaju Iraka i Libije.

Današnji svet je, dakle, suočen sa posledicama politika koje su nastale ranih devedesetih godina i koje su utrle put američkom unilateralizmu i osnažile takvu politiku. Aktuelna izuzetno zategnuta situacija oko Severne Koreje i njenog nuklearnog programa proizvod je te iste unilateralne politike koju je formulisala Klintonova administracija. DNR Koreja je već tada bila na crnoj listi Vašingtona, zajedno sa Irakom, Iranom i Kubom. Ali ono što je u toj situaciji novo, to je potpuna neizvesnost u pogledu daljih koraka na planu rešavanja severnokorejskog pitanja.

Posledice globalizacije

U najnovijem *Belom papiru o budućnosti Evrope: Razmišljanja i scenariji za EU 27 do 2025. godine*, sa zabrinutošću se iznosi sledeća ocena: „Iako svet

⁴ Alain Joxe, *Les républiques face à la domination américaine dans l'après-guerre froide*, la découverte, Paris, 2004, p. 115.

nikada nije bio manji ili bolje povezan, povratak izolacionizma je podstakao sumnje u vezi sa budućnošću međunarodne trgovine i multilateralizma”.⁵ Globalizacija, svojevremeno slavljena jer je navodno našu planetu pretvorila u „globalno selo” (iako pomenuti pokazatelji govore suprotno), uspjela je da podigne nove barijere i podele između blagostanja i bede, privatizacije i oskudice, bezbednosti i nasilja. Svedoci smo da se te granice sve teže mogu održati, a da se svetski poredak ne uruši. Ekonomizam i apsolutizacija profita po svaku cenu (tj. odliv kapitala ka područjima visokih prinosa) proizveli su deficit demokratije sa obe strane Atlantika, uz osiromašenje srednje klase u razvijenim zemljama. Poznati teoretičar globalnog društva, Alen Turen (Alain Touraine), tvrdi da je globalizacija ekonomskog sistema dovela do slabljenja instrumenata intervencionizma u nacionalnim okvirima i da se došlo do „krajnje tačke jednog procesa deinstitucionalizacije”, koji prethodi nestankom srednje klase koja je bila brana jačanju društvenog ekstremizma.

Problem raslojavanja na „dobitnike” i „gubitnike” globalizacije predmet je mnogih analiza. One se svode na konstataciju da države sve više gube trku u nastojanju da se suprotstave difuznoj mreži finansijskih institucija koja prati širenje multinacionalnih korporacija i njihovo prerastanje u kvazidržave. Kada se uzme u obzir rečeno, logika iza Bregzita i Trampove najave izlaska SAD iz ekonomskih multilateralnih sporazuma postaje jasnija. Iza pomenute odluke nove američke administracije na čelu sa predsednikom Trampom nesumnjiva je namera da se pomenuti međunarodni sporazumi, ukoliko je to moguće, ponovno ispregovaraju u cilju ostvarivanja povoljnijih uslova za američke kompanije, ili u potpunosti odbace, kao što je to učinjeno odlukom Trampa o izlasku iz Pariskog klimatskog sporazuma, kao i sporazuma o Transatlantskom trgovinskom i investicionom partnerstvu koji se nalazio u finalnoj fazi pregovora, i sporazumu o Transpacičkom partnerstvu koji je ispregovarala prethodna, Obamina administracija. S druge strane, javnost je bila obaveštena o pojedinim kontroverznim aspektima sporazuma o Transatlantskom trgovinskom i investicionom partnerstvu SAD sa EU koji su se odnosili na suspenziju evropskog zakonodavstva u slučaju sporova koje bi eventualno pokretale američke kompanije. Taj slučaj je ponovno potvrdio ne samo demokratski deficit EU, već i postojanje otuđenih centara moći u Briselu koji stoje iza interesa multinacionalnih korporacija. Nobelovac Džozef Stiglic, u knjizi *Evro – Kako zajednička valuta ugrožava budućnost Evrope*, koja je nedavno i kod nas prevedena, iznosi iscrpnu analizu ovog problema koji prethodi ugrožavanjem preostalih elemenata socijalne dimenzije Evropske unije:

„Građani sa obe strane Atlantika shvatili su da su trgovinski sporazumi uzrok njihovih nevolja...O trgovinskim sporazumima (uključujući i one što su nedavno predstavljeni, poput Transpacičkog partnerstva /TPP/, koje

⁵ *White Paper on the Future of Europe. Reflections and Scenarios for the EU 27 for the EU 27 by 2025. COM(2017) 2025 final.*

okuplja dvanaest zemalja s obe strane Pacifika, i Transatlantskog trgovinskog i investicionog partnerstva /TTIP/ između SAD i Evrope) pregovaralo se u tajnosti, a na dnevnom redu su umesto interesa običnih građana i radnika bili korporativni interesi.”⁶

U Evropi se već osećaju posledice delovanja ovog principa kroz dekonstrukciju njenog tkiva i ključnih stubova na kojima je izgrađena. “Na krucijalan način, Vašingtonski konsenzus potcenjuje ulogu vlade, potrebu snažnog javnog sektora i obavezu multilateralne vladavine. Jednom primenjene, njegove politike imaju razorne posledice na sposobnost javnih institucija u rešavanju ključnih nacionalnih i globalnih problema.”⁷ Bregzitom i pobedom Trampa, nagovešten je, međutim, mogući preokret u pravcu osnaživanja principa suvereniteta i izlaska iz začaranog kruga u koji su svetsku politiku doveli isključivi interesi multinacionalnih korporacija.

Ekonomista Dejvid Held tvrdi da alternativa Vašingtonskom konsenzusu ne znači povratak državnom centralizmu, već iznalaženje odgovarajućeg ekonomskog modela koji bi bio po meri svake zemlje, kao što pokazuje uspešan razvoj Istočne Azije, Kine i Indije. Drugim rečima, “nema jedinstvenog modela uspešne tranzicije ka visokom rastu. Svaka zemlja treba da donese odluku o sopstvenoj investicionoj strategiji”.⁸ Ono što je osnovni prioritet koji svaka zemlja treba da ima pred očima jeste, međutim, razvoj “sopstvenog ljudskog kapitala, ekonomske infrastrukture i snažnih nacionalnih tržišnih institucija, kao i zamena uvoza nacionalnim proizvodima gde je to moguće”.⁹

Ovakav zaključak potvrđuju ne samo već pomenuti primeri zemalja Istočne Azije, već se on nameće i sa funkcionalnog aspekta, jer je dogma liberalizacije po svaku cenu opovrgnuta praksom najsnažnijih svetskih ekonomija. U tom pogledu ilustrativan je primer trgovinskih odnosa SAD i Kanade koje nisu uspostavile punu ekonomsku integraciju:

“Imajmo na umu da su i Sjedinjene države i Kanada, kaže Stiglic, napredovale – zapravo mnogo im bolje ide nego evrozoni – bez slobodne migracije između njih, bez pune ekonomske integracije i s obzirom na činjenicu da nisu jedinstveno tržište.”¹⁰

Šta su, naime, pokazali Bregzit i Trampova pobeda na predsedničkim izborima u SAD? Upravo to da istorija nije unapred ispisana i da postoji

⁶ Džozef Stilglic, *Evro – Kako zajednička valuta ugrožava budućnost Evrope*, Akademska knjiga, Beograd, 2016, str. 363-364.

⁷ David Held (eds.), *Debating Globalization*, Polity Press, 2005, p. 9.

⁸ Ibid., p. 14.

⁹ Ibid., p. 13.

¹⁰ “Čak je i MMF doveo u pitanje korist od uklanjanja svih barijera za slobodni protok kapitala – u razdoblju nakon globalne finansijske krize...” Džozef Stiglic, op. cit., str. 374. Vidi takođe: IMF, “The Liberalization and Management of Capital Flows – An Institutional View”, November 14, 2012.

alternativa. Celopkupna situacija u Evropskoj uniji stvorena je tvrdokornim zastupanjem retorike prema kojoj ne postoji drugi put osim onog koji trasira birokratija u Briselu. Sve glasnije kritike Evropljana o deficitu demokratije u odlučivanju unutar EU to samo potvrđuju. "EU mora postati svesna onoga što se dešava u Evropi: baš kao što to biva i u Sjedinjenim državama, postoji rastuća podela, politička elita je nedodirljiva, veliki deo stanovništva doživljava ekonomsku stagnaciju, a ekonomski sistem za mnoge ne funkcioniše – u nekim mestima čak ni za većinu stanovništva."¹¹

Bregzit i neoliberalna Evropa

Kriza je razotkrila strukturalne granice EU, pre svega sve širi jaz između evropskog severa i juga, ali i između dva suprotstavljena makroekonomska koncepta – neoliberalnog i kenzijanskog. S obzirom na sukob ova dva koncepta koji se generalno ispoljio u kontekstu globalne finansijske krize, EU u ovom pogledu ne bi bila u problematičnijoj poziciji od drugih razvijenih ekonomija da upravo ne predstavlja amalgam ta dva koncepta. To je za EU evidentno otežavajući problem, jer je prinuđena da, zbog odolevanja pritiscima finansijskih tržišta, stabilizuje evrozonu merama fiskalne kontrole, drugim rečima jačanjem ingerencija Brisela. Prva i najdramatičnija posledica negativnih trendova u EU bila je odluka Velike Britanije da istupi iz Unije. Još uvek nisu poznati detalji u vezi sa modalitetima njenog izlaska iz EU, niti se zasad mogu sagledati sve dugoročne posledice Bregzita. Ali ono što je poznato jeste da je takva odluka neposredno prouzrokovana dužničkim krizama i masovnom nezaposlenošću južnih članica EU i posebno rastućom imigracijom za koju Brisel nije imao lek. Tome naravno treba dodati i tradicionalno visok stepen evroskepticizma, koji je tokom proteklih decenija varirao od 30 do 60%, kao i nizak stepen institucionalne integracije Velike Britanije u EU, uz komparativno nizak obim trgovinske razmene sa Unijom u poređenju sa razmenom između Britanije i članica Britanskog Komonvelta.

Danas se u EU otvoreno govori o tome da evro nije uspeo da umanjí konjunkturalne i strukturne razlike između dva velika privredna bloka evrozona – severnog i južnog. I pored očekivanja nije došlo do približavanja realnih stopa rasta između dva pomenuta bloka. Uvođenje evra je dodatno, na dugi rok uvećalo disparitete u trgovinskoj razmeni u samoj evrozoni. Ukupni dugovi većine zemalja članica EU značajno su porasli posle uvođenja evra da bi u vreme krize dostigli nepodnošljiv nivo. „Neoliberalizam i perspektive korporativnih elita obezbedili su intelektualno uputstvo ne samo za stvaranje evra, već i za veliki deo evolucije Evropske unije.“¹² Kriza je, naime, razotkrila oštru podelu na visoko produktivni sever EU i manje produktivan jug. Ekonomski slabije razvijene zemlje juga EU više su uvozile

¹¹ Džozef Stiglic, op. cit., str. 382.

¹² Ibid., str. 356.

nego što su izvozile, što je produbilo trgovinski bilans ovih zemalja sa razvijenim članicama EU. Taj model je finansiran jeftinim kreditima, što je i dovelo do krize dugovanja. S obzirom na negativne stope rasta, uključujući i stagnaciju u razvoju do koje je doveo manjak investicija u EU, usled negativnog ekonomskog rejtinga, raskol između razvijenog severa i nedovoljno razvijenog juga će se nužno produbiti daljom integracijom "čvrstog jezgra EU".

Diferencijacija već postoji kroz članstvo u evrozoni i Šengenu, kao i kroz različite klauzule i izuzeća koja su postigle pojedine članice kao na primer Irska, Poljska, Danska, da ne pominjemo Veliku Britaniju, koja je bila van Šengena i monetarne unije. Nije novost ni činjenica da se u samoj EU već odavno govori o Evropi na dva koloseka. Bivši predsednik Evropske komisije Romano Prodi zalagao se svojevremeno za EU na dva koloseka. Sadašnja dinamika unutar EU je već proizvela „Evropu u dve brzine“, ali sada se nazire i „Evropa u tri brzine“, s obzirom na rascep unutar evrozone nakon grčke krize. Nad dubljom integracijom evrozone nadnosi se, samim tim, dugačka senka koja neće uskoro nestati.

Globalizacija je unela i jednu novu jednačinu – rast novih svetskih ekonomija (BRICS) sa kojim se povezuje delokalizacija industrije i nomadizacija kapitala ka zemljama sa većim prinosom. EU je, na taj način, zahvaćena dvostrukim procesom integracije i fragmentacije. Pritisak globalizacije je takav da nužno nameće dalju integraciju evrozone, što s druge strane slabi izgleda za jačanje unutarnje kohezije EU kada je reč o odnosu članica evrozone i onih izvan nje. Sve se češće čuju i primedbe uspešnih članica evrozone da je količina novih propisa u nesrazmeri sa vremenskim okvirom neophodnim za implementaciju onih već usvojenih. Vreme radi protiv Evropske unije: ekonomski, ali i demografski faktori (starenje populacije) utiču na slabljenje njene globalne konkurentnosti.

Društvena kohezija je ono što danas nedostaje Evropi, a ona može da se uspostavi promenom neoliberalne paradigme koja svet deli na dobitnike i gubitnike. Kao što kaže Alen Turen, modernizam je u krizi. Šta to znači? Pod uticajem konkurencije i ekonomskog raslojavanja koje je zahvatilo nacije, države su se vratile prevaziđenim političko-ideološkim matricama. Sve to je dovelo do buđenja predmoderne svesti.

Jedan od ključnih uslova za demokratizaciju Evrope, tj. uklanjanje demokratskog deficita odnosi se na stvaranje *društvenog prostora*. Društveni prostor, ili ono što Habermas označava pojmom "javna sfera", predstavlja jedan od atributa demokratije. On "pretpostavlja postojanje više ili manje autonomnih pojedinaca, sposobnih da oforme svoje mišljenje, a ne takvih koji su 'otuđeni dominantnim diskursima'."¹³ U nedostatku društvenog

¹³ Dominique Wolton, *La dernière utopie. Naissance de l'Europe démocratique*, Flammarion, Paris, 1993, p. 179.

prostora Evropi preostaje ekonomski prostor, a svest o granicama evropskog projekta raste iz dana u dan. U osnovi tog fenomena je nedostatak vrednosnog potencijala, jer "Evropa ne rešava problem krize identiteta i modernog individualizma".¹⁴ Kao što je Georg Zimel (Georg Zimmel) svojevremeno utvrdio, osnovni problem tehnokratske civilizacije je transformacija čoveka kao subjekta u čoveka mase, u depersonalizovanog potrošača. Na taj način, ideologija tržišne performativnosti dovedena do svojih ekstrema, potkopava i same teorijske postavke liberalizma zasnovane na individualnoj slobodi.

Ugovor iz Mastrihta je "funkcionisao shodno logici isključenja".¹⁵ Taj princip se ogledao u krilatici: "Treba produbiti pre otvaranja", u protivnom, evropska konstrukcija će biti neumintno zaustavljena.¹⁶ Isti onaj politički voluntarizam koji je Evropsku uniju definisao njenom ekskluzivnošću manifestovao se i prilikom sukcesivnih proširenja. Ne samo da nije došlo do produbljivanja, već se od tog principa neretko odstupalo. Posle Bregzita, postalo je evidentno da EU više ne može da odlaže *de facto* podelu EU na dve grupe zemalja članica – one koje čine tzv. čvrsto jezgro i ostale.

"Zadugo je preovladavala ideja da postoji samo jedan tempo za sve. Međutim, suočeni sa sve snažnijim otporima, evropski ministri su prihvatili konstrukciju Evrope u više brzina."¹⁷ Ipak, politička konstrukcija Evrope ne rešava suštinski problem "individualističkog društva" zasnovanog na masovnoj kulturi. Propuštena je prilika za ostvarivanje političke osnove demokratske Evrope koja je, nažalost, bila i ostala u drugom planu, iza ekonomske i tehnokratske Evrope.

Budućnost EU na dva koloseka

Direktna posledica sadašnje krize biće ostvarivanje koncepta EU u dve brzine. Raslojavanje EU na dva koloseka uvelo bi praktično dva državnopravna okvira, federalni na nivou evrozone i konfederalni na nivou 27 članica, koliko će ih biti posle izlaska Britanije iz EU. Uz to, pojedine članice smatraju da federalizam neće biti moguć sa 33, 34, ili 35 država. Međutim, novi momenti u okviru institucionalne reforme EU donose sve zamršeniju formulu kada je reč o učešću zemalja članica. Usvajanjem fiskalnog ugovora uvedena su tri nivoa sastanaka: kada je reč o zajedničkom tržištu učestvuje 28 zemalja, a kada se sastaju zemlje evrozone i one koje žele da uvedu evro, onda je tu 25 ili 26, a kada se radi o evru tu je 19 zemalja.

¹⁴ Ibid., p. 242.

¹⁵ Ibid., p. 131.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., p. 211.

Pomenute razlike u pogledu budućnosti EU u suštini su odraz dva suprotstavljena principa, proistekla iz pokušaja očuvanja specifičnosti Evrope, s jedne, i uvođenja neoliberalne ekonomomske doktrine, s druge strane. Jasno je da taj princip podrazumeva iskorenjivanje „socijalne Evrope“, uključujući i njen model egalitarnog društva, zasnovanog na snažnom građanskom demokratskom potencijalu. Osipanje tog potencijala, vidljivo u svim segmentima evropske stvarnosti, počelo je da narušava i sam evropski projekat, kao i njegov dalji napredak.

„Sa pitanjem dužničke krize postavlja se, naime, suštinsko pitanje socijalne podele odgovornosti za izlazak iz sadašnjih ekonomskih teškoća. To pitanje je usko povezano i sa prirodom buduće Unije, od koje se očekuje da očuva princip demokracije kroz odgovarajući balans između komunitarnog i međuvladinog sistema donošenja odluka. Izlazak EU iz krize neće biti moguć ukoliko nije povezan sa rešavanjem strukturnih dispariteta između evropskog severa i juga.“¹⁸ Sve to je uslovljeno, uključujući i politiku proširenja EU migrantskom krizom i načinima njenog rešavanja koji do sada nisu pokazali očekivane rezultate, već su i po toj liniji uveli nove podele u Evropi.

Najnoviji raskol u EU koji je prouzrokovan odbijanjem kvota za prijem imigranata od strane Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske, pretili da nakon Bregzita ponovo uzdrma EU. Opasnost koju nosi neki naredni talas izbeglica sa Bliskog istoka ne treba ni u kom slučaju zanemarivati, s obzirom da to može dovesti do daljeg uslozljavanja bezbednosnih i ekonomskih prilika u Evropi i na Balkanu. Činjenica da je Srbija na migrantskoj ruti samo povećava potencijalnu opasnost koja pretili od terorizma i eventualno, s tim povezane destabilizacije unutrašnjih prilika.

Područje Balkana izloženo je pritiscima velikih sila, pre svega SAD, ali umesto reći pritisak bolje bi bilo govoriti o strategijama. Pojam strategije je daleko bogatiji i podrazumeva dugoročno delovanje spoljnih faktora radi izmene političkih i drugih okolnosti u datom regionu ili državi, a u cilju ostvarivanja dugoročnih interesa. Jedna od strategija tiče se tzv. libanizacije Balkana. Ovaj pojam produbljuje smisao strategije koja stoji iza raspada Jugoslavije i samu balkanizaciju tretira kao uvod u potencijalnu balkanizaciju Evrope. Neki autori upotrebljavaju ovaj termin da bi istakli da je raspad Jugoslavije bio deo strategije u kojoj se konkretno radilo o „balkanizovanom-libanizovanom prostoru – proizvodu raspada tradicionalnih imperija u nacionalne države, koje su se same raspale u etno-lingvističko-religiozne segmente niže skale...“.¹⁹

¹⁸ Slobodan Prošić, „Uticaj krize u evrozoni na proces evrointegracije Srbije“, Međunarodna naučna konferencija – *Strateški pravci razvoja i utvrđivanja položaja Srbije u međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 22-23. april 2013.

¹⁹ Alain Joxe, op. cit., p. 149.

Zato je, sa strateškog stanovišta, neophodno ceo kompleks pitanja vezanih za ilegalnu imigraciju, terorizam, organizovani kriminal, trgovinu narkoticima i ljudima, sagledati kroz prizmu koja talase imigranata ka EU vidi u širem kontekstu razaranja identiteta same Evrope, njenog ekonomskog prostora a time i njene istorijske i kulturno-političke tradicije. Jasno je da je danas dovedena u pitanje upravo definicija Evrope kao „oaze mira“ ili ekonomskog raja koji je, kako tvrdi Kejgan, uspeo da dostigne zavidan nivo ekonomskog razvoja oslanjajući se na vojno-bezbednosnu zaštitu Vašingtona tokom Hladnog rata, a po isteku tog perioda ulažući u sopstveni prosperitet oslanjao se i dalje na velike vojne izdatke SAD.

Ovde je bitno naglasiti da je stav Amerike prema Evropi još od XX veka karakterisao ambigvitet. Da bi se shvatila suština tog odnosa korisno je navesti ocene uticajnog američkog neokonzervativnog analitičara Roberta Kejgana. U knjizi *O raju i moći* on kaže: „Uprkos pričama o utemeljenju Evrope kao globalne supersile, prosečni evropski budžeti za odbranu postepeno su opali ispod dva procenta bruto nacionalnog dohotka, a u toku devedesetih godina evropski vojni kapaciteti su ravnomernim tempom zaostajali za kapacitetima Sjedinjenih Država.“²⁰ Negativan stav sadašnjeg predsednika Trampa prema EU samo odražava već poznate stavove neokonzervativnih krugova u Americi prema Evropi. Osnovno pitanje koje se postavlja sa strateške strane je sledeće: kada je savezništvo Evrope za SAD izgubilo značaj sa strateškog stanovišta? Studija Rand Korporacije iz februara 1997. godine pozivala se na „izgradnju novog atlantskog partnerstva“. Reč je o poslednjem ključnom dokumentu u kojem je navedeno da će SAD nastaviti da štite Evropu uz pomoć NATO.²¹ Već juna 1997. godine Henri Kisindžer govori o „razvodnjavanju NATO“.²² Odnos predsednika SAD Donalda Trampa prema Evropskoj uniji poslednjih meseci bio je u žiži javnosti ne samo zbog predizborne retorike u kojoj je izrazito negativno ocenjivao samu EU, već i zbog otvorene kritike evropskih članica NATO da je njihov doprinos ispod obaveznih dva posto BDP. Treba se setiti i kritika koje su iz Vašingtona upućivane na račun „stare Evrope“ tokom američke vojne intervencije u Iraku, kada su u Americi, zbog neslaganja Francuske sa tom intervencijom, bojkotovani francuski proizvodi u SAD. „Možemo se upitati, kaže već pomenuti autor, ne smatraju li Sjedinjene Države samu Evropu kao balkanizovan prostor...Imperija ima interes da ovaj agregat održava u miru, ali ne i da ga politički ujedinjuje (dakle demokratski). Ne praviti od nje Sjedinjene Države.“²³

Kada se uzmu u obzir sve strategije koje se prepliću na prostoru Jugoistočne Evrope, postaje jasnije da pitanje Kosova i Metohije ima

²⁰ Robert Kejgan, op. cit., str. 36.

²¹ Alain Joxe, op. cit, p.159.

²² Henry Kissinger, „Dilution of NATO“, Washington Post, 8 June 1997.

²³ Alain Joxe, op. cit., p. 153.

višedimenzionalni karakter, jer je njime otvorena Pandorina kutija predmodernih nacionalnih programa – albanskog iredentizma, neoosmanskih ambicija, i to na pozadini dugoročnog delovanja islamskog faktora u ovom delu Evrope. Tome, naravno, treba dodati najbitniji momenat strategije SAD za koju je intervencija na Kosovu i Metohiji postala model za druge vojne pohode. Politika SAD prema Balkanu se neće suštinski menjati. Stav SAD prema ovom regionu predstavlja, dakle, jednu konstantu koja se ne menja promenom političke struje na čelu Amerike. Zašto je to tako, može se zaključiti iz još uvek važećih geopolitičkih razloga tj. sprečavanja širenja Rusije na Balkan. Henri Kisindžer je, nasuprot ocenama da SAD nemaju poseban interes u regionu, podsetio na činjenicu da „na Balkanu, Sjedinjene Države u suštini obavljaju iste funkcije kao i Austrijsko i Otomansko carstvo krajem XIX veka, čuvajući mir uspostavljanjem protektorata između zaraćenih etničkih grupa”.²⁴ Te dve strategije, drobljenja evroazijskog prostora i islamizacije Evrope, drugim rečima, treba posmatrati zajedno. U tom svetlu, pitanje Kosova i Metohije se postavlja na drugi način, sada u okviru prekomponovanja prostora Jugoistočne Evrope, a na bazi platforme koju su najavili pobornici albanskog iredentizma. Takva situacija ponovno otvara pitanje destabilizacije Evrope s Juga, ali sada u drugom (rezervnom) kontekstu od očekivanog širenja „Grčkog sindroma”. Konačno, sa migrantskom krizom smo ušli u fazu sprovođenja scenarija treće strateške dimenzije – pokušaja dugoročnog slabljenja EU na svetskoj pozornici. Sada već neskriven negativan odnos Trampove administracije prema EU, i posebno prema Nemačkoj, svedoči o percepciji Evrope kao nelojalnog konkurenta SAD.

„U tom pravcu SAD pokušavaju da ugroze prirodan savez i saradnju zemalja EU i Rusije, najviše koristeći instrumente NATO saveza, te svojim presudnim i direktnim uticajem na zemlje Istočne Evrope, to jest, kako ih još nazivaju ‘Novom Evropom’. Zemlje ‘Nove Evrope’ na momente su pod većim uticajem politike SAD nego one iz EU koja se kreira iz centra u Briselu. Postavljanje raketnog štita je u isto vreme i u američkom geopolitičkom interesu razdvajanja Rusije i zemalja ‘stare Evrope’. Evropska unija se našla u izvesnom procepu, koji prvi put možda dovodi u pitanje čak i njenu budućnost, no Nemačka i Francuska zadržavaju kapacitete da u okviru reformisane EU, ili čak samostalno, ostaju značajan subjekat u svetskoj politici.”²⁵

EU se, kao što smo videli, nalazi u verovatno najtežem periodu od svog osnivanja i suočena je sa nizom strukturalnih problema. Ona još nije izašla iz teškoća izazvanih finansijskom krizom. Naime, ono što je u započelo

²⁴ Henri Kisindžer, *Da li je Americi potrebna spolja politika? U susret diplomatiji XXI veka*, Klub Plus, Beograd, 2011, str. 13.

²⁵ Dragan Petrović, Dragan Đukanović, *Stubovi spoljne politike Srbije – EU, Rusija, SAD i Kina*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 116.

krajem 2009. godine kao dužnička kriza u Grčkoj prelilo se u širu ekonomsku i političku krizu evrozone i EU.²⁶ Do juče – model ekonomske integracije, koja je politički stabilizovala ceo evropski kontinent, danas je Evropska unija suočena sa ključnim izazovima na globalnom i regionalnom planu od kojih će zavisiti i njena budućnost.

Sa strateškog stanovišta EU je, svakako, u sadašnjem deficitu demokratskog legitimiteta i evoluciji ka bilateralnom rešavanju svetskih pitanja izložena opasnosti gubitka primata koji je imala tokom proteklih decenija. Kao što smo istakli, posebna opasnost njenog daljeg rastakanja može proisteci iz najavljenog izdvajanja tzv. čvrstog jezgra, što može dovesti do podele na *de facto* članice prvog i drugog reda. Takav scenario su energično odbacile među prvima zemlje Centralne Evrope.

Definisanje spoljnopolitičke strategije Srbije

Pravi odgovor na pomenute strategije koje se prepliću i sukobljavaju na Balkanu i posebno se tiču položaja Srbije jeste usvajanje dugoročne i sveobuhvatne spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. Ona mora biti sveobuhvatna i dugoročna, pre svega sa stanovišta vizije razvoja našeg društva, jer vidimo da ulaskom u Evropsku uniju mnoge države članice nisu rešile ključna pitanja nacionalnog razvoja, niti su se zaštitile od pritisaka koji su, istina, druge prirode, ali i pored toga zadiru kako u osnove nacionalnog suvereniteta, tako i u fundamentalne postulate njihovog identiteta.

Srbija je usvojila mnogobrojne strategije, ali još nije donela spoljnopolitičku strategiju. Reč je o jednom od ključnih problema koji u praksi dovode do propusta i često se negativno reflektuju nedostatkom kontinuiteta u bilateralnim odnosima sa pojedinim zemljama koje su naši tradicionalni prijatelji iako nisu u žiži dnevne politike. Pored toga, smena političkih stranaka ili koalicija na vlasti često utiče i na promenu akcenta i kada je reč o strateškim spoljnopolitičkim prioritetima države. Potreba donošenja akta kojim će biti preciznije određeni spoljnopolitički prioriteti proističe takođe iz evropskog puta Srbije:

„...Nedostatak ovog dokumenta ostavlja mogućnost političkim činiocima da s vremena na vreme preformulišu pojedine strateške ciljeve ili da, s druge strane, različito pristupaju formiranju „liste“ spoljnopolitičkih prioriteta. Naravno, nepostojanje jasne strategije može rezultirati i velikim problemima

²⁶ Ključni problem leži u tome što Maastrichtski ugovor nije predvideo mere kojima bi se države pridržavale ograničenja budžetskog deficita jer, prilikom usvajanja osnivačkog akta EMU, nisu unete obavezujuće odredbe u skup pravila evrozone. Iako takav mehanizam nije bio ugrađen u osnivački akt EMU, 1997. godine je usvojen Pakt za stabilnost i rast koji je eksplicite pozivao na pridržavanje limita u pogledu zaduživanja. Danas gotovo da postoji konsenzus o tome da je zakazao Pakt za rast i stabilnost.

u interesorsnom funkcionisanju Vlade u odnosu prema Evropskoj uniji, nekoj drugoj međunarodnoj organizaciji ili državi.”²⁷

Definisanje spoljnopolitičke strategije ne tiče se samo usko shvaćenih spoljnopolitičkih prioriteta, već oni treba da oslikavaju dugoročne interese društva koje želimo da izgrađujemo i da ostavimo budućim generacijama. Izbori koje budemo definisali danas i sutra determinisaće buduće mogućnosti i manevarski prostor Srbije kada je reč o zaštiti njenih nacionalnih interesa i projekcije njenog budućeg ekonomskog, kulturnog, naučnog, i svakog drugog razvoja. Zato determinante koje stoje pred svakom državom, na osnovu njene moći i pozicije u svetu, nikad nisu definitivni i određujući faktor. Istorija je pokazala da male države nikad nisu dovoljno male da se ne mogu nametnuti u određenom trenutku bitnom za njihov nacionalni opstanak. Uostalom, to je nebrojeno puta potvrđeno tokom istorije Srbije. Definisanje spoljnopolitičke strategije ne svodi se na puko određivanje prioriteta. Prioriteti, drugim rečima, proizlaze iz usvojenih determinanti spoljne politike, a ne obratno. U izboru spoljnopolitičkih prioriteta nema ničeg konačnog, sudbonosnog. Tek se na nivou strategije može govoriti o politici koja je obeležila jednu epohu, o onome što određuje sudbinu budućih generacija. Kada je reč o Srbiji, ona može da odbrani svoje nacionalne interese konzistentnom strategijom kojom će definisati, ne samo spoljnopolitičke prioritete, već i svoju sopstvenu budućnost. Budućnost jedne nacije ima niz komponentni koje samo naizgled nisu vezane za spoljnu politiku, a suštinski to jesu: ekonomska i poljoprivredna politika, suverenitet nad prirodnim resursima i rudnim bogatstvima, kulturna, obrazovna, demografska politika, itd. Elementi suverenosti danas obuhvataju mnogo širi opseg od tradicionalnog poimanja teritorijalnog suvereniteta. Drugim rečima, „Republika Srbija treba da transformiše svoju ulogu od subjekta kojim su se bavile vodeće svetske i regionalne međunarodne organizacije protekle decenije do konstruktivnog člana, koji će u njihovom radu zastupati vlastite državne interese. U tom kontekstu bitno je učešće Srbije u Ujedinjenim nacijama i njenim brojnim specijalizovanim agencijama.”²⁸

Polarizacija u odnosima velikih sila, tačnije SAD i Rusije, uz zategnutost u odnosima Zapada i Rusije generalno, koliko god ovaj stav zvučao paradoksalno, Srbiji otvara manevarski prostor u situaciji njene neutralnosti. Iz te perspektive, sadašnji proces „odmeravanja snaga” Vašingtona i Moskve na Balkanu mogao bi biti produktivniji za Srbiju od eventualnog i zasad nerealnog procesa detanta, ako se ima u vidu da je bivša SFRJ upravo usled okončanja Hladnog rata izgubila strateški značaj koji je imala tokom Hladnog rata.

²⁷ Dragan Đukanović, Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije”, *Međunarodni problemi*, godina LXI, broj 3, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 347.

²⁸ Ibid., str. 358.

Politika kao umetnost mogućeg zasniva se na resursima, a u vreme Hladnog rata supersile su imale ograničeni manevarski prostor na spoljnopoličkom planu. Zato je nesvrstana Jugoslavija bila koristan igrač na međunarodnoj sceni, jer je uživala poverenje u zemljama tzv. Trećeg sveta i na tom poverenju gradila svoj uticaj. Iako današnja situacija u svetu, a ni položaj Srbije, ne mogu da se porede sa tadašnjom pozicijom Jugoslavije i tada, a i sada, važi istina da se determinante koje proističu iz realpolitike mogu kreativnom diplomatijom, utemeljenoj u spoljnopoličkoj strategiji, tako da se oblikuju da više ne predstavljaju nedostatak, već prednost.

Kada je reč o osnovnim spoljnopoličkim principima Srbija, u skladu sa svojom slobodarskom tradicijom, učešćem u dva svetska rata na strani naprednog dela čovečanstva, ali i nedavnom istorijom, kada se oduprla agresiji NATO, ima obavezu da se i u budućnosti dosledno i principijelno zalaže za međunarodne odnose zasnovane na nemešanju u unutrašnje poslove, kao i na punom poštovanju nezavisnosti, teritorijalnog integriteta država i njihovog slobodnog izbora društvenog uređenja. Relativizovanje i nepoštovanje pomenutih principa, koji su činili okosnicu posleratnog poretka u svetu i kao takvi uneti u Povelju Ujedinjenih nacija, danas predstavlja ozbiljan izazov za čovečanstvo. S druge strane, ništa manje nije značajna međunarodna saradnja na planu dosledne borbe za svet oslobođen nuklearne pretnje. Konzistentna spoljnopolička strategija, zasnovana na kreativnoj, funkcionalnoj i efikasnoj službi spoljnih poslova, trebalo bi da se uskladi sa dramatičnim promenama u svetu koje karakteriše:

- *slabljenje instrumenata multilateralne diplomatije* u svetu i sistema UN kao njene okosnice. Ovaj trend, kao što je već napomenuto, predstavlja s jedne strane posledicu nestanka bipolarnog svetskog poretka i period otvorenog unilateralizma SAD koji je potom usledio;
- *jačanje bilateralnog koloseka u međunarodnim odnosima*: rešavanje krize u Siriji kao što smo videli nije plod multilateralne diplomatije, već dogovora SAD i Rusije. To isto važi i za krizu na Korejskom polustrvu gde SAD više ne računaju na okvir multilateralnih diplomatskih pregovora. Tome treba dodati zasad još uvek deklarativno odbacivanje sporazuma postignutog sa Iranom oko iranskog nuklearnog programa, ali i negativno postavljanje novog američkog predsednika Trampa prema EU i posebno prema evropskim članicama NATO;
- *slabljenje uticaja i moći EU na globalnom i regionalnom planu*. Nejedinstvo u pogledu rešavanja migrantske krize, kao i izloženost Evrope islamskom terorizmu, razotkrile su ranjivost EU, pored strukturalne slabosti sa kojima se već duže vreme suočava. Čak pod pretpostavkom njene buduće konsolidacije nakon Bregzita, jasno je da EU gubi značaj koji je imala usled preoblikovanja strateških odnosa u svetu.

U situaciji kada „međunarodne organizacije najvišeg ranga na planetarnom nivou kao OUN, doživljavaju izvesnu eroziju svog uticaja i

mogućnosti delovanja”,²⁹ bilateralni kolosek pregovaranja dobija na značaju i tu činjenicu Srbija treba da iskoristi na pravi način. Sve to, međutim, zahteva reformu Ministarstva spoljnih poslova i dosadašnje uglavnom reaktivne diplomatije, uz preorijentaciju na savremeni vid proaktivne diplomatije i uz oslonac na visoko profesionalan diplomatski kadar kao i modernizaciju diplomatske mreže u cilju sveobuhvatnog strateškog planiranja.

Bez obzira na trenutne izazove sa kojima je suočena na spoljnopoličkom planu, Republika Srbija je upućena na EU, u političkom, ekonomskom, kulturnom, socijalnom i svakom drugom smislu, sa kojom ostvaruje najveću robnu razmenu i koja predstavlja model za modernizaciju, reformske procese i ukupan budući ekonomski i društveni razvoj. „Zemlje Evrope objedinjene u okviru EU imaju snažnu koncentraciju faktora znanja i kapitala na svetskom nivou, ostvarene standarde u više oblasti života predstavljaju uzor i parametar za ugled. S druge strane, teškoće u ostvarivanju EU kao homogenog međunarodnog subjekta, te deficiti prirodnim resursima, stavljaju ove evropske zemlje pred niz ograničenja u odnosu na predstojeće pregrupisavanje moći svetskih sila i regija tokom sledećih decenija XXI veka.”³⁰

Međutim, kada je reč o procesu pristupanja Srbije EU, neophodno je istaći da je princip uslovljavanja koji se inače zasniva na ispunjavanju tzv. Kopenhaških kriterijuma³¹, u slučaju Srbije izuzetno pooštren, s obzirom na dodatni mehanizam napretka u normalizaciji odnosa sa Kosovom čija nedovoljna, tj. neusklađena dinamika sa napretkom u ostalim poglavljima može dovesti do suspenzije samog procesa pristupanja. S obzirom na nespremnost Brisela da i pored već ostvarenog napretka u dijalogu sa Prištinom ubrza prijem Srbije u EU, postavlja se logično pitanje da li je sistem uslovljavanja beskonačan, odnosno, da li je bila namera evropskih lidera da se iza nedefinisanja 35. poglavlja, koje se uopšteno odnosi na normalizaciju odnosa između Beograda i Prištine, poluga uslovljavanja Republike Srbije zadrži na neodređen period. Takva logika je mogla da se otkrije čitanjem „između redova” teksta Okvirnog sporazuma EU za Srbiju. Nadalje, postavlja se pitanje čak i da Srbija uđe u EU 2025. godine „ona bi pripadala najnižem sloju članica, što znači da bi evropska perspektiva naše zemlje bila neizvesna i ne preterano perspektivna, čak i da se pređe ‘taj rubikon’ koji označava članstvo u EU.”³²

²⁹ Dragan Petrović, Dragan Đukanović, *Stubovi spoljne politike Srbije – EU, Rusija, SAD i Kina*, op. cit., str. 16.

³⁰ Dragan Petrović, Dragan Đukanović, op. cit., str. 135.

³¹ Kopenhaški kriterijumi su navedeni u Opštoj poziciji EU o otvaranju pristupnih pregovora sa Srbijom i oni uključuju: „stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina; postojanje funkcionalne tržišne privrede, kao i sposobnost da se nosi sa pritiskom konkurencije i tržišnih kretanja u okviru Unije; sposobnost da se preuzmu obaveze koje proizilaze iz članstva, uključujući prihvatanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije, i administrativni kapacitet neophodan za delotvornu primenu i sprovođenje pravnih tekovina EU”.

³² Dragan Petrović, Dragan Đukanović, op. cit., str. 151.

S druge strane, bez obzira koliko trajao, period koji prethodi ulasku neke zemlje u EU veoma je povoljan za privlačenje direktnih stranih investicija. Sa stanovišta saradnje sa NR Kinom, taj period je za Srbiju izuzetno značajan jer se zna da je strategija Pekinga prema EU dugoročna jer samo tako veliko tržište može da apsorbuje ono što Kina proizvede. Zvanični stav Kine je da je u njenom interesu jaka EU. Polazeći od strategije širenja uticaja u EU Peking je pružio finansijsku pomoć Grčkoj, Španiji i Portugalu koje su bile pogođene dužničkom krizom. Zauzvrat, Peking se nada podršci ovih zemalja procesu lobiranja za sopstvene ekonomske interese u Briselu. Da je prodor Kine na područje Evrope veoma dugo planiran govori i strategija „pojas i put“ koja obuhvata, pored Srbije, još 15 zemalja Centralne i Istočne Evrope.

U kontekstu budućeg multipolarnog poretka šanse Evrope leže u saradnji sa Kinom. Treba napomenuti da odnosi EU-SAD u kontekstu azijsko-pacifičkog regiona, objektivno sadrže elemente međusobne konkurencije. To se pre svega odnosi na izgradnju strateškog partnerstva između EU i Kine koje je asimetrično u odnosu na američku poziciju. Naime, u momentu kada je Kina postala ključni poverilac EU, Brisel se etablirao kao vodeći kineski trgovinski partner (Kina je drugi trgovinski partner Unije, posle SAD). Kina pažljivo prati rastuće finansijske probleme EU, posebno zemalja evrozone. S druge strane, ta ista kriza Pekingu otvara mogućnost da ojača svoju međunarodnu poziciju i radi na izmeni postojećeg svetskog ekonomskog i monetarnog sistema. Prvi put u modernoj istoriji Kina se profilise u svetskog poverioca i svojom ekonomskom moći doprinosi stabilizaciji globalnih ekonomskih prilika. Peking je stoga zainteresovan za jačanje EU iz želje da se suprotstavi dominaciji dolara i da dugoročno podupre multipolarni svet koji je od ključnog značaja za kinesku spoljopolitičku strategiju. Kineska podrška EU nije ograničena isključivo na monetarna pitanja, već obuhvata i podršku programu evropskog satelitskog navigacionog sistema Galileo koji je prekinuo primat SAD na ovom planu (GPS). Kina je ne samo ogromno tržište, već i izazov evropskim kompanijama u njihovom usponu do globalne uloge. Jedan zvaničnik EU je to dobro ilustrovao kada je rekao da je SAD azijsko-pacifička sila, a da će „EU biti partner Azije“. Zato je jačanje saradnje Srbije sa Kinom, ma koliko je takva saradnja pod kritičkom lupom Brisela koji strahuje od kineske konkurencije (poslednji primer je smederevska Železara), model saradnje u novim izmenjenim okolnostima koje nameće postepen razvoj multipolarnog sveta.

Literatura

- Badie, Bernard, *L' état importé. Essai sur l'occidentalisation de l'ordre politique*, Fayard, Paris, 1992.
- dr Đukanović Dragan i Jončić Miloš, (prir.) *Spoljna politika Srbije i Zajednička spoljna i bezbednosna politika EU*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012.

- Фуше, Мишел, *Европска унија пола века касније: стање и сценарији обнове*, Службени гласник, 2009.
- Hofman, Stanley, „The Fate of the Nation State“, *Daedalus*, Summer 1996.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација, Политички есеји, Откровење*, Београд, 2002.
- Held, David (eds.), *Debating Globalization*, Polity Press, 2005.
- Joxe, Alain, *Les républiques face a la domination américaine dans l'après-guerre froide, la découverte*, Paris, 2004.
- Kissinger, Henry, *World Order*, Penguin Press, New York, 2014.
- Kisindžer, Henri, *Da li je Americi potrebna spolja politika? U susret diplomatiji XXI veka*, Klub Plus, Beograd, 2011.
- Kissinger, Henry, „Dilution of NATO“, *Washington Post*, 8 June 1997.
- Lake, Anthony, „From Containment to Enlargement“, *International Herald Tribune*, 24 September 1993.
- Petrović, Dragan, Đukanović, Dragan, *Stubovi spoljne politike Srbije – EU, Rusija, SAD i Kina*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012.
- Prošić, Slobodan, „From Power Balance to Conflicting Intensities: Toward a New Paradigm of International Relations“, *Review of International Affairs*, Vol. LXVI No. 1158-1159, April-September 2015.
- Smouths, Marie Claude, (ed.), *Les nouvelles relations internationales. Pratiques et théories*, Presses de sciences Po, Paris, 1998.
- Tejlor, Pol, *Kraj evropske integracije*, Albatros Plus/Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Wolton, Dominique, *La dernière utopie. Naissance de l' Europe démocratique*, Flammarion, Paris 1993.

Slobodan PROŠIĆ

THE DECLINING MULTILATERALISM AS A DETERMINANT OF SERBIA'S FOREIGN POLICY

ABSTRACT

Two major events have shaped the world scene in the recent months, Brexit and the policy of the new Trump Administration. Both have emphasized the shift towards reassessing sovereignty against multilateralism. Unfortunately, the process of globalisation has not bolstered multilateralism. In fact, the opposite is true: The logic of national sovereignty has staged a comeback with major economies undermining cooperation on issues ranging from security to trade to climate change. The United States' withdrawal from the Transpacific Partnership (TPP) and the Transatlantic

Trade and Investment Partnership (TTIP) signalled, together with the withdrawal from the Paris Climate Agreement, a setback in multilateral diplomacy. On the other hand, the departure of the UK from the EU creates major uncertainties and possible adverse consequences for the future of the Union. Brussels is faced with a potential resurgence of immigrants, as well as with the imperative of consolidating the Eurozone, a move that could split the EU into core countries and second-grade members. The paper is focused on the potential trends behind those developments which could shape the future of foreign policy of the Republic of Serbia

Key words: Foreign Policy of the Republic of Serbia, Globalisation, Brexit, US, EU.

UDK 314(497.11)(4-12)
Bibliid 0543-3657, 69 (2018)
God. LXIX, br. 1169, str. 106-115
komentar
Primljen: 29.12.2017.

Prof. dr Milan S. ŠOJIĆ¹

Važnije demografske promene u Republici Srbiji i zemljama u okruženju na početku XXI veka

SAŽETAK

Demografska kretanja su od posebnog značaja za svaku zemlju. U ovom radu su analizirana najvažnija demografska kretanja u: Republici Srbiji, zemljama bivše SFRJ i odabranim zemljama jugoistočne i istočne Evrope. Sačinili smo komparativnu analizu najznačajnijih demografskih promena s kraja proteklog veka i na početku XXI veka, zaključno sa najnovijim informacijama i procenama, raspoloživim u 2017. godini. Korišćene su informacije bazirane na nacionalnim statistikama, kao i podaci Ujedinjenih nacija (UN Population Division) i drugih najznačajnijih međunarodnih organizacija i institucija (World Bank, Eurostat, OECD i dr.). Na osnovu objavljenih istraživanja ustanovili smo da je nakon pada berlinskog zida, u periodu tranzicije, došlo do pada nataliteta i pada broja stanovnika u Srbiji i u većini zemalja jugoistočne i istočne Evrope. Prema podacima Svetske banke, u ovim zemljama je u protekle dve decenije došlo do znatnih migracija stanovništva u pravcu razvijenih zemalja EU i Severne Amerike. Empirijska analiza, koju smo izvršili za period 1990–2015. godine pokazala je da postoji korelacija između smanjenja broja stanovnika u Srbiji i zemljama jugoistočne Evrope, s jedne strane, i ključnih ekonomskih indikatora, kao što je realni ekonomski rast, trgovinski i platni bilans, kretanje spoljnog duga i unutrašnjeg duga i dr.

Ključne reči: demografska kretanja, Srbija, jugoistočna Evropa, ekonomski rast, trgovinski i platni bilans, rast spoljnog duga, unutrašnji dug.

¹ Prof. dr Milan Šojić, je član Naučnog društva ekonomista Srbije i član Odbora za ekonomske nauke SANU, e-mail: milansojic49@gmail.com

Brojni su faktori koji utiču na kretanje broja stanovnika po pojedinim zemljama i regionima u svetu. Tu svakako spadaju sledeći faktori: raspoloživi prirodni resursi, religijska opredeljenja, kulturološke navike i običaji, geografska pozicija, ratovi i istorijska događanja, uticaj međunarodnog okruženja, način državnog ustrojstva, model privređivanja, socijalna struktura, stepen ekonomske razvijenosti i brojni drugi faktori.

U ovom radu će prevashodno biti reči o povezanosti kretanja stanovnika sa ekonomskim kretanjima. Analizirano je kretanje stanovništva u zemljama bivše SFR Jugoslavije i zemljama istočne Evrope. Posmatran je period od pada Berlinskog zida pa naovamo.

Prema raspoloživim informacijama, i na osnovu podataka Ujedinjenih nacija, u periodu nakon pada Berlinskog zida došlo je do *znatnog pada broja stanovnika u istočnoevropskim zemljama i delu zemalja bivšeg SSSR-a*. Prema navedenim podacima UN, u 24 zemlje ovog regiona, uključujući Republiku Srbiju, u 1990. godini bilo je ukupno 370,7 miliona stanovnika, da bi taj broj u 2015. godini opao na 350,6 miliona ili za 20,1 miliona stanovnika, odnosno manje za oko 5,4%. Istovremeno je u svetu, prema podacima UN, u periodu od 1990. do 2015. godine, došlo do povećanja broja stanovnika i to sa 5,3 milijarde na oko 7,4 milijarde stanovnika, tako da to povećanje broja stanovnika iznosi čak 38,5%. Veliki skok broja stanovnika u svetu bio je u periodu od 1950. do 2017. godine, u kome je broj stanovnika u svetu utrostručen i to sa 2,5 milijardi na oko 7,6 milijardi ljudi.

Najveći pad broja stanovnika u istočnoevropskim zemljama, u periodu od 1990. do 2015. godine, imale su sledeće zemlje ovog regiona, i to: Bugarska – 18,9%; Rumunija – 16,9%; Ukrajina – 12,7%; Hrvatska – 11,2%; Albanija – 11,7%; Letonija – 26,0%; Litvanija – 22,2%; BiH – 15,8%; Estonija – 16,1%; Gruzija – 26,7%; Jermenija – 14,9%; Srbija – 7,0% (1995–2015, –10,5%) i dr. U istom periodu evidentiran je porast broja stanovnika u: Grčkoj, Kipru i Kazahstanu.

U narednom pregledu dato je kretanje broja stanovnika u 24 zemlje istočne i južne Evrope, uključujući Srbiju i zemlje bivše SFRJ, u periodu od 1990. do 2015. godine:

Tabela br. 1: Kretanje broja stanovnika u zemljama istočne Evrope
1990–2015 (podaci UN)*

(u milionima stanovnika)

Zemlja	Broj stanovnika 1990	Broj stanovnika 1995	Broj stanovnika 2000	Broj stanovnika 2015	Promena u % 2015/1990	Promena u % 2015/1995
Albanija	3.3	3.1	3.1	2.9	-11.7	-6.8
Jermenija	3.5	3.2	3.1	3.0	-14.9	-6.4
Belorusija	10.2	10.2	10.0	9.5	-7.2	-6.5
BiH	4.5	3.9	3.8	3.8	-15.8	-1.8
Bugarska	8.8	8.4	8.0	7.2	-18.9	-14.5
Hrvatska	4.8	4.6	4.4	4.2	-11.2	-8.2
Kipar	0.8	0.9	0.9	1.2	51.9	36.3
Češka Republika	10.3	10.3	10.3	10.5	2.1	2.0
Estonija	1.6	1.4	1.4	1.3	-16.1	-8.4
Gruzija	5.5	5.1	4.7	4.0	-26.7	-21.1
Grčka	10.1	10.6	11.0	11.0	8.1	3.0
Kazahstan	16.5	15.9	15.0	17.6	6.6	10.7
Letonija	2.7	2.5	2.4	2.0	-26.0	-20.8
Litvanija	3.7	3.6	3.5	2.9	-22.2	-20.7
Makedonija	2.0	2.0	2.0	2.1	4.1	6.3
Moldavija	4.4	4.3	4.2	4.1	-6.8	-6.2
Crna Gora	0.6	0.6	0.6	0.6	1.8	1.0
Poljska	38.2	38.6	38.5	38.6	1.1	0.1
Rumunija	23.5	23.0	22.1	19.5	-16.9	-15.0
Rusija	147.6	148.3	146.4	143.5	-2.8	-3.3
Srbija**	9.5	9.9	9.5	8.9	-7.0	-10.5
Slovačka	5.3	5.4	5.4	5.4	2.8	1.2
Slovenija	2.0	2.0	2.0	2.1	3.0	3.9
Ukrajina	51.4	50.8	48.7	44.8	-12.7	-11.8
Svega	370.7	368.5	360.9	350.6	-5.4	-4.9

Izvor: United Nations-Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015).
World Population Prospects: The 2015 Revision, New York: United Nations.

** Uključeni podaci za AP Kosovo i Metohiju.

Stopa nataliteta u Republici Srbiji, i u većini zemalja bivše SFRJ, je sasvim niska, a stopa mortaliteta je u porastu, tako da je stopa prirodnog priraštaja u većini zemalja bivše SFRJ negativna. Niska stopa nataliteta i negativan prirodni priraštaj u protekle dve decenije evidentirani su i u većini ostalih istočnoevropskih zemalja i Baltika.

Obavili smo posebna istraživanja *povezanosti kretanja stanovništva i odabranih realnih ekonomskih tokova*. Na osnovu empirijskih istraživanja, a na bazi podataka zvanične statistike (RZS i NBS), ustanovili smo da u Republici Srbiji, u periodu 2000–2016, postoji *visoka i negativna korelacija između kretanja broja stanovnika i spoljnog duga*. To znači da povećanje spoljnog duga korelira sa smanjenjem broja stanovnika. Koeficijent korelacije između ove dve varijable u navedenom periodu iznosio je -0,901. Koeficijent korelacije javnog duga i broja stanovnika Srbije je takođe visok i negativan, i u posmatranom periodu od 2000–2016. je iznosio 0,674, a koeficijent determinacije 0,455. Isto tako, visoka je i negativna korelacija između kretanja broja stanovnika i realnog bruto domaćeg proizvoda, izraženo u evrima (BDP) i u navedenom periodu je iznosila -0,898. Slična je međusobna povezanost između pada broja stanovnika i kretanja deficita trgovinskog i tekućeg platnog bilansa u Srbiji. Ovde napominjemo, da to svakako nisu jedini faktori koji deluju na pad populacije u Srbiji, ali se deo pada broja stanovnika može objasniti i slabim realnim ekonomskim rastom i povećanim spoljnim i unutrašnjim zaduživanjem.

Tabela br. 2: Kretanje broja stanovnika, javnog i spoljnog duga i bruto domaćeg proizvoda Republike Srbije (2000–2016)

	Broj stanovnika u Srbiji u milijonima	Javni dug u milijardama evra	Spoljni dug u milijardama evra	BDP milijardi evra
2000	7.66	14.17	10.40	
2001	7.74	13.43	11.25	12.82
2002	7.50	11.53	9.70	16.03
2003	7.48	11.02	9.98	17.42
2004	7.46	9.68	9.63	19.08
2005	7.44	10.28	12.52	21.10
2006	7.41	9.35	14.29	24.43
2007	7.38	8.88	17.38	29.45
2008	7.35	8.78	20.98	33.70
2009	7.32	9.85	22.27	30.65
2010	7.29	12.16	23.51	29.77

	Broj stanovnika u Srbiji u milijonima	Javni dug u milijardama evra	Spoljni dug u milijardama evra	BDPmilijardi evra
2011	7.24	14.79	24.12	33.42
2012	7.20	17.72	25.65	31.68
2013	7.17	20.14	25.74	34.26
2014	7.13	22.76	25.74	33.32
2015	7.10	24.81	26.51	33.49
2016	7.06	24.82	26.59	34.12

Izvor: podaci RZS i NBS.

Dosadašnja istraživanja pokazala su da je slična situacija u pogledu povezanosti kretanja stanovništva i ključnih realnih ekonomskih indikatora i u drugim zemljama bivše SFRJ i istočnoevropskim zemljama. Prema raspoloživim podacima Svetske banke, MMF-a, OECD, BIS-a i nacionalnih statistika, spoljni dug zemalja bivše SFRJ, sa oko 16 milijardi dolara u 1988/89 godini, povećan je na oko 185 milijardi dolara u 2016. godini, što je povećanje za više od 12 puta.

Vrlo su nepovoljne **procene Ujedinjenih nacija o kretanju stanovništva u zemljama istočne Evrope, ukučujući Srbiju**, u narednom dugoročnom periodu do 2050. godine. Prema proceni Ujedinjenih nacija, i to prema srednjoj varijanti, zemlje u kojima se predviđa najveći pad broja stanovnika u periodu od 2015. do 2050. godine su: Bugarska – 27,9%; Rumunija – 22,1%; Ukrajina – 21,7%; Moldavija – 20,3%; Bosna i Hercegovina – 19,5%; Letonija – 19,1%; Litvanija – 17,5%; Hrvatska – 16,2%; Mađarska – 15,6%; Belorusija – 14,4%; Poljska – 14,2%; Estonija – 14,0%; Gruzija – 12,9%; Grčka – 11,4%; Rusija – 10,4%; Slovačka – 9,8%; Jermenija – 9,6%; Crna Gora – 8,2%; Makedonija – 6,8%; Albanija – 6,4%; Slovenija – 6,1% i Češka Republika – 5,5%. Prema tim procenama Ujedinjenih nacija, predviđa se takođe znatan pad broja stanovnika u Republici Srbiji u periodu od 2015. do 2050. godine i to za – 17,2%.

U navedenim zemljama je u 2015. godini bilo 341,6 miliona stanovnika dok bi, prema srednjoj varijanti procene UN, broj stanovnika u ovim zemljama do 2050. godine bio smanjen na oko 293,9 miliona stanovnika, ili čak za 47,8 miliona stanovnika, odnosno u proseku za oko 14%.

U narednom pregledu su date navedene procene broja stanovnika Ujedinjenih nacija po zemljama regiona za period 2015. do 2050. godine:

Tabela br. 3: Projektovano kretanje stanovništva od 2015. do 2050. godine
(projekcije UN)* (Srednja varijanta, u hiljadama)

Zemlja	Broj stanovnika u 2015. u hiljadama	Broj stanovnika u 2050. u hiljadama	Razlika u hiljadama	Pad broja stanovnika 2015-2050 u %
Bugarska	7150	5154	-1996	-27.9
Rumunija	19511	15207	-4305	-22.1
Ukrajina	44824	35117	-9707	-21.7
Moldavija	4069	3243	-826	-20.3
BiH	3810	3069	-742	-19.5
Letonija	1971	1593	-378	-19.1
Litvanija	2878	2375	-503	-17.5
Srbija	8851	7331	-1520	-17.2
Hrvatska	4240	3554	-686	-16.2
Madjarska	9855	8318	-1537	-15.6
Belorusija	9496	8125	-1371	-14.4
Poljska	38612	33136	-5475	-14.2
Estonija	1313	1129	-184	-14
Gruzija	4000	3483	-517	-12.9
Grčka	10955	9705	-1249	-11.4
Rusija	143457	128599	-14858	-10.4
Slovačka	5426	4892	-534	-9.8
Jermenija	3018	2729	-289	-9.6
Crna Gora	626	574	-51	-8.2
Makedonija	2078	1938	-141	-6.8
Albanija	2897	2710	-186	-6.4
Slovenija	2068	1942	-126	-6.1
Češka Republika	10543	9965	-578	-5.5

* Izvor: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, New York: United Nations

U periodu tranzicije, ekonomskih sankcija, ratnih sukoba i NATO bombardovanja, došlo je do migracija stanovništva iz Srbije, kao i iz većine zemalja bivše SFRJ u inostranstvo. To je karakteristično i za druge zemlje istočne Evrope i Baltika. Svakako da je na spoljne migracije, pored drugih

poznatih faktora, imao uticaja i usporeni ekonomski rast, nizak životni standard i povećanje spoljne i unutrašnje zaduženosti zemalja.

Zemlje bivše SFRJ su, prema podacima Svetske banke, u periodu od 1993. do 2012. godine, imale **negativan neto migracioni saldo** od oko -1,3 miliona stnovnika i to: BiH -124 hiljade stanovnika; Hrvatska -233,2 hiljade stanovnika; Makedonija -30,3 hiljade stanovnika; Crna Gora -35,1 hiljadu stanovnika; Srbija oko -961 hiljadu stanovnika; dok je Slovenija imala pozitivan neto migracioni saldo od oko 70,4 hiljade stanovnika. Takođe, u periodu 1993–2012. godine, negativan neto migracioni saldo je, prema podacima Svetske banke, imala većina zemalja istočne Evrope i Baltika, što je dato u narednom pregledu:

Tabela br.4: Neto migracije po zemljama regiona

(u hiljadama)

	Ukupno 2008–2012	Ukupno 1993–2012	Prosečno godišnje 1993–2012
Albanija	-91.8	-699.7	-35.0
Jermenija	-9.9	-513.7	-25.7
Bugarska	-50.0	-322.6	-16.1
BiH	-2.5	-124.0	-6.2
Belorusija	120.5	234.2	11.7
Kipar	35.0	194.3	9.7
Češka Rep.	30.0	374.3	18.7
Gruzija	-296.3	-1284.9	-64.2
Grčka	-136.3	354.9	17.7
Hrvatska	-20.0	-233.2	-11.7
Mađarska	30.0	270.5	13.5
Kazahstan	159.8	-1155.8	-57.8
Kirgizija	-114.0	-396.2	-19.8
Litvanija	-169.5	-506.1	-25.3
Letonija	-73.4	-281.3	-14.1
Moldavija	-9.5	-234.8	-11.7
Makedonija	-5.0	-30.3	-1.5
Crna Gora	-2.4	-35.1	-1.8
Poljska	-73.8	-274.5	-13.7
Rumunija	-437.2	-2412.1	-120.6

	Ukupno 2008–2012	Ukupno 1993–2012	Prosečno godišnje 1993–2012
Srbija*	-100.0	-961.5	-48.1
Slovačka	1.2	9.0	0.5
Slovenija	4.3	70.4	3.5
Ukrajina	195.0	-197.5	-9.9
Svega	-1015.8	-8155.7	-407.8

Izvor: World Development Indicators-WDI, World Bank, February 17, 2016

*Za period 1993–2012 godine, prema WDI, World Bank.

Neto migracioni saldo u periodu od 1993. do 2012. godine, u gore navedene 24 zemlje, uključujući Republiku Srbiju i zemlje bivše SFRJ, iznosio je čak oko - 8,2 miliona stanovnika ili oko -408 hiljada stanovnika prosečno godišnje.

Zaključak

Brojni su faktori koji utiču na prirodno kretanje stanovništva i na migracije. Među te faktore svakako spadaju i realna ekonomska kretanja, a pre svega kretanje realnog bruto domaćeg proizvoda, nivo životnog standarda, spoljna i unutrašnja zaduženost, mesto zemlje u međunarodnoj trgovini, izabrani model privređivanja, efikasnost fiskalne i monetarne politike, uticaj međunarodnog okruženja (međunarodnih finansijskih i drugih institucija) i dr. U ovom radu smo, na osnovu podataka Ujedinjenih nacija, uočili da je došlo do velikog pada broja stanovnika u periodu od pada Berlinskog zida do 2015. godine.

Na osnovu istraživanja koja smo sproveli ustanovili smo da u Republici Srbiji, pored delovanja drugih faktora, postoji koelacija između kretanja stanovništva, s jedne strane, i spoljne i unutrašnje zaduženosti i realnih ekonomskih kretanja, iskazanih bruto domaćim proizvodom u stalnim cenama i u evrima, s druge strane. Ustanovili da je slična situacija u pogledu kretanja stanovništva i ekonomskih indikatora i u drugim zemljama bivše SFRJ, kao i u većini zemalja istočne Evrope i Baltika. Ovde smo, takođe, analizirali i neto migracioni saldo u Srbiji i navedenim zemljama regiona. Posebno smo istakli da će, prema podacima i procenama UN, doći do velikog pada broja stanovnika u istočnoevropskim zemljama, uključujući Srbiju i zemlje bivše SFRJ, u periodu od 2015. do 2050. godine.

Literatura:

Dva veka razvoja Srbije – Statistički pregled, RZS, Beograd, 2008.

Izveštaj o inflaciji, Narodna banka srbije, februar 2017.

- Javni dug Srbije, Ministarstvo finansija Srbije, 1. septembar 2017.
- Popisni atlas 2011, RZS, Beograd, 2014.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.
- Rašević, Mirjana, „Fertilitet ženskog stanovništva“, u: *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine*, Beograd, 2006, str. 53-69
- Statistički godišnjak, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2016.
- Šojić, Milan, „Liberalizam i tranzicija – Iskustva Srbije i okolnih zemalja“, u: *(Anti) liberalizam i ekonomija*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2014, str. 242-251.
- Šojić, Milan, „Seobe, ruralni razvoj i urbanizacija“, u: *Seobe i razvoj*, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, 2016.
- UN-Millennium Development Goals-Indicators, 2016.
- Uporedni pregled broja domaćinstava i stanova 1971, 1991, 2011. *Podaci po naseljima*, RZS, Beograd, 2014.
- Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1991, 2002. i 2011. *Podaci po naseljima*, RZS, Beograd, 2014.
- World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York
- International Migration*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015.
- World Development Indicators, World Bank, February 17, 2016.

Milan S. ŠOJIC

**IMPORTANT DEMOGRAPHIC CHANGES
IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE SURROUNDING COUNTRIES
AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

ABSTRACT

Demographic trends are of special importance for every country. This paper analyses the key demographic trends: in the Republic of Serbia, former SFRY countries and selected South-East European countries. The authors composed a comparative analysis of the key demographic changes in the late 20th and the early 21st century, including the latest data and assessments available in 2017. We used the information based on national statistics, as well as data of the United Nations (UN Population Division) and other most important international organisations and institutions (World Bank, Eurostat, OECD, etc.). Based on the conducted research, we established that in the transition period following the demolition of the Berlin Wall, there was a drop in the birth rate and population numbers in Serbia and most of the South-East European countries. According to the World Bank data, over the past two decades, these countries experienced large-scale population migrations towards the developed EU countries and North America. An empirical analysis, which we conducted for the period 1990–2015, revealed a correlation between the decrease of population in Serbia and the South-East European countries on the one hand, and the key economic indicators – such as real economic growth, the balance of trade and payments, external and internal debt movements, etc. – on the other.

Key words: demographic trends, Serbia, South-Eastern Europe, economic growth, trade balance, balance of payments, external debt, internal debt.

Rusofobija u Srbiji

Dejan Mirović, *Rusofobija kod Srba 1878–2017*, Catena Mundi, Beograd, 2017, 298 str.

U poslednjih nekoliko godina na evropskom tržištu pojavilo se nekoliko odličnih knjiga o jednom starom, zapadnom fenomenu koji se iznova aktuelizovao sa pogoršanjem odnosa Rusije i Zapada od izbijanja ukrajinske krize naovamo: rusofobiji, koja se može definisati kao „mržnja prema Rusiji“, pre nego kao „strah od Rusije“, a koja je gotovo uvek u istoriji bila neodvojivi pratilac svakog pogoršanja odnosa Zapada (u celini ili pojedinih država koje ga čine) i Rusije. Dela Gi Metana, Hanesa Hofbauera i Đulijeta Kjeze od skora naša publika ima prilike da čita i na srpskom jeziku. Ove naslove, ali i još neke, konsultovao je naš mladi autor Dejan Mirović, kako bi sintetizovao dosadašnja saznanja o zapadnoj rusofobiji. No, ova sinteza bila je samo njegov prvi korak – razmatranjem zapadne rusofobije Mirović je ustanovio teorijski okvir koji će primeniti na analizu rusofobije u jednoj nezapadnoj zemlji – Srbiji.

Naime, još je Semjuel Hantington u svom čuvenom delu *Sukob civilizacija* svrstao Srbiju i srpski narod u pravoslavnu civilizaciju, predvođenu Rusijom, različitu od zapadne civilizacije, koja obuhvata katolički i protestantski svet. Kako rusofobija i jeste prevashodno civilizacijski fenomen, bilo bi naizgled neprirodno da se ona javi i unutar civilizacije kojoj Rusija pripada. Tim pre što je manje-više opštepriznata činjenica da srpski narod spada među najrusofilskije narode u Evropi, ako nije i najrusofilskiji. No, rusofobija kod Srba ipak postoji, ali ne (barem ne većinom) kod naroda, već – kod elite. Štaviše, može se reći da ona dominira odnosom srpskih elita prema Rusiji u poslednjih gotovo vek i po, sa izuzetkom nekih relativno kratkih perioda, poput onog uoči Prvog svetskog rata i par godina neposredno nakon završetka Drugog svetskog rata. Zato oni koji danas osporavaju istorijsko prijateljstvo Rusije prema Srbiji, i pozivaju se na razne situacije u kojima je Rusija navodno „izdala“ Srbiju, skreću pažnju sa činjenice da je za sve to vreme Srbija bila mnogo manje naklonjena Rusiji, nego Rusija njoj. Mirović se upravo bavi razotkrivanjem ovog fenomena, citirajući na početku velikog ruskog pisca Dostojevskog, koji je taj fenomen prvi uočio i o njemu pisao u *Piščevom dnevniku*.

Kao što je već rečeno, Mirović polazi od utvrđivanja pojma rusofobije, objašnjenja otkud ovaj fenomen i njegove klasifikacije na različite tipove, oslanjajući se na radove nekoliko stranih autora. Ono što se ispostavlja kao zajedničko kod svih njih jeste zaključak da je osnovni zadatak rusofobskog diskursa da opravda neprijateljske poteze Zapada u celini ili pojedinih zapadnih država prema Rusiji, tako što će predstavljanjem Rusije kao „negativca“ skrenuti pažnju sa sopstvenih nečasnih motiva. Psihološkim rečnikom rečeno, Zapad se „projektuje“, optužujući Rusiju za ono što on sam čini, ili namerava, protiv nje ili protiv drugih. I Metan, i Hofbauer, i Kjeza prave klasifikaciju tipova rusofobije, kako hronološki po fazama (kod Metana ona počinje još u vreme Karla Velikog, kad Rusija kao država još nije ni postojala), tako i po različitim državama u kojima se javljala (engleska, nemačka, francuska, američka...). Mirović preuzima sve njihove nalaze, da bi zatim nakon empirijskog razmatranja različitih pripadnika srpske elite od 1878. do danas konstatovao (ne)postojanje rusofobskog diskursa kod njih (kao i u zvaničnoj politici države), odnosno svrstao ih u neku od klasifikacija.

Berlinski kongres 1878. godine nije slučajno tačka od koje Mirović kreće, jer od tog trenutka država Srbija po prvi put u svojoj istoriji zvanično vodi antirusku politiku, vezujući se sve čvršće za Austriju, u tom periodu geopolitičkog protivnika Rusije. Nosioci ovakve politike i rusofobskog diskursa koji je trebalo da je opravda, bili su kralj Milan Obrenović i njegov predsednik vlade i ministar Milan Piroćanac. I dok za širu publiku isticanje postojanja rusofobije kod poznatih austrofila, kakvi su bili poslednji Obrenovići, neće biti iznenađenje, pronalaženje ovakvog diskursa kod nekih pripadnika intelektualne elite koji su stvarali u ovom periodu, poput Čedomilja Mijatovića i Jovana Skerlića (sam pisac ovog prikaza bio je zatečen dokazima rusofobije kod ovog poslednjeg), biće iznenađenje.

Između Majskog prevrata i Oktobarske revolucije usledio je kratak rusofilski period u politici zvanične Srbije, pa Mirović logično navodi rusofila Nikolu Pašića, ključnog državnika u tom periodu, kao primer suprotan navedenim. No, sve se menja nakon dolaska boljševika na vlast u Rusiji 1917. Od tog trenutka ulogu zvanične Rusije preuzima Sovjetska Rusija, pa Mirović ispravno primećuje da dotadašnja zapadna rusofobija poprima oblik sovjetofobije – radi se samo o novom ideološkom pakovanju za isti proizvod kakav je „prodavan“ i u vreme carske Rusije. Ovo nije mimoišlo ni srpsku elitu, pa je Mirović nimalo ne opravdava naklonošću koju je pokazala prema izbeglim „belim“ Rusima. Naprotiv, to čak predstavlja i otežavajuću okolnost, jer će međuratna Jugoslavija pod izgovorom savezništva sa carskom Rusijom u svojoj sovjetofobiji otići dalje i od mnogih zapadnoevropskih država, te će diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom uspostaviti tek 1940. godine. U sovjetofobiji, koja u suštini predstavlja ideološki zamaskiranu rusofobiju koju, kako Mirović ističe, automatski prati idealizacija pojedinih zapadnih država i „bratstvo“ sa katoličkim Hrvatima, najdalje su otišli političari poput Milana Stojadinovića i Dimitrija Ljotića.

Njima Mirović suprotstavlja pripadnike elite koji svakako nisu bili komunisti i nisu imali ideoloških razloga da podržavaju Sovjetsku Rusiju, a ipak su imali razumevanja za nju i u suštini ostali rusofili, kao što su bili Grigorije Božović, Svetozar Petrović, Slobodan Jovanović, Dragiša Vasić, čak i Draža Mihailović, i posebno Miloš Crnjanski.

Drugi svetski rat i socijalistička revolucija u Jugoslaviji samo su nakratko preobrazili politiku srpskih elita od rusofobične u rusofilsku – samo do razlaza Tita i Staljina 1948. Od tada, pa u čitavom periodu postojanja SFR Jugoslavije, Mirović uočava žestoku rusofobiju, čiji će osnovni postulati opstati kod antiruski opredeljenog dela srpske elite i dugo nakon propasti socijalizma i raspada Sovjetskog Saveza, što opet samo govori o tome da se i kod nas i na Zapadu radi o različitim „pakovanjima“ za stari „proizvod“, nezavisno od ideoloških preobražaja kroz koje prolazi Rusija (ali i Srbija). Među glavne nosioce rusofobije u socijalističkom periodu (od kojih neki doduše s vremenom menjaju mišljenje), Mirović ubraja Milovana Đilasa, Dobricu Ćosića i Marka Nikezića, dok ulogu svojevrsnog mosta od socijalističke ka postsocijalističkoj rusofobiji u Srba dodeljuje „ocu Druge Srbije“, Radomiru Konstantinoviću.

Pored zaključaka koje eksplicitno izvodi iz svoje analize, Mirović dosta toga saopštava između redova, a ponegde ostavlja slobodu čitaocima da sami izvedu zaključke. Zato bi se ovaj prikaz mogao najubedljivije dovršiti objedinjavanjem sva tri elementa. Glavni zaključak, koji se po mišljenju autora prikaza može izvući iz knjige, jeste da su svi nosioci rusofobije unutar srpskih elita, od Milana Obrenovića, preko komunističkih lidera, do postpetohtobarskih vlasti i današnjih „drugosrbijanskih“ nevladinih organizacija, prenaplaćavali različitost Srbije u odnosu na pravoslavnu Rusiju, s jedne, i civilizacijsku bliskost sa katoličko-protestantskim Zapadom, s druge strane. Jedan deo njih sigurno je iskreno (naivno) verovao u to da Srbija može i treba da bude deo Zapada, civilizacije čija se naprednost u odnosu na Rusiju ogleda u razvijenijoj i bogatijoj ekonomiji i tehnologiji, te građanskom društvu, demokratiji, ljudskim pravima, pravnoj državi/vladavini prava... Radi se, dakle, o nadi da će Zapad prigriliti Srbiju kao deo svoje civilizacije i da će Srbija postati napredna kao Zapad samo ako se okrene protiv Rusije – nadi koja se za ovih vek i po (što je valjda dovoljan period da izvedemo neke zaključke) nedvosmisleno pokazala kao lažna. Naprotiv, gotovo svako odvajanje Srbije od Rusije i stavljanje na stranu Zapada imalo je teške političke, ekonomske i kulturne posledice po srpski narod, tako da se slobodno može reći da Zapad nikada prema Srbiji nije imao časnije namere nego prema samoj Rusiji – kako kaže Milorad Ekmečić, srbofobija je uvek bila „mlađa sestra“ rusofobije. Zato se za drugi deo rusofobičnih pripadnika srpske elite (uključujući većinu onih koje Mirović proziva u knjizi) može reći da nikada iskreno nisu verovali u to da Srbija može da prosperira ako se suprotstavi Rusiji, već su se iz ličnih interesa stavljali u službu nećasnih namera Zapada protiv sopstvene zemlje. Njihova

rusofobija nije bila, a nije to ni danas, primarno okrenuta protiv Rusije, već protiv Srbije – njena svrha je da posvađa Srbiju sa Rusijom, ne bi li Srbija ostala bez jedinog kakvog-takvog zaštitnika među velikim silama i bila ostavljena na milost i nemilost Zapadu. To tako dobro vidimo danas, na primeru „drugosrbijanske“ elite koja lobira za uvođenje sankcija Rusiji, kako bi Moskva Beogradu otkazala podršku za odbranu nacionalnih interesa na Kosovu i Metohiji i u Republici Srpskoj. Najmanje što ova knjiga može da postigne je da ovu podlu zamisao demaskira, usled čega je toplo preporučujemo srpskoj čitalačkoj publici.

Vladimir TRAPARA

Međunarodno običajno pravo

Bojan Milisavljević, *Međunarodno običajno pravo*, Centar za izdavaštvo i informisanje PFUB, Beograd, 2016, str. 154.

Običajna pravila, bez sumnje, igraju veoma značajnu ulogu u razvoju modernog međunarodnog prava. Ona predstavljaju jedan od osnovnih elemenata za rešavanje sporova između država. Njihov značaj je danas utoliko veći budući da države postepeno gube želju za prihvatanjem formalnih kodifikacija. Stoga je neophodno ovom problemu pristupiti temeljno i efikasno, uz saradnju nauke, prakse i svih relevantnih institucija.

Zato je Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, preko svog centra za publikacije, objavio monografiju „Međunarodno običajno pravo“ prof. dr Bojana Milisavljevića, šefa katedre za međunarodno pravo i međunarodne odnose.

Monografija je rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja jedne značajne, a pre svega aktuelne i duboko kontroverzne problematike u međunarodnom pravu. Osnovna težnja autora je da nam prikaže značaj i mesto običaja kao izvora modernog međunarodnog prava. Da bi do toga došao autor se u istraživanju bavi razvojem običajnog prava, pravnom prirodom običaja, kao i njegovim konstitutivnim elementima, te instrumentima koji služe za dokazivanje običaja. Tako široko postavljanje predmeta istraživanja proizilazi iz same složenosti teme i zahtevalo je korišćenje multidisciplinarnog pristupa, kombinaciju različitih naučnih disciplina i naučnih metoda pomoću kojih je izvršeno uspešno spajanje najpoznatijih teorijskih pristupa sa konkretnim iskustvima u praksi.

Strukturu monografije prof. Milisavljević je koncipirao tako da ona sadrži šest delova.

U prvom delu, autor pruža uvid u razvoj običajnog prava. U njemu se ističe značaj usvajanja pisanih kodifikacija, kao i definisanja običaja kao izvora prava. Premda postoji veliki broj nejasnoća vezanih za običaje, u nastavku autor zaključuje da je danas nesporno veoma važna uloga običajnih pravila u pogledu primene pravila o odgovornosti država i međunarodnih organizacija. U nastavku, autor se bavi odnosom međunarodnog i običajnog prava, kao i razlikom između tradicionalnog i modernog poimanja običaja.

Drugi deo rada bavi se pravnom prirodom običaja, ističući značaj prakse i osnova obaveznosti kao gradivnih elemenata običaja. Teorija o jednom

elementu smatra da običaji potiču isključivo od volje suverenih država. Nasuprot ovom shvatanju, Lengova teorija isto počiva na jednom elementu, a to je svest o pravnoj obaveznosti. Za Lenga, ističe autor, praksa država predstavlja samo potvrdu već formiranog običaja na osnovu svesti o pravnoj obaveznosti. Danas se može reći da su ove dve teorije prevaziđene i da ključnu ulogu ima teorija o dva elementa, što je najkompletnije istakla Komsija za međunarodno pravo. Ovakvo stanovište je u nekoliko navrata potvrdila i praksa Međunarodnog suda pravde.

U trećem delu monografije prof. Milisavljević bavi se detaljnijim definisanjem osnova obaveznosti. Osim generalne podele na praksu i svest o pravnoj obaveznosti, autor smatra da praksa mora imati neke dopunske elemente (pravna dopustivost, opšteprihvaćenost, i duži/kraći vremenski period korišćenja), te da njeni subjekti mogu biti države, odnosno međunarodne organizacije u određenim slučajevima i sa vrlo ograničenom ulogom. Svest o pravnoj obaveznosti ima za cilj da prevede praksu u pravnu normu. Iako ona predstavlja najkritikovaniji, najmanje jasan deo međunarodnog običajnog prava, ne može se osporiti da u osnovi aktivnosti svake države stoji volja.

Četvrti deo studije posvećen je instrumentima za dokazivanje običaja. Autor najpre navodi uobičajene instrumente kojima se dokazuju običaji, posebnu pažnju pridajući analizi akata međunarodne zajednice, uloge Komisije za međunarodno pravo, međunarodnih ugovora, uticaja prakse i doktrine, te uloge jednostranih akata. Profesor Milisavljević svaki od ovih instrumenata detaljno analizira, navodeći njihov konkretan značaj kao običajne građe.

U petom delu autor se bavi definisanjem partikularnih običaja, imajući u vidu sve njegove osobenosti. Profesor Milisavljević iznosi zanimljivu tezu ističući da su partikularni običaji prema pravnoj prirodi slični ugovorima, budući da se odnose na tačno utvrđeni krug subjekata. U nastavku autor analizira teoriju o istrajnom prigovaraču, upućujući niz kritika nekonzistentnoj praksi Međunarodnog suda pravde. Na samom kraju skreće se pažnja na još jednu specifičnost običaja vezanu za stvaranje novog običajnog prava kroz aktivnosti koje su u suprotnosti sa običajnim pravilom na snazi.

U zaključnom razmatranju ističe se značaj praktične potrebe za običajima. Koliko su oni važni možemo videti kroz rad Komisije za međunarodno pravo, koja je posebnim tehnikama za nastanak novog običaja otklonila sve njegove prethodne nedostatke, ali i rad Međunarodnog suda pravde koji je stalno negovao tumačenje međunarodnog prava u prilog običajima kao specifičnom izvoru. Zamerke se mogu uputiti tradicionalnim običajima. No, uprkos svemu, običaj predstavlja posebno bitan izvor međunarodnog prava. Stevan Đorđević je isticao da „između ugovora i običaja uvek postoji uzajamni uticaj“. Za međunarodnog pravnika, on je konstanta.

Imajući sve navedeno u vidu, studija profesora Milisavljevića prema svom sadržaju, metodološkom pristupu istraživanju i dobijenim rezultatima predstavlja značajni doprinos međunarodnopravnoj nauci. Monografija dobija na posebnom značaju budući da je ova tema nedovoljno obrađena u domaćoj literaturi. Stoga, ona predstavlja zadugo korisno i aktuelno štivo za sve koji se bave međunarodnim pravom i međunarodnim odnosima.

Aleksa NIKOLIĆ

student master studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu,
aleksanikolic.pravni@gmail.com

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilogi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic-u* (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka — pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum — napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.
 "Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i
odgovorni urednik Vladimir Trapara. -
God. 1, br. 1 (1950)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno.

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika
COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, broširano, 2018, 204 str.

Kosovo: sui generis or a precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), tvrd povež, 2018, 344 str.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, Jasminka Simić (prir.), tvrd povež, 2017, 624 str.

Međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi – BIBLIOGRAFIJA 1834–2016., Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić, (prir.), tvrd povež, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1935–1941*, broširano, 2017, 496 str.

Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti, Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, *Suzbijanje siromaštva i zemljama u razvoju*, tvrd povež, 2017, 396 str.

Aleksandar Jazić, *Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita*, broširano, 2017, 128 str.

Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: od početka procesa globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, broširano, 2017, 322 str.

Vladimir Trapara, *Vreme „resetovanja”: Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, broširano, 2017, 414 str.

Social and Economic Problems and Challenges in Contemporary World, Proceedings, Branislav Đorđević, Taro Tsukumura and Ivona Lađevac (eds.), broširano, 2017, 264 str.

Ljubomir Šubara, Milenko Dželetović, *Evro i monetarna integracija Evrope*, broširano, 2017, 436 str.

Danube and the New Silk Road, Proceedings, Duško Dimitrijević (ed.), broširano, 2016, 560 str.

Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak, Sanja Jelisavac Trošić (ur.), broširano, 2016, 330 str.

Dobrica D. Vesić, *Preduzetništvo i preduzetnički menadžment*, tvrd povež, 2016, 328 str.

Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi, Srđan Korać (ur.), broširano, 2016, 284 str.

Srbija i Evropska unija – pripreme za pregovore o poglavljima 23 i 24, Aleksandar Jazić, Slobodan Janković, Dragan Đukanović (ur.), broširano, 2016, 206 str.

Aleksandar Jazić, *Saradnja država članica Evropske unije u oblasti civilne zaštite*, broširano, 2016, 138 str.

Đorđe Lopičić, *Studije i ogledi iz međunarodnog prava, međunarodnih odnosa i diplomatije*, broširano, 2016, 259 str.

Milenko Dželetović, *Upravljanje finansijama javnog sektora*, broširano, 2016, 306 str.

Diplomatija i kultura Srbije: stanje i perspektive, zbornik radova, Branislav Đorđević, Vidoje Golubović (prir.), broširano, 2016, str.